

Üldoskuste areng koolieelses eas

Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus

**Üldoskuste areng
koolieelses eas**

Tallinn 2009

Koostanud ja toimetanud Ene Kulderknup

Keeletoimetajad: Tiina Matsulevitš, Ene Sepp

Kujundus ja küljendus: Elo Rennit

Kaane kujundus: Eve Kurm

Fotod töödelnud Andero Kurm

Fotod erakogudest, avaldatud lastevanemate loal

Esikaanel: kallistamistants Viimsi Piilupesa Lasteaias (foto: Maire Tuul)

Kirjastus Studium

Riia 15b, 51010 Tartu

www.studium.ee

Trükitud OÜ Greif trükikojas

Kastani 38, 50410 Tartu

Käsiraamatute komplekti kuuluvad veel

„Õppe- ja kasvatustegevuse korraldus”,

„Õppe- ja kasvatustegevuse valdkonnad”,

„Lapse arengu hindamine ja toetamine”.

Autoriõigus: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, 2008

ISBN 978-9949-436-46-0

Sisukord

Lapse üldoskuste areng	5
<i>Mairi Männamaa</i>	
<i>Inna Marats</i>	
Sissejuhatus	5
Tunnetus- ja õpioskused	5
Sotsiaalsed ja enesekohased oskused	6
Teine eluaasta	7
Kolmas eluaasta	13
Neljas eluaasta	20
Viies eluaasta	25
Kuuks eluaasta	31
Seitsmes eluaasta	36
Kasutatud kirjandus	42
Soovitatav kirjandus	43
Mängu tähtsus lapse arengus ning mängu juhendamine	44
<i>Aino Ugaste</i>	
<i>Maire Tuul</i>	
<i>Tea Välk</i>	
Mängu tähtsus lapse arengus	44
Mängude liigid	45
Rollimäng ja selle juhendamine	48
Lavastusmäng ja selle juhendamine	52
Ehitusmäng ja selle juhendamine	54
Õppemäng ja selle juhendamine	58
Erinevate õppe- ja kasvatusvaldkondade lõimimine mängu kaudu	61

Lapse üldoskuste areng

Mairi Männamaa

**SA Tartu Ülikooli Kliinikumi Lastekliiniku
kliiniline psühholoog**

Inna Marats

**SA Tartu Ülikooli Kliinikumi Lastekliiniku
logopeed**

Sissejuhatus

Kirjutisega toetame koolieelse lasteasutuse riikliku õppekava üldoskuste osa rakendamist. Usume, et see juhendmaterjal aitab pedagoogil täpsustada üldoskusi lasteaia ja rühma tasandil ning eesmärgistada ja korraldada eri valdkondade õpet. Materjal on mõeldud lasteaiaõpetajatele, ent sobib ka lastevanematele ja teistele 1–7aastaste lastega tegelejatele. Anname ülevaate koolieelses eas lapse arengust ja õpioskustest ning kirjeldame, kuidas lapse arengut ja oskusi eri valdkondades arendada ja toetada. Käsitleme ka mänguuskust, tunnetus- ja õpioskusi ning sotsiaalseid ja enesekohaseid oskusi.

Sobivate ja realistlike arengueesmärkide seadmine eeldab lapse füüsilise, vaimse, emotsionaalse ja sotsiaalse arengu väga head tundmist. Õppekava järgi peab arvestama iga lapse arengu iseärasusi ja tempot ning tema vajadusi arengu eri etappidel. Lapse arengut ülearu forsseerides ja individuaalsust eirates on oht arengut pigem pärssida kui soodustada. Koolieelse lasteasutuse õppekava koostades ja tegevusi planeerides tuleb endale teadvustada, et õppekava on laste, mitte õpetajate, spetsialistide ega vanemate jaoks.

Tunnetus- ja õpioskused

Uuendatud õppekavas on tunnetusoskustena nimetatud oskust tahtlikult juhtida oma tunnetusprotsesse, st oskust juhtida oma taju, tähelepanu, mälu, mõtlemist, emotsioone ja motivatsiooni.

Õpioskuste all mõistetakse lapse suutlikkust hankida teavet, omandada teadmisi ja oskusi ning uurida ja katsetada. Õpioskused kujunevad tunnetusoskuste arengu alusel.

Õppimine on inimese sünnipärane tung ja tegutsemise põhimotiiv. Laps uurib, vaatleb, katsetab, tahab avastada ja teada saada, hankides infot oma kogemuse ja aktiivse tegutsemise kaudu. Tänapäevaste õpiteooriate järgi õpivad lapsed kõige tõhusamalt just argiolukordades, eriti siis, kui õpitav on neile tähtis.

Õppimisvõime (on nimetatud ka omandamisoskuseks, mõtlemisoskuseks, tunnetuseks) tähendab lapse suutlikkust õppida uusi oskusi ja mõisteid, saada aru ümbruskonnas toimuvatest sündmustest, kasutada mälu sihipäraselt ja täpselt ning lahendada väiksemaid probleeme. Toetudes arengu seaduspärasustele, peab lapse tegevusi ja õpioskusi arendades arvestama, et koolieelses eas on tal raskusi tegelikkuse ja kujuteldava eristamisega ning tema mälu, tähelepanuvõime, tähelepanu maht ja info töötlemise kiirus on täiskasvanu omaga võrreldes piiratum.

Lapse närvisüsteemi küpsemine ja areng sõltuvad sobivast ergutamisest ning keskkonna rikusest. Sestap avaldab varajane tegevusse virgutamine tugevat mõju lapse intellektuaalsele arengule. Õppimiseks on vaja sensoorselt ehk meeleliselt rikast keskkonda, mis peab olema parasjagu stimuleeriv ja stressita ning positiivne ja julgustav.

Eelõpetus tugineb käsitlusele lapsest, kes on oma loomult sotsiaalne, uudishimulik ja aktiivne ning armastab mängida. Õppimisele aitavad kaasa lapse enda aktiivsus, tegusus, elamuslikkus ja mäng. Õppimine põhineb lapse vahetutel kogemustel.

Tunnetustegevuse all mõistetakse lapse üldise vaimse tegevuse, spetsiifiliste keeleliste võimete ja kogemuste koostoimet. Keel ja mõtlemine on tihedalt seotud, keeleoskus eristab inimesi teistest olenditest ning keelel on määratu tähtsus ühiskonnas ja kultuuris. Keele kasutamist suhtluses ja tunnetustegevuses nimetatakse kõneks. Keeleoskus aitab asju meeles pidada ning teavet küsida, edastada ja vastu võtta. Keelt saab kasutada tegevuse asendajana, kiire teena probleemi lahendamise poole (nt võib laps enne mosaiikmängu tükke sobitamist välja mõelda, kuidas ta need paigutab). Keeleoskus on maailma mõistmise võti.

Mängu tähtsust lapse arengus ja õpitegevuses on raske üle hinnata. Laps saab mängu kaudu kogemusi, elamusi ja uusi teadmisi, mõtleb mängides, harjutab oskusi ning lihvib ühiselu vilumusi. Ta proovib ja uurib mängus päris maailma asju, arutleb ja hindab tegelikkust erinevate rollide kaudu ning saab tagasisidet tegevuse ja mõtlemise kohta teistelt mängus osalejatelt nende rollide kaudu.

Pidage meeles!

1. Laps õpib igapäevategevustes koostegemise ja suhtlemise kaudu.
2. Mida väiksem on laps, seda rohkem aega tuleb leida, et temaga koos tegutseda.
3. Saatke kõiki tegevusi kõnega ning õhutage last keelt kasutama.
4. Lapsed õpivad kõige paremini siis, kui neil on hea olla (nende füüsilised tarbed on rahuldatud ning nad tunnevad end turvaliselt).
5. Lapsed õpivad mängu kaudu.
6. Iga laps õpib oma rütmis.

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Inimese vaimsed võimed ja sotsiaalsed oskused on tihedalt seotud. Kaasasündinud bioloogilised eeldused teostuvad indiviidi ja teda ümbritseva vastastikuse koostoime tulemusena. Lapse sotsiaalne areng peab tagama ühiskonnas elamiseks vajalike sotsiaalsete oskuste ja pädevuste omandamise. Seepärast on sotsiaalsete teadmiste ja oskuste ning väärtushinnanguliste hoiakute kujundamine üks tähtsamaid kasvatusülesandeid. Lapse esmane ja kõige mõjuvõimsam arengukeskkond on perekond; eakaaslaste ja muu keskkonna mõju lisandub hiljem. Suhtlemisest kaastelastega algab lapse tegelik lõimumine ühiskonda.

Laps õpib eristama endast lähtuvaid kogemusi ja reaktsioone teiste omadest ning mõistma, et inimestel võivad olla erinevad kogemused, tunded ja mõtted. Kui lapse eneseteadvus ja mina arenevad, õpib ta hindama ning arvestama ka teiste seisukohti ja hinnanguid. Tal tekib ettekujutus soolistest erinevustest, soolisest identiteedist ning sootüübilisest käitumisest.

Eelkoolieas on oluline kasvatusülesanne kujundada prosotsiaalset käitumist, s.o esmaseid sotsiaalseid oskusi: abistamist, lohutamist ja jagamist. Väikelapsele on veel raske teisi abistada ja lohutada ning oma asju jagada, kuna tema mõtlemine on enesekeskne.

Lapse enesekohaste oskuste areng võimaldab tal eristada ja teadvustada oma võimeid, oskusi ja emotsioone ning juhtida oma käitumist.

Pidage meeles!

1. Väärtustage iga last sellisena, nagu ta on, ning toetage ja innustage teda.
2. Hinnake ja väärtustage lapse mõtteid ning aktiivset osalemist.
3. Pakkuge võimalusi tegutseda paaris ja rühmas. Üheskoos tegutsemine ning sotsiaalsed oskused on õppimise alus.
4. Pakkuge lapsele oma käitumise ja tegutsemisega sobivaid mudeleid.
5. Selgitage ja põhjendage lapsele, milline käitumine on sobiv ja milline mitte.

Koolieelses eas lapse arengus on iga eluaasta määrava tähtsusega, sestap peatume eraldi teisel (12–24 kuud), kolmandal (24–36 kuud), neljandal (36–48 kuud), viiendal (48–60 kuud), kuuendal (60–72 kuud) ja seitsmendal (72–84 kuud) eluaastal. Kirjeldame muutusi arengus, toome esile eeldatavad arengutulemused tunnetus- ja õpitegevustes ning sotsiaalsetes ja enesekohastes oskustes ning anname suuniseid arendustegevuseks. Mänguoskustest on põhjalikumalt juttu peatükis „Mängu tähtsus lapse arengus ning mängu juhendamine”. Selles artiklis on mänguoskusi kirjeldatud tegevuste liikide ja koostööoskuste all. Mõistagi ei tohi unustada, et iga laps areneb erinevas tempos: osa vanemaid lapsi pole veel eeldatavaid arengutulemusi saavutanud, samaaegu võivad osale noorematest lastest olla jõukohased ka mõned vanema lapse oskused.

Teine eluaasta (12–24 kuud)

Teisel eluaastal toimuvad lapse arengus tormilised muutused. Kõige silmatorkavamad on need väikelapse **kehalises arengus**. Ta teeb oma esimesi samme ning hakkab seejärel aina rohkem ja osavamalt liikuma, jooksuma, ronima ning hüppama; areneb silma ja käe koostöö. Teine märgatav muutus lapse arengus on tema **kõne** kiire edenemine esimestest sõnadest paari–kolmesõnaliste lauseteni. Intellektuaalne ja keeleline areng võimendavad teineteist: keele arenguks on vaja teatud intellektuaalse arengu taset, keeleline areng soodustab aga omakorda vaimset arengut. Suured muutused on ka **sotsiaalses arengus**: imikust saab väike enesekindel laps, kes tahab suhelda, osaleda teda ümbritsevate inimeste tegevuses ning matkida neid igal võimalikul juhul.

Tunnetus- ja õpioskused

Lapse aju areneb sel perioodil teist korda lapse eluea jooksul tormilise kiirusega. Ajus tekib palju uusi närvisooseid. Uurimused on näidanud, et uute seoste rohkus sõltub keskkonnast ja selle

rikkusest, mis võimaldavad lapsel ohutult avastada ning mängida. Lapsel, kellega selles eas ei räägita ega mängita, jääb tõenäoliselt osa arenguks vajalikke ressursse kasutamata.

Tegutsemine ja tegutsemiskindlus

Lapse füüsiline areng ning tema suurenenud liikuvus aitavad üha paremini ümbritsevat maailma tundma õppida ja selle kohta uusi teadmisi hankida. Lapse kontroll oma keha üle on hea, teda huvitava asjani jõudmine või sellega tegelemine ei nõua enam jäägitut tähelepanu ning ta saab enam keskenduda õppimisele ja tegevusele: näiteks ronib ta madalale toolile, et aknast välja vaadata või riiulilt midagi kätte saada; suudab võtta eseme ja viia selle teise kohta, kaotamata tasakaalu või pillamata seda maha. Suureneb käeline osavus ning keskendumisvõime (nt helmeste lükkimine, pusled, raamatulehtede keeramine).

Tegevuse organiseerimine

Teisel eluaastal ei suuda laps keskkonda ega uut infot veel ise korrastada, ta vajab täiskasvanu abi, kes teabe hulka tasakaalustaks ja reguleeriks. Täiskasvanu peab jälgima, et last ei ümbritseks liiga palju müra, mänguasju ega tegevusi. Ta saab last tegutsema õhutada, tema valikuid juhtida ja nende täitmist jälgida. Täiskasvanu korraldab lapse päevarežiimi.

Tegevuste liigid

Lapse tegevused on lihtsad (nt liiva kallamine, veega lödistamine, toksimine jms). Talle meeldivad ka uurimismängud (vett ühest anumast teise valada, liivaga mängida, tõsta liiva kärusse ja maha kallutada). Märkatavalt on arenenud lapse käeline tegevus, näiteks suudab ta vormida savi. Ta sobitab erinevaid materjale ja esemeid, näiteks katsetab, mis asjad püsivad vee peal, mis vajuvad põhja; asetab augulauale lihtsad figuurid (ruut, ring, kolmnurk); leiab sarnased kujundid (autod, pallid); talle meeldib asju millestki välja võtta. Kaheaastane saab hakkama lihtsamate rühmitamis-ülesannetega ühe nähtava omaduse või tunnuse (värvuse, suuruse, vormi vm) järgi, näiteks leiab paarid esemete või piltide seast, paneb eraldi suured ja väiksed asjad. Ta suudab kokku panna lihtsamaid mosaiikpilte (4–5osalised raamitud mosaiikpildid), tunneb huvi suurte, lihtsate konstruktorite vastu (klotsid, pulgad), mida üksteise otsa või kõrvale laduda, ning talle meeldivad üksteise sisse mahtuvad mänguasjad (matrjoškad, topsid). Kaheaastane tunnetab keskkonna mõju ning avastab seoseid oma tegevuse ja selle tagajärje vahel, samuti lihtsamaid põhjuse-tagajärje suhteid, saab aru kuuluvusest ja erisusest (nt kui nupule vajutada, hüppab konn välja), tuleb toime pildidoominoga. Lapse huvi tekitamiseks on vaja tugevaid, silmatorkavaid stiimuleid, nagu uusi, eredavärvilisi, ebatavalisi, ootamatuid esemeid ja helisid ning nende omadusi (kuum ja külm).

Kõne

Laps loob tegevuse kaudu seosed kõnega, kujunevad esimesed mõisted. Näiteks ei tähista sõna *kutsa* enam konkreetset koera, vaid nii tõelist koera, mängukoera kui ka koera pildil. Laps saab aru mõistetest *üks* ja *palju*, mõistab lihtsamaid korraldusi väljaspool harjumuspärasest konteksti (nt leiab palli ka siis, kui ta seda kohe ei näe; toob selle teisest toast). Talle meeldib kuulata ning

ta mõistab lihtsamaid realistlikke jutustusi, mis seostuvad tema enda kogemusega ja aitavad maailma asju paremini mõista. Ta naudib laulukeste kuulamist ning häält tegevate leludega mängimist.

Mälu ja tähelepanu

Kaheaastane kordab nähtud tegevusi, paludes vajaduse korral neid endale ette näidata. Tema mälu on vahetu ja lühiajaline, ta suudab keskenduda lühikeseks ajaks ühele tegevusele, silmatorkavale stiimulile või omadusele. Laps võib ühe mõtte või tegevuse ootele jätta, kuni ta millelegi muule mõtleb. Näiteks vaatab ta teie poole, kui temaga räägite, seejärel jätkab mängu sealt, kus see oli pooleli jäänud. Ta mõtleb küll ette, kuid õpib ikka katse- ja eksitusmeetodil, uurib, avastab ja otsib ning plaanib lihtsaid asju (nt läheb kapi juurde ja võtab sealt tassi; toob mütsi ja kindad, kui riidesse pannakse). Sõnalise juhendamise ja tegevuse suunamise korral on ta üsna püsiv, näiteks aitab täiskasvanut või matkib tema tegevust (triigib, söödab nukke).

Õpioskused

Uute seoste omandamisel on lapse jaoks oluline vahetu, korduv ja aktiivne tegutsemine. Mida väiksem on laps, seda vähem tugineb ta tegutsedes õpetusele ning seda rohkem peab ta ise katsetama ja harjutama. Nii võib ta lihtsamat lauda erinevatest figuuridest kokku panna 4–5 korda, enne kui ta sellega korralikult toime tuleb. Saadud kogemus tuleks kinnistada kõne abil: „Tubli, see kaas sobib sellele suurele karbile.“ Omandatud teadmisi, seoseid ja tegevusi kasutab laps samas situatsioonis ja kontekstis, suudab lihtsamaid seoseid üle kanda ning sarnastes ülesannetes ja olukordades kasutada. Näiteks kammib ta nii enda kui ka nuku juukseid, sööb ja joo ise ning söödab ja joodab ka oma nukku.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Lapse keskendumisvõime arendamiseks vähendage häirivaid kõrvalmõjusid, nt lülitage välja televiisor, jätke käeulatusse üksnes need leلود, millega laps parasjagu mängib jne.
2. Lapse kuulmistaju ja tähelepanu arendamiseks:
  - 1) pöörduge tema poole nimega ning jätkake alles siis, kui ta teile kuulamisvalmilt otsa vaatab. Mida rohkem laps kuulab, seda rohkem ta õpib;
  - 2) kasutage heli tekitavaid mänguasju, riisi või liivaga täidetud anumaid või esemeid, mis raputades häält teevad. Selgitage, kust helid tulevad;
  - 3) juhtige tähelepanu erinevatele olmedetailidele.
3. Lapse kompimismeelt arendavad voolimise ning mängud vee ja liivaga, mille kaudu ta õpib tundma erinevaid materjale, nende kuju, suurust ja mustreid.
4. Lapse värviteadlikkuse arendamiseks juhtige tema tähelepanu näiteks riiete, lelude jne eri värvustele. Soovitav on alustada ainult ühest värvusest, näiteks paluge lapsel keskenduda kollasele, otsige koos seda ümbrusest, riietelt jne. Looge seoseid.
5. Mälu arendavad mitmesugused peitusemängud ning väikeste lugude ja salvide lugemine. Sobivad ka riimisalmid, mida saadab mingi kindel toiming, nt „Tii-tii-tihane“, „Adamal oli seitse poega“ jt.

6. Esemete liigitamise ja vaatlusoskuse arendamiseks sobib paarilise leidmise mäng, esialgu ainult ühe tunnuse alusel (nt värvuse või suuruse järgi). Rühmitamisoskuse õppimist hõlbustab argitoimingutest rääkimine, nt „Riided paneme kappi, aga mänguasjad riulile” jne. Üksteise sisse käivate esemete toel saab õppida ruumimõisteid *sees* ja *väljas*.
7. Mõtlemisoskuse arendamiseks:
  - 1) ergutage last proovima erinevaid lahendusi ja korduvalt katsetama, nt paluge tal leida karbile sobiv kaas või kokku panna matrjoška;
  - 2) õhutage last oma tegevust jälgima ning osalege selles võimaluse piires;
  - 3) rääkige lihtsalt ja lapsele arusaadavalt, miks te midagi teete, ning vastake küsimustele. Laps õpib täiskasvanut jälgides, küsimusi esitades ja täiskasvanu tegevust matkides. Illustreerige oma tegevusi võimaluse korral mitteverbaalselt.
8. Lapse mõtlemisoskuse ja kõne ergutamiseks paluge teda enne tegevust sellest rääkida. Kui näete, et tal on plaanis ehitama hakata, küsige, mida ta teha kavatseb.
9. Lapse tähelepanu ja püsivuse arendamiseks jälgige tema tähelepanu keset, püüdke kõiki tema huviobjekte pidevalt kommenteerida ning vältige suunavaid märkusi. Kui ta on keskendunud oma mängule, ärge tõmmake tema tähelepanu mujale; nii aitate tal omandada uusi sõnu ja tegevusi. Mida enam täiskasvanu lapse tähelepanu keset jälgib, seda hõlpsamalt omandab laps uusi sõnu ja tegevusi.
10. Rääkige lapsega aeglaselt, valjusti ja meloodiliselt.
11. Kasutage lühikesi lauseid, sest laps ei mõista veel pikki ja keerukaid.
12. Kasutage rohkesti kordusi, üht ja sama sõna erinevates lausetes ja olukordades.
13. Iseseisvuse arendamiseks sobivad tegevused, mida laps ise juhib ja kontrollib. Leidke sobiv tasakaal lapse ja täiskasvanu vahel – täiskasvanu peab alati olema lapse lähedal, et teda tegevuses toetada ja talle vastata, kui ta nõu küsib.

Teise eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised tunnetus- ja õpioskused:

- 1) hangib ümbrusest aktiivselt infot ning loob selle hankimiseks ise uusi võimalusi. Keskkonnast tuleva info hulka tasakaalustab, reguleerib ja organiseerib lapse jaoks täiskasvanu;
- 2) keskendub lühikeseks ajaks ühele tegevusele, silmatorkavale stimulile või omadusele; sõnalise juhendamise ja suunamise korral on ta püsivam;
- 3) tegutseb teistega kõrvuti ja osaleb ühistegevuses vahelduvas vormis;
- 4) mängib teiste lastega lihtsamaid igapäevaseid olukordi ja tegevusi kajastavaid rollivahetusega mängu;
- 5) loob tegevuse kaudu seoseid kõnega; sõnad ja objektid saavad tema jaoks mõiste tähenduse;
- 6) suhtleb valdavalt 1–2sõnaliste lausetega nii mängus kui ka igapäevategevustes peamiselt tuttava täiskasvanuga ning kasutab mitteverbaalseid suhtlusvahendeid (osutamine, miimika);
- 7) räägib ja saab aru üksnes sellest, mida ta tajub;
- 8) tunneb huvi raamatute vastu ning mõistab lihtsaid realistlikke jutukesi, mis seostuvad tema enda kogemustega;

- 9) tunnetab keskkonna mõju, avastab seoseid oma tegevuse ja selle tagajärje vahel, lihtsamaid põhjuse-tagajärje suhteid ning saab aru kuuluvusest ja erisusest;
- 10) sobitab erinevaid materjale ja esemeid;
- 11) rühmitab ühe nähtava omaduse järgi;
- 12) omandab uusi seoseid vahetu, korduva ja aktiivse tegutsemise ning käelise tegevuse kaudu;
- 13) kasutab omandatud teadmisi, seoseid ja tegevusi samas situatsioonis ning kontekstis, kannab üle lihtsamaid seoseid ning kasutab neid sarnastes ülesannetes ja olukordades.

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Emotsioonide tajumine ja väljendamine

Kaheaastane õpib ümbritsevat jälgides ja matkides. Sel kombel õpib ta teistega suheldes oma emotsioone väljendama ning vaidlustes oma tahtmist saama. Tema emotsioonid on lihtsad ja tugevad ning vahelduvad kiiresti, ta reageerib jonniga ja protestiga piirangutele ning ebaõnnestumistele ega suuda oma emotsioone kontrollida. Lapse reaktsioonid tulenevad vahetust situatsioonist ja ümbritsevate inimeste käitumisest ega ole alati adekvaatsed. Kui teda keelata tegevuse juures, mis võib talle ohtlik olla, hakkab ta ikkagi jonnima ega saa aru tegevuse võimalikest tagajärgedest.

Kaheaastane väljendab oma tundeid juba sõnadega, mitte ainult nutu või rahutusega (nt „Mannu paha tuju” jms). Ta on tundeküllane oma vanemate vastu, ent näitab kiindumust ka teiste inimeste vastu. Võõraste lähenemiskatsetele reageerib ta ettevaatlikult ja umbusuga.

Eneseteadvus ja mina areng

Selles vanuses laps on enesekeskne. Ta ei taju veel teiste seisukohti, kuigi üritab neist aru saada. Laps võib mõista, et tema käitumine võib inimesi nutma panna (nt tirib teist juustest), kuid ta ei eelda, et see võiks valus olla (kui ta ise valu ei tunne, miks siis teine peaks tundma). Ta on üha rohkem teadlik iseendast kui isikust, näiteks tunneb end ära nii peeglist kui ka hiljuti tehtud fotodelt, kuid ei saa aru, et väike beebi varasematel fotodel on samuti tema ise. Lapse isetegemise soov on suur ning ta tunneb uhkust ja rahulolu uute kordaminekute üle. Ta ilmutab abivalmidust: tal on hea meel, kui paluda tal midagi tuua või ära viia.

Koostöö- ja prosotsiaalsed oskused

Kaheaastase tegevus on suunatud enda ja keskkonna vahelistele seostele, huvi teiste tegevuse vastu pole veel püsiv. Talle meeldib küll omasuguste seas olla, kuid mängitakse kõrvuti, mitte koos. Laps ei oska asju teistega jagada. Tema arvates võib teiselt luba küsimata asja võtta, aga kui talle sama tehakse, hakkab nutma. Talle on jõukohane vahelduvas vormis ühistegevus, nt peitusemäng, kus kord peidab ema ja laps otsib, siis vastupidi. Selles vanuses laps mängib paralleelmängu, rollivahetusega mängu ja lihtsamaid süžemänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused.

Kaheaastase käitumist reguleerib, suunab ja kontrollib täiskasvanu. Kuna lapse uurimistungi ei toeta veel kogemus, vajab ta pidevat järelevalvet. Ta matkib nii teisi lapsi kui ka täiskasvanuid.

Enesekohased oskused

Laps oskab käsipuust hoides trepist üles-alla käia, suudab peagu kogu päeva püsida kuiv ja puhas ning on valmis harjutama potil käimist. Ta sööb ja joob iseseisvalt üsna vilunult, saab hakkama lihtsama pesemise ning riidessepaneku ja lahtivõtmisega (nt üle pea ja jalga tõmmatavad riided).

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Eneseteadvustamise arendamiseks:
  - 1) mängige peeglimänge;
  - 2) rääkige lapse asjadest, kasutades tema nime („Need on Mati riided”).
2. Minapildi arendamiseks võib teha lapse kohta väikese pildiraamatu. Valige mõned sündmused (nt päev lasteaias, mere ääres vms). Tehke raamatule ka tiitelleht, see tekitab põnevust, sest juttu tuleb temast endast.
3. Lapse enesemääratluse ja iseseisvuse arendamiseks laske tal uusi ülesandeid ise proovida (kui see on ohutu). Otsese kogemuse kaudu õpib ta iseenda ja oma võimete kohta palju uut. Et rahuldada lapse otsustamisõigust, andke talle väikesi valikuvõimalusi, nt laske tal valida, mida ta tahab magustoiduks (kohukest või banaani), või lubage tal otsustada, mida selga panna, sest see tekitab suuremat soovi ise riietuda.
4. Enesekindluse ja positiivse enesehinnangu arendamiseks vältige lapse kritiseerimist ning mõistke hukka ainult tema käitumine. Ärge öelge: „Sa oled halb laps”, vaid: „Sa oled hea laps, kuid sinu praegune tegu ei meeldi mulle.” Püüdke negatiivsele märkusele alati lisada positiivne kommentaar, kiitust olgu rohkem kui kriitikat. Täiskasvanu lähedus ja heatahtlikkus on lapse enesekindluse aluseks.
5. Potil käimise õpetamiseks kiitke teda, kui tema tegevust saadab edu, ning lohutage, kui asi ei õnnestu.
6. Sotsiaalsete oskuste arendamiseks õpetage lapsi:
  - 1) omavahel suhtlema;
  - 2) asju jagama, nt andke talle kolm küpsist ja paluge need jagada kaaslasele, täiskasvanule ja lapsele endale;
  - 3) järgima esmaseid viisakusreegleid.
7. Mälu arengu toetamiseks aidake lapsel teisi inimesi või asju meenutada. Tuletage koos lapsega meelde ühiseid tegevusi ja mängukaaslasi.
8. Et arendada lapse enesekontrolli, õpetage teda järjekorras ootama ja käituma: võtke endale juua enne, kui annate lapsele; laske mängukaaslasel enne oma jutt rääkida. Juhtige tähelepanu sellele, et telefoniga rääkivat inimest ei tohi segada.
9. Kehtestage kindlad reeglid, mis võimaldavad lapsel õiget käitumist õppida. Rutiin ja korrapära annavad talle kindluse ning turvatunde. Reeglite otstarvet tuleb selgitada lihtsate sõnadega (nt „Ära löö mind, sest see teeb haiget ja ma hakkam nutma”). Kui laps ei taipa, miks need kehtestatud on, rikub ta neid esimesel võimalusel.

10. Vastutustunde arendamiseks andke talle väikesi ülesandeid, nt ergutage teda enda järel koristama, mänguasju ära panema, sööginõusid kraanikaussi viima jms.
11. Väikelapsega suheldes jälgige tema kehakeelt. Kasutage ka ise sama signaali, sest nii annate talle mõista, et olete temast aru saanud. Näiteks kui laps raputab protesti märgiks pead, raputab ka täiskasvanu pead ja kommenteerib: „Ei taha herneid?”

Teise eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised sotsiaalsed ja enesekohased oskused:

- 1) väljendab lihtsaid emotsioone, mis on tugevad ja vahelduvad kiiresti;
- 2) teadvustab ennast, kasutab osaliselt minavormi, proovib ennast maksma panna ning oskab keelduda ja ei öelda;
- 3) üritab aru saada teiste inimeste seisukohtadest, kuid tema tajud on enesekeskseid;
- 4) hindab oma oskusi ja suutlikkust paremaks, kui need tegelikult on;
- 5) teab oma ees- ja perekonnanime ja elementaarseid viisakusreegleid ning kasutab neid, kui seda on talle õpetatud;
- 6) sööb, joob ja riietub lahti valdavalt iseseisvalt ning püsib suurema osa päevast kuiv ja puhas;
- 7) reageerib sõltuvalt situatsioonist ja ümbritsevate inimeste käitumisest;
- 8) mõistab selgelt väljendatud keeldu „Ei tohi!”, „Ära tee!” jne;
- 9) tunneb huvi teiste laste vastu, jälgib neid ja mängib nendega kõrvuti;
- 10) toetub võõrastega suheldes ja enesekindluse saavutamiseks tuttavale täiskasvanule;
- 11) matkib täiskasvanu tegevusi, millele saab tagasisidet.

Kolmas eluaasta (24–36 kuud)

Kolmandal eluaastal on suurimad muutused **lapse identiteedi areng** ja **eneseteadvustamine**, arusaam sellest, et ta on isiksus oma õiguste, soovide ja tahtmistega. Laps on teadlikum kategooriatest *mina* ja *minu*, seetõttu katsetab ta täiskasvanute reaktsioone ning seda, kuidas suudab ta kontrollida ja saavutada oma tahtmist. Selleealisele on iseloomulikud **jonnihood ja emotsionaalsed puhangud**, mis enamasti on siiski ajutised. Ta esitab küsimusi nii enda tegevuse kui ka teiste reaktsioonide kohta. Laps huvitub iseendast, oma teadmistest ja asjadevahelistest seostest.

Tunnetus- ja õpioskused

Tegevuste organiseerimine

Endiselt õpib laps koos täiskasvanuga igapäevategevustes ja teiste lastega mängides, tegelikult võtab ta vastu meeltega. Teda ümbritsev on uute muljete tekkimise alus, sestap peab keskkond teda piisavalt stimuleerima, kuid samaaegu ei tohi see olla liiga koormatud. Nii nagu aasta nooremate laste puhul tuleks nüüdki jälgida, et lapsed oleksid terved ja harjumuspärasel kohal, nii et nende otsimine last ei eksitaks.

Tegutsemine ja tegutsemiskindlus

Kolmandal eluaastal on lapse tähelepanuvõime lühiajaline ja ebapüsiv. Tal on huvi hankida uusi muljeid ja kogemusi ning soov avastada uusi asju ja põhjuslikke seoseid. Tegutsemisajendi leidmisel, tegevuse planeerimisel ja organiseerimisel vajab ta ikka veel täiskasvanu abi, kes juhib ja korraldab lapse tegevust kõne kaudu. Laps ei tunnetata ohtu, sestap peavad täiskasvanud pidevalt tähelepanu pöörama turvameetmetele. Korra loomine on lapse arengus oluline, sest ta tajub, et reeglitele ja kindlale korrale toetumine aitab tal ümbruses orienteeruda ning turvaliselt hakkama saada: kui kõik mänguasjad on omal kohal, laabub mäng tõrgeteta. Kui täiskasvanu peatub tänaval alati punase fooritule ees, võtab ka laps selle reegli varsti omaks. Ta omandab uusi seoseid, mõisteid ja teadmisi korduva kogemuse, aktiivse tegutsemise ning mudeli ehk näidise põhjal õppimise kaudu. Et omandamine oleks võimalikult edukas, vajab ta oma tegevusele tagasisidet.

Tegevuste liigid

Kolmeaastane tegutseb vahetult nii konkreetsete asjadega kui ka neid kujutavate sümbolitega (nt kasutab ehtsa noa asemel puupulka). Uurimismängus suudab maimik tänu paremale keha-kontrollile ning silma ja käe koostööle kasutada üha mitmekesisemaid materjale. Tema parema või vasaku käe eelistus on kindlalt välja kujunenud. Uurimistegevustes õpib ta palju asjade värvuse, kuju, suuruse ja tekstuuri kohta. Kolmanda eluaasta lõpuks tunneb laps 6 põhivärvust ja oskab neid nimetada, suudab laduda 8–10 klotsist torni ning panna kokku 3–4 tükist koosneva raamita pusle. Lapse peenmotoorika on üha täpsem, näiteks suudab ta voltida paberi kokku vertikaalselt ja horisontaalselt, kuid diagonaalis voltimiseks pole tema nägemistaju veel piisavalt arenenud. Tal on ettekujutus arvamõistest, ta saab aru mõistest *kaks* ja loendab mehaaniliselt 5ni.

Väikelapse tegevuse põhivorm on konstruktiivne ehk ülesehitav mäng (nt laob klotse auto-kasti, paneb juhi istmele, veab klotsid teise kohta ning ehitab neist garaaži) ja lihtne rollimäng, milles ta kordab ning jäljendab varasemaid kogemusi ja mälupilte (nt peseb Mõmmi riided, seejärel kuivatab ja triigib need ning paneb selga; etendab hiljutist hambaarsti juures käimist). Rollimäng suurendab oluliselt lapse arusaama maailma asjadest ning tekitab sageli vestlusi, mis aitavad sündmusi mõista ja arendavad nii lapse mõtlemis- kui ka väljendusoskusi. Selles vanuses hakkab kujunema koosmäng ning lihtsamad reeglimängud.

Kolmandal eluaastal kujuneb lapse oskus klassifitseerida asju ühe või mitme tajutava omaduse (suurus, vorm, värvus) või nimetuse (sööginõud, mänguasjad) järgi. Ta oskab liigitada esemeid nende otstarbe alusel (nt nõud, millest süüakse; riided, mis pannakse selga). Võrdluse alusel leiab ta esemetes ühiseid ja erinevaid jooni ning nendevahelisi seoseid (nt võrdleb kahe objekti kaalu või mõõtmeid: kummal taldrikul on rohkem putru, kumb ämber on raskem, kas liiva või lumega täidetud). Samas ei pruugi tema järeldused alati õiged olla. Kolmeaastast huvitavad ka terviku pisikesed osad kõige väiksemateni (nt kehaosad: ripsmed, küüned; riietus: nõöbid, vöö).

Kõne

Kiiresti arenev tegevuslik suhtlemine nõuab lause moodustamist ja sõnavormide omandamist. Kolmanda eluaasta lõpuks on lapse keeleoskus tasemel, mis võimaldab mõista kõnet ilma toetatavate vihjeteta. Näiteks saab ta kutsest „Lähme liivakasti mängima!” aru ka siis, kui ei näe meie käes vastavaid lelusid. Maimik tajub üha paremini, mida teised inimesed teavad ning mis on neile

uus. Näiteks ütleb laps külalistele: „See on minu venna. Tema nimi on Matu.” Oma pere liikmed niisugust selgitust ei vaja.

Laps hakkab huvituma esemetevahelistest põhjuslikest seostest. Keeleoskus võimaldab tal infot hankida, ta mõistab küsimusi *miks?* ja *kuidas?* ning reageerib neile asjakohaselt. Miks-küsimust esitab laps ka esemete ja olukordade kohta, mida ta vahetult ei taju.

Lapse kõne hakkab muutuma mõtestatuks ning mõtlemine verbaliseerub, kõne on saanud mõtlemise tööriistaks. Ta räägib sageli omaette, justkui harjutaks mõtete sõnastamist. Seni kasutas ta sõnu peamiselt oma tegevuse kirjeldamiseks, nüüd püüab aga nende abil selgust luua mitmesugustes mõistetes ja mõtetes: „Need on suured ..., need on emme omad. Need on väikesed ..., need on tita omad.” Ta kordab korraldust, alles seejärel asub seda täitma, st laps juhindub oma tegevustes omaenda kõnest (varem ainult täiskasvanu kõnest).

Mälu ja tähelepanu

Mõtlemisülesannete lahendamiseks ei vaja laps enam alati konkreetseid esemeid ega neist saadud vahetuid tajusid; lihtsamates ülesannetes saab ta hakkama ka mälu kujutlustega. Ta oskab taustateadmisi ja minevikukogemusi paremini kasutada ning oma tegude tagajärgi ette näha, kuigi toimib ikka veel impulsiivselt, näiteks: „Kui ma praegu selle tooli ära võtan, siis istub tädi põrandale. Kui tass ümber ajada, voolab jook maha.”

Õpioskused

Lapse ajataju avardub, lühemate ajaühikute (tunnid) selgeks saamise kõrval hakkab ta mõistma pikemaid ajavahemikke – päevi. Ta mäletab eile tehtud asju, võib meenutada varem toimunud põnevaid sündmusi ning teeb vahet mõistetes *täna* ja *homme*.

Lapsele meeldivad raamatud, mis käsitlevad teda huvitavaid mõisteid (suurus, hulk, värvus). Tema elukogemus on parasjagu suur, et eristada realistlike ja fantastilisi sündmusi, seepärast on talle jõukohased ka lennukamad lookesed, kus näiteks autod ja loomad räägivad ning käituvad nagu inimesed. Ta kasutab omandatud teadmisi sarnastes situatsioonides ja kontekstis (nt peseb enne magamaminekut hambaid ka külas olles).

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Reegleid õpetades olge vankumatu, piire seades aga kokkuhoidlik, sest ülearu palju reegleid võib muuta lapse tõrksaks, liiga vähe reegleid aga jätta kindlustundeta.
2. Ergutage tunnetuslikku aktiivsust, uurimistegevust ja uudishimu järgmistel viisidel:
  - 1) tegevused ja mängud liiva ning veega. Laps saab võimaluse uurida, kuidas midagi teada saada. Tegevuse ja mängu ajal võivad lapse seisukohad muutuda, kuid ta õpib erinevate nähtuste kohta küsimusi esitama ning saab neile varem või hiljem ka õige vastuse;
  - 2) vaatlemine, nt kuidas vesi eri situatsioonides kas tilgub, voolab, imub vms;
  - 3) täitmine ja tühjendamine, nt kui kiiresti või aeglaselt mingi anum täitub või millistest nõudest on kõige kergem kallata ja millistest üldse ei saa. Liiva võib nii valada, sõeluda kui ka vormida, sellest saab ka ehitada;
  - 4) seebimullide puhumine jne.

3. Kuulamisoskuse arendamiseks sobivad mitmesugused mängud, nt telefonimäng ja helide kuulatamine (tilkuv kraan, kella tiksumine, liiklusring ja muu). Kõigepealt kuulatage, siis rääkige sellest ja kuulatage jälle. Kuulamisoskus on vundament, millele tuginevad paljud hilisemad saavutused (nt lugemisoskus).
4. Ajataju arendamiseks selgitab täiskasvanu tulevikus toimuvaid sündmusi kindlate päevasündmuste kaupa, nt ütleb: „Homme, reedel läheme teatrisse.” Rääkige lapsega millestki, mida eile koos tegite, seejärel viige jutt mõnele erilisele sündmusele, mida kogesite koos mõni nädal tagasi (nt karneval lasteaias).
5. Lapse mõtlemise arendamiseks sobivad mitmesugused sortimismängud ja asjade liigitamine: paluge tal ühte karpist korjata loomad, teise sõidukid; paluge nimetada asju, mida saab süüa; mängige mängu „Vale ese välja” (nt on korvis viis õuna ja üks banaan, taldrikul neli saiaviilu ja üks lusikas, karbis neli looma ja üks auto jne).
6. Lapse mõtlemisvõimet arendavad küsimused, mis julgustavad teda edasi mõtlema, nt „Mis juhtub, kui sa lööksid klotsiga selle klaasi pihta?”.
7. Mälu arendamiseks paluge lapsel mõnd lihtsat ülesannet täitma asudes enne juhiseid valjusti korrata. See suurendab lühimällu salvestatava teabe mahtu. Mälu arendavad ka mitmesugused mängud:
  - 1) lapse ees laual on 5–6 majapidamisriista vms. Paluge tal neid asju vaadata ja need meelde jätta. Seejärel katke asjad kinni ja paluge, et laps neid meenutaks. Et tal asjad paremini meelde jääksid, soovitage neid vaatamise ajal mitu korda nimetada;
  - 2) mäng „Mis on kadunud?”. Lapse ees laual on 5–6 eset. Paluge tal need meelde jätta. Seejärel paneb laps oma silmad kinni, teie võtate aga ühe asja ära.
8. Väljendusoskuse, kujundliku mõtlemise ning seoste loomise arendamiseks soovitage lapsel endal mõni väike jutuke välja mõelda ja jutustada. Need jutud võite üles kirjutada ja tema raamatusse lisada.

Kolmanda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised tunnetus- ja õpioskused:

- 1) leiab tegutsemisajendi, plaanib ja organiseerib tegevusi täiskasvanu abiga; täiskasvanu suunab lapse tegevust kõne kaudu;
- 2) plaanib osaliselt oma käitumist ja tegevust iseendale suunatud kõne vahendusel;
- 3) keskendub tegevusele lühikeseks ajaks, tema tähelepanu ei ole veel püsiv;
- 4) tegutseb vahetult nii konkreetsete asjadega kui ka neid kujutavate sümbolitega;
- 5) kordab ja jäljendab varasemaid kogemusi ning mälu pilte nii konstruktiivses mängus kui ka lihtsas rollimängus;
- 6) mängib mõnda aega koos teistega ja järgib lihtsamaid reegleid;
- 7) on omandanud sõnavara, mis võimaldab tal ennast väljendada;
- 8) osaleb dialoogis;
- 9) jälgib lihtsaid lookesi ja eristab kogemusele tuginedes realistlikke sündmusi väljamõeldud lugudest;
- 10) mõistab osaliselt lihtsamat kõnet ka ilma toetava vihjeta ning saab aru lihtsamatest ülekantud tähendustest;
- 11) rühmitab asju ja esemeid ühe või mitme tajutava omaduse või nimetuse järgi;

- 12) tal on ettekujutus arvumõistest ja värvuste nimetustest;
- 13) leiab võrdluse alusel asjades ühiseid ja erinevaid jooni ning nendevahelisi seoseid, kasutab info saamiseks keelt;
- 14) tema ettekujutus oma teadmistest ja oskustest on ebarealistlik;
- 15) omandab uusi seoseid, mõisteid ja teadmisi korduva kogemuse, aktiivse tegutsemise ning mudelite järgi õppimise kaudu; vajab oma tegevusele tagasisidet.

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Eneseteadvus ja mina areng

Lapse sotsiaalne ja emotsionaalne areng jõuab kolmandal eluaastal uude järku, kuna kujuneb minatunne. Ta suhestab ennast ümbrusega, teab täpsemalt, kes ta on, tunneb oma tugevaid ja nõrku külgi, meeldimisi ja vastumeelsusi ning seda, kuidas teised inimesed temasse suhtuvad.

Lapse eneseteadvus on selgelt välja arenenud ning ta kaitseb oma valdusi ja personaalruumi. Kui keegi tungib tema arvates üle tema isiklike piiride või võtab luba küsimata tema asju, põhjustab see nõrdimust ja protesti. Kõik see on lapse suurema küpsuse märk. Ta saab aru mõistetest *minu oma* ja *tema oma*, ometi on tema omanditunne oma asjade suhtes veel tugev ning üksnes vahel on ta nõus neid lühikeseks ajaks teistega jagama.

Emotsioonide tajumine ja väljendamine

Kolmandal eluaastal on lapsele iseloomulikud tugevad emotsionaalsed reaktsioonid, oma mina näitamine ja sagedased jonnihood ning armukadedus õdede-vendade vastu. Talle meeldib teha valikuid igapäevastes olukordades ja olla neid täide viies üsnagi iseseisev, kuigi valikud on sageli vastukäivad (nt tahab kord end ise riidesse panna, kord mitte). Mängus ja igapäevatoimingutes ilmutab ta aktiivsust ja initsiatiivi ega pruugi lasta ennast juhtida, näiteks ei lase tegevusi asendada või suunata, kui on parasjagu millegagi väga hõivatud. Valides talle antud lihtsate või keeruliste ülesannete vahel, eelistab ta keerulisemaid tegevusi.

Kolmeaastasel on elav kujutlusvõime ja kõikuv enesekindlus, mistõttu võivad kergesti tekkida hirmud. Tüüpiline on väikeste ja kiiresti liikuvate loomade ning pimeduse kartus. Ta võib sattuda ärevusse, kui peab lasteaeda üksinda jääma. Kindlustunde saavutamiseks vajab ta turvalisust, tunnustust, rutiini ja reegleid.

Koostöö- ja prosotsiaalsed oskused

Kolmanda eluaasta alguses mängivad lapsed juba lühikest aega üksi, ent neile meeldib, kui täiskasvanu on läheduses ja jälgib nende mängu. Sageli tahab laps, et ka täiskasvanu tema kujutlusmängus osaleks. Tekivad esimesed koosmängukatsed teiste lastega ning algeline arusaam mängureeglitest (nt ootab ta kiikumisjärjekorras).

Kolmanda sünnipäeva künnisel muutub laps hoolivamaks, seltskondlikumaks ja tundlikumaks. Ta on teadlikum teiste inimeste tunnetest: eriti püüab ta aidata ja lohutada kurba inimest. Selles eas hakkavad lapsed rohkem koos mängima ning neile meeldib ühistegevus. Tekivad esimesed sõprussuhted nendega, kellega tihti koos ollakse; paljudel väikelastel on väljamõeldud sõber. Laps

hakkab end üha selgemalt tunnetama isikuna ning tajub üha paremini, et teistel inimestel võivad olla tema omadest erinevad tunded ja vajadused. Tänu sellele hakkab kujunema kujutlusmäng, kus laps mitte üksnes ei jäljenda nähtud tegevusi ja olukordi, vaid loob neid kombineerides uusi (nt etendab isa, nukk on tema laps ja koos võetakse midagi ette).

Kontakte luues ja säilitades tegutseb laps sihipäraselt. Ta algatab vestlust eri inimestega erinevatel teemadel ning tajub, mida partner temast juba teab ja mis on talle uus. Lapse

kõne suunab tema käitumist, näiteks noomib ta ennast, kui jätab midagi tegemata. Ta ootab heakskiitu ja küsib sageli: „Kas nii on õige?” Ta suudab rääkida oma tunnetest, vajadustest ja murest, oskab keelduda ning saab aru lihtsast huumorist, naerdes sündmuse ja kokkusobimatu sõnakombinatsiooni üle (nt *koer laulab*). Talle meeldib nalja teha, mõistes, et see lõbustab ka teisi (nt „Miks tibu üle tee läks? Ta tahtis üle tee pääseda ...”).

Laps vastab õigesti küsimusele, kas ta on poiss või tüdruk. Kui teda on õpetatud, võib ta vastata ka lihtsamatele enesekohastele küsimustele (ees- ja perekonnanimi, vanus).

Reeglite järgimine

Lapsele on jõukohane järgida igapäevaelu rutiini ja lihtsamaid sotsiaalseid reegleid (nt tänamine ja palumine, tervitamine ja hüvastijätt), tuginedes eeskujule.

Enesekohased oskused

Kolmanda eluaasta lõpuks saab laps hakkama eneseteenindamisega, tal on kujunenud tualeti-harjumused.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Õpetage lapsele, milline käitumine on sobiv ja milline mitte. Õige sotsiaalse käitumise ergutamiseks kiitke teda kena koosmängu eest ning laimake ebaviisakat käitumist või agressiivsust.
2. Jagage talle palju armastust, see suurendab turvatunnet. Lapse enesekindlus on kõikuv ning selle saavutamiseks vajab ta turvalisust, tunnustust, rutiini ja reegleid.
3. Ärge tehke hirmu tundva lapse üle nalja, vaid toetage ja julgustage teda. Kui ta ei taha hommikul emast lahkuda, julgustage teda rühmaruumi tulema, rääkides, millised toredad mänguasjad teda ees ootavad. Lühike ja südamlük hüvastijätt lapsevanemaga taastab tema enesekindluse kõige kiiremini.
4. Abistage teda üle jõu käivate ülesannete korral. Valige sobiva raskusega tegevus ja mänguasjad. Kui ta nendega toime ei tule, tehke selgeks, et pole mõtet endast välja minna. Soovitage uuesti proovida ning näidake talle kätte mõni uus vaatenurk. Lapse

enesekindluse arenedes aidake teda, kui ta mõne uue asjaga tegeleb, ning kiitke saavutuste puhul. Kui laps mõnda seatud eesmärki ei saavuta, rääkige talle tema tugevatest külgedest, mitte nõrkustest.

5. Andke nõu, kuidas teiste laste seltsis paremini hakkama saada.
6. Õpetage teda asju jagama (nt teistele toitu pakkuma). Kuigi see võib pingeid tekitada, jääge oma nõudmise juurde. Olge valmis eakaaslastega mängivale lapsele tuge pakkuma. Erimeelsused võivad ilmneda kiiresti, sest selles eas ei mõista lapsed üldlevinud seltskonnas käitumise reegleid. Summutage tekkinud tüli võimalikult kiiresti ning julgustage last edasi mängima.
7. Lapse iseseisvuse ja otsustusvõime arendamiseks andke talle võimalus väikseid asju ise otsustada (nt mis värvi põll endale valida).
8. Et arendada lapse vastutustunnet, kaasake teda igapäevatoimetustesse ja andke väikseid ülesandeid (nt pühkida laud pärast söömist, koristada mänguasjad, rullida vaip enne puhastamist kokku jne).
9. Õigeid söömisharjumusi õpetades veenduge enne, et sööginõud, lusikad ja kahvlid oleksid lapsele käepärased (mitte liiga suured, väiksed ega rasked), tema tool õige kõrgusega, portsjon (1/2–1/3 täiskasvanu omast) lapsekohane ja toidu temperatuur paras.
10. Julgustage teda kahvlit käsitsema ja kannust jooki valama ning vajaduse korral aidake teda.
11. Riietumisel abistage last, vajaduse korral võib tähistada näiteks pükste ja T-särgi esipoole pildi vm märgiga.

Kolmanda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised sotsiaalsed ja enesekohased oskused:

- 1) saab aru, et inimestel võivad olla tema omadest erinevad tunded ja emotsioonid;
- 2) tal on osaliselt kujunenud enesetunnetus ja eneseteadvus;
- 3) väljendab tugevaid emotsioone, oma mina;
- 4) võib karta tundmatuid ja uusi asju;
- 5) tahab igapäevastes olukordades valikute üle ise otsustada ning üritab neid ka täide viia;
- 6) tema enesekindlus on kõikuv; enesekindluse saavutamiseks vajab ta turvalisust, tunnustust, rutiini ja reegleid;
- 7) osaleb täiskasvanuga ühistegevustes; teisi lapsi pigem jälgib, tegutseb nendega kõrvuti;
- 8) jagab mõnikord oma asju ka teistega, valdavalt on ta siiski omandihoidja;
- 9) loob sõprussuhteid nendega, kellega on tihti koos; tegutseb kontakti luues ja säilitades sihipäraselt;
- 10) algatab vestlust eri partneritega erinevatel teemadel; tajub, mida teised teavad ja mis on neile uus;
- 11) täidab igapäevaelu rutiini;
- 12) järgib lihtsamaid sotsiaalseid reegleid ning eeskujudele toetudes jälgendab igapäevaelu rolle ja tegevusi.

Neljas eluaasta (36–48 kuud)

Neljandal eluaastal paraneb lapse liigutuste koordineerimine ja täpsus, ta on aktiivne ning pidevas liikumises ja tegevuses. Tal on suur soov uute teadmiste ja muljete järele, ta on uudishimulik ning tahab rohkem teada iseenda ja maailma kohta. Laps **kuulab hoolega** ning seob kõik oma varasemate kogemuste ja mälupiltidega. Ta on suur isetegija, kusjuures sageli **hindab ta oma oskusi ebarealistlikult**, segi kipuvad minema soovid ja tegelikkus. Uued teadmised tekitavad tihtipeale palju **hirme**. Neljas eluaasta on lapse kõige magusam **mänguiga**.

Tunnetus- ja õpioskused

Tegevuse organiseerimine

Laps on oma tegevusi planeerides ja organiseerides juba iseseisvam ega vaja otsest juhendamist, küll aga autoriteete. Ta jälgib täiskasvanute tegevusi ning kopeerib palju seda, mida näeb, näiteks esitab kodumängudes erinevaid rollilahendusi või arvestab toimetustes tegevuste järgnevust: tassib puid, paneb ahju küdema jne.

Tegevuste liigid

Lapse juhtiv tegevus on mäng, mis hõlmab konstrueerimist, rolli- ja võistlusmänge ning loovtegevusi. Tal on raske eristada tegelikkust ja reaalsust, näiteks elab ta kaasa raamatu- ja filmitegelastele, teatris etendust jälgides tahab hätta sattunud kangelasele appi tormata. Lapsele on jõukohane rühmitamine lihtsamate üldmõistete või mitme tunnuse alusel, näiteks saab ta hakka-loomade, söökide jms liigitamisega.

Kõne

Lapse tegevuse planeerimisel, juhendamisel ja kinnistamisel muutub oluliseks kõne, eriti minakeskne kõne. Näiteks jagab ta endale klotsimängu juures häälekalt korraldusi: „Nüüd panen püsti seinad, nüüd ehitan katuse” jne. Laps suudab end keele abil vabamalt ja üksikasjalikumalt väljendada. Selles vanuses on talle arusaadavad mõned lihtsamad ruumimõisted (*all, peal, sees*). Lapse ja täiskasvanu suhtlus on valdavalt situatsiooniväline ning lapse küsimused on põhjuse-tagajärje seoste kõrval seotud uue teabe otsimisega. Laste omavahelises suhtluses on valdavaks tegevus, areneb dialoog ja laps kohandab oma juttu erinevatele vestluskaaslastele, näiteks räägib ta täiskasvanu ja tuttavaga teisiti kui eakaaslase või võõraga.

Mälu ja tähelepanu

Laps on tegutsedes püsivam, sihipärasem ja süsteemsem ning suudab osaliselt lähtuda seatud eesmärkidest. Suureneb tema tähelepanu tahteline osa ja paraneb keskendumisvõime, näiteks ei lükka ta tegevuse ajal koristades kõiki asju ühtekokku, vaid leiab igale asjale oma koha; puslesid kokku pannes tegutseb ta süvenenult, kuni pilt saab valmis. Ta suudab tähelepanu mõnevõrra jaotada ning tegutsedes keskenduda mitmele nähtavale ja eristavale tunnusele (nt värvus,

suurus, kuju). Kuigi laps toetub ülesandeid lahendades ja tegutsedes mälukujutlustele, on tema mälu siiski veel lühiajaline. Näiteks oskab ta kirjeldada, kuidas ta läheb iga päev lasteaeda, kuid ei oska seletada, kuidas ta läheb sõbra juurde, kus ta käib harva.

Õpioskused

Teadmiste ja oskuste omandamisel muutub neljandal eluaastal oluliseks emotsionaalne komponent ning kogemuse seostamine olemasolevate teadmistega. Laps omandab uusi teadmisi (nt aeg, sünd ja surm, elus ja eluta) praktiliste situatsioonide, positiivsete/negatiivsete kogemuste ning kujutluste kaudu. Need teadmised võivad aga tihtipeale olla väärad, kuna tema kogemused on piiratud. Lapsel tekib arusaam küll arvumõistest, kuid ta ei mõista arvu ja suurema hulga vastavust, näiteks viit kommi kokku lugedes loendab ta kolmeni. Tekib huvi tähtede vastu, ta avastab, et teatud tähele vastab teatud häälik. Ta oskab omandatud teadmisi kasutada uudses olukorras. Näiteks kui laps avastab, et muld on potis liiga kuiv, tahab ta potilille kasta.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Lapse mõtlemise arendamiseks sobivad mitmesugused sortimismängud ja asjade liigitamine. Liigituse aluseks võivad olla nii välised tunnused (värvus, vorm, pikkus ja suurus) kui ka lihtsamad mõisted (loomad, mööbel, riided, söök jne). Näiteks paluge lapsel ühte karpi korjata loomad, teise riided, söök jne ning paluge igat eset ka nimetada. Võib teha ka vastupidi: paluge lapsel leida ese, mis ei sobi teiste asjadega kokku.
2. Erinevate mõistete õppimiseks looge seoseid mõistete ja konkreetsete asjade vahel lapsele tuttavast keskkonnast:
  - 1) ruumimõistete õppimiseks näidake lapsele erinevaid esemeid mitmes ruumiasendis: ees, taga, peal, all jne. Paluge lapsel panna näiteks pall laua alla, nukk tooli ette, auto voodi peale jne. Harjutage ebatavalisi kombinatsioone (nt laske panna padi voodi alla);
  - 2) värvinimetuste õppimiseks nimetage värv ja näidake lapsele konkreetset eset. Paluge lapsel näidata veel mõnda kollast, punast, rohelist või sinist värvi asja. Näidake erinevaid asju ja küsige, mis värvi need on;
  - 3) pikkus- ja suurusmõistete õppimiseks näidake lapsele kaht erineva pikkusega (suurusega) eset. Paluge tal näidata tema ette pandud esemetest näiteks pikka (lühikest) pliiatsit, suurt (väikest) palli. Laske tal joonistada või voolida erineva suuruse või pikkusega esemeid;
  - 4) raskuste (kaalu) õppimiseks andke lapsele sarnaseid, kuid erineva kaaluga asju. Näidake ja öelge, kumb on raske, kumb kerge. Küsige lapselt, kumb liivaämber on raske (kerge).
3. Mõtlemisvõime arendamiseks ning seoste mõistmiseks näidake ja seletage lapsele lihtsamaid seoseid ning loogilisi paare. Näidake lapsele ja paluge tal leida loogilisi paare, nt käsi ja kinnas, sokk ja jalg, lill ja vaas, tass ja lusikas jne. Pesu nõõrile riputatades kasutage pesulõkse ning seletage, et tuulise ilmaga võib pesu nõõrilt maha kukkuda.
4. Tähelepanu ja vaatlusoskuse arendamiseks sobivad mitmed harjutused ja mängud:
  - 1) detailide märkamine. Paluge lapsel leida inimese pildilt 1–2 puuduvat kehaosa (jalg, silm jne);

- 2) sarnasuste leidmine. Laske leida sarnase paberiga kumm või samasugune pilt. Seda harjutust saab teha erinevates keskkondades: poes, kodus, lasteaias jne. Pidage silmas, et laps vajab selget ülesande esitust ega jaksa pikalt oma tähelepanu hoida;
- 3) tähelepanu suunamine. Paluge lapsel vaadata ainult teatud tunnustega asju, nt rohelisi jopesid, musti autosid, vanu inimesi jne.
5. Kuulmistähelepanu arendamiseks õpetage last kuulama, eristama erinevaid helisid ja häält. Paluge tal silmad kinni panna, kuulata erinevaid helisid ja öelda, mida ta kuulis. Pange suletavatesse topsidesse erinevaid materjale (liiv, kuulikesed, kivid jne) ning paluge lapsel leida mõne topsi seast just selline, mis teeb samasugust heli.
6. Mälu arendab kordamine. Paluge lapsel korrata näiteks vahetult öeldud numbreid või korraldust, rääkida äsja toimunud sündmusest või mängust. Esitage sellekohaseid küsimusi. Õpetage lapsele lihtsaid mõnerealisi kordustega laule ja luuletusi.
7. Lapse kõne ja väljendusoskuse soodustamiseks:
  - 1) saatke oma tegevust kõnega ja vestelge lapsega palju. Eeskujul toel õpib ta paremini ja julgemalt väljenduma ning paranevad tema lauseehitus ja sõnakasutus;
  - 2) kasutage oma kõnes omadussõnu ja mõisteid, vajaduse korral korrake lapse ütlust ise õigesti;
  - 3) ergutage last küsima ja rääkima sellest, mida ta näeb või kuuleb. Vaadake koos lastesaateid või raamatuid ning osutage detailidele või tegelastele. Tuttavat raamatut vaadates või juttu lugedes jätke lause lõpetamata ja paluge seda teha lapsel. Õhutage teda kirjeldama, milline näeb välja maja, tuba või nt päkapikk või mis maitsega on üks või teine toit jne.
8. Esitage korraldused selgelt, lihtsalt ja positiivelt (nt „Palun pane uks kinni!”) ning vältige negatiivseid vorme (nt „Ära jäta ust lahti!”).
9. Arvumõiste õppimisel on oluline õpetada lapsele numbrite järjestust. Õpetage numbreid 1–5ni; laps ei pea veel aru saama sellest, et number on vastavuses teatud esemete hulgaga.

Neljanda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised tunnetus- ja õpioskused:

- 1) oskab osaliselt oma tegevusi plaanida ja organiseerida ning tegutseb iseseisvalt otsese juhendamisetä, kuid autoriteetide toel;
- 2) plaanib minakeskse kõne abil oma tegevust ja lahendab probleeme;
- 3) hangib tänu keeleoskusele uut teavet; tema kõne toetub mälu ning sõltub sellest, kellega ja mis olukorras ta koos on;
- 4) saab aru mõistatustest ja lihtsamatest piltlikest võrdlustest;
- 5) järgib lihtsaid reegleid;
- 6) huvitub võistlusmängudest ja tahab olla edukas;
- 7) osaleb ühistevõistes ning teeb koostööd teiste lastega; konstrueerib, osaleb rolli- ja võistlusmängudes ning loovtegevustes;
- 8) liigitab lihtsamate üldmõistete või mitme tunnuse järgi; keskendub tegutsedes mitmele nähtavale ja eristavale tunnusele ning jaotab oma tähelepanu;

- 9) saab aru arvumõistest; huvitub tähtedest;
- 10) omandab uusi teadmisi praktiliste olukordade, kogetud emotsioonide, kujutluste ja kõne kaudu.

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Emotsioonide tajumine ja väljendamine

Neljandal eluaastal on lapsel teiste inimeste tunnetest ja mõtetest veel piiratud ettekujutus. Tema meeleolud vahelduvad endiselt väga kiiresti: ta võib olla ülevoolavalt rõõmus, kuid mõne aja pärast juba õnnetu ja pahur. Sageli kasutab laps oma emotsioone piiride kindlakstegemiseks, mitte niivõrd tunnete väljendamiseks, näiteks soovib ta poes olles saada kindlasti kommi ega ole nõus ilma selleta poest lahkuma või protestib häälekalt, kui tal palutakse oma asju koristada. Oma emotsioone, soove ja tahtmisi väljendab laps kõne abil, ta oskab öelda, kas ta on kurb, rõõmus või on tal paha tuju. Lapsel hakkab ümbritseva kohta kujunema emotsionaalne hinnang, näiteks seostuvad tal haiglaga ja arsti juures käimisega negatiivsed kogemused.

Eneseteadvus ja mina areng

Laps üritab asju teha küll iseseisvalt, kuid sageli ei kujuta ta ette, mida ta suudab (nt on ta kindel, et oskab ömmelda või uisutada). Selles vanuses võib ta olla enesekriitiline, samas aga ennast kiita, suurustada, uhkustada, eputada ning rääkida soovidest kui tegelikkusest. Ta on uhke oma saavutuste üle, kuid vajab siiski oma tegevuse tunnustamist ja täiskasvanu tähelepanu. Tuttavates olukordades on ta enesekindlam ning naudib tegevuste kordamist, näiteks pakub kindlustunnet ühe ja sama jutukese kuulamine ning jutustamine või ühe ja sama mängu mängimine. Lapsele meeldivad rituaalid ja rutiin, näiteks õhtujutt või ühised õhtusöögid, nädalavahetused ning külas-käigud vanavanemate juurde.

Koostöö- ja prosotsiaalsed oskused

Laps püüab vahel teisi abistada ja lohutada. Ta mängib meelsasti 1–2 lapsega, tema jaoks muutuvad oluliseks suhtlemine, mäng, ühistegevus ja koostöö teiste lastega. Teistega koos suudab ta tegutseda siiski lühikest aega. Tal on jätkuvalt suur omanditunne, kuid ta võib vahel oma asju teistega jagada ja vahetada ning oodata oma järjekorda.

Reeglite järgimine

Neljandal eluaastal järgib laps lihtsamaid reegleid ning arvestab neid mängudes või tegevustes, mida juhib autoriteet (täiskasvanu või vanem laps). Ta hakkab mõistma seltskonnas käitumise reegleid ning neid igapäevastes tegevustes ja mängudes kasutama (nt teretamine, hüvastijätt, liikluses roheline tulega tee ületamine või keelu järgimine). Selles vanuses tekib lapsel ettekujutus valetamisest ja taunitavast käitumisest (nt ei tohi teisi lüüa).

Enesekohased oskused

Neljandal eluaastal saab laps hakkama eneseteenindamisega ning tal on kujunenud tualetiharjumused. Ta teab ja oskab teistele öelda nii oma ees- kui ka perekonnanime.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Prosotsiaalsete oskuste arendamiseks andke lapse käitumisele positiivset tagasisidet, nt kiitke teda hooliva ja abistava käitumise eest. Paluge lapsel pakkuda näiteks maiustusi ka teistele.
2. Reegleid õpitakse kogemuste kaudu. Selleks sobivad:
  - 1) lauamängud. Seletage lapsele lihtsamaid mängureegleid ja põhimõtteid ning tuletage neid pidevalt meelde;
  - 2) rollimängud. Õpetage lapsele lihtsamaid viisakusreegleid (tervitamist, hüvasti jätmist jt) ning harjutage neid.
3. Lapse enesekindluse suurendamiseks ja turvalisuse vajaduse rahuldamiseks lohutage teda ebaõnnestumiste korral.
4. Kinnistage sobivat käitumist ja eirake sobimatut. Võimaluse korral selgitage sõbralikult, mida võinuks teha teisiti.
5. Õpetage lapsele, kuidas lahendada vaidlusi ja konfliktsituatsioone. Selgitage, milline käitumine on sobiv, milline mitte (agressiivsus) ja miks.
6. Enesekontrollioskuste arendamiseks õpetage last ootama ning oma reaktsioone edasi lükkama. Selleks sobivad lauamängud, mida mängides õpib ta oma järjekorda ootama. Õpetage teda kaaslast kuulama. Selgitage, et vestluses tuleb tal oodata oma järjekorda ning teise inimese juttu ei tohi poolelt sõnalt katkestada.
7. Õppimise ja enesekindluse soodustamiseks vajab laps igapäevastes tegevustes rütmi ja rutiini järgimist. Hoolitsege, et tema päevakava oleks paigas. Korduvad tegevused lubavad harjutada ja harjuda, mis on omakorda aluseks omandamisele ja õppimisele.
8. Soosige ning soodustage iseseisvust ja isetegemist. Arvestage, et laps pole veel kõigis tegevustes osav. Kuigi riietumine võtab rohkem aega, lubage tal siiski riietuda.
9. Käituge ise nii, nagu ootate seda lapselt, sest ta õpib mudelite järgi. Erinevaid käitumismudeleid saab ta kas vanematelt, eakaaslastelt või telesaadetest.

Neljanda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised sotsiaalsed ja enesekohased oskused:

- 1) väljendab verbaalselt lihtsamaid emotsioone, oma soove, tahtmisi ja seisukohti ning püüab jõuda kokkuleppele;
- 2) tahab olla iseseisev, kuid sageli ei ole tal enda suutlikkusest realistlikku ettekujutust;
- 3) saab hakkama eneseteenindamisega (riietub, sööb, joob iseseisvalt), tal on kujunenud tualetiharjumused;
- 4) teab oma nime, vanust ja sugu ning märkab soolisi erinevusi;
- 5) seab endale mõningaid eesmärke ja täidab neid;
- 6) väärtustab oma saavutusi, ent vajab oma tegevuse tunnustamist ja täiskasvanu tähelepanu;

- 7) püüab vahel teisi abistada ja lohutada; tal on mõningane ettekujutus teiste inimeste tunnetest ja mõtetest;
- 8) osaleb lühikest aega ühistegevuses eakaaslastega, kuid eelistab üht mängukaaslast rühmale;
- 9) arvestab reegleid mängudes ja tegevustes, mida juhib autoriteet;
- 10) saab aru lihtsamatest seltskonnas käitumise reeglitest ning järgib neid igapäevases suhtluses; püüab täita kodukorra reegleid;
- 11) saab aru valetamisest kui taunitavast käitumisest;
- 12) huvitub võistlusmängudest ning tahab olla edukas.

Viies eluaasta (48–60 kuud)

Viiendal eluaastal huvitub laps kõigest uuest ja põnevast, ta on väga aktiivne nii tegutsedes kui ka ennast väljendades. Tema tasakaalutunne on parem, liigutused sujuvamad, ta oskab liikuda erinevatel pindadel, on kiirem ning suudab teha korraga mitut asja. Selles vanuses kujuneb välja ka täiskasvanule omane kõnniliigutuste kinemaatika ning suureneb huvi laua taga tehtavate käeliste tegevuste vastu. Laps **räägib** ja **küsib** palju. Samas on tal ikka veel raske oma **käitumist kontrollida**. Ta ootab kiitust, tahab teistele meeldida, kõike hästi teha ja seejuures mitte eksida. Viiendal eluaastal ajab laps veel segi **tegelikkuse ja fantaasiad, tõe ja vale**. Tunnetusprotsessidest muutub kõige olulisemaks **mälu** roll. Areneb kaemuslik-kujundiline mõtlemine, mis tugineb kujutlustele. Selles vanuses kujunevad välja soolised stereotüübid.

Tunnetus- ja õpioskused

Tegutsemine ja tegutsemiskindlus

Suurenevad lapse initsiatiiv, kohusetunne ja püsivus. Tegutsemine ja tegevus ise ning sellega kaasnevad tunded on talle väga olulised, sageli isegi tähtsamad kui tegevuse tulemus. Ta mäletab ja meenutab paremini emotsionaalselt mõjusaid tegevusi ja sündmusi. Viieaastane on oma tegemistes küllaltki iseseisev, kuid vajab ka täiskasvanu abi, et saavutada tegutsemiskindlust, juhtida oma käitumist ja emotsioone ning kontrollida impulsse. Tal on raske oodata oma järjekorda lauamängus või kiige juures, ometi on vaja seda õppida, sest eneseregulatsioon on väga tähtis. Oluliseks muutub eakaaslaste roll, laps otsib abi nii täiskasvanutelt kui ka eakaaslastelt, sest tal on juba parem ettekujutus sellest, missugust abi ja kellelt ta vajab (nt „Karl, kas sa saaksid hoida seda lauda üleval, et ma saaksin klotsid siia alla panna?“).

Laps tahab teha iseseisvalt valikuid ja otsuseid, näiteks mida külla minnes selga panna või mida lõunaks süüa.

Tegevuste liigid

Viieaastane konstrueerib, katsetab ja uurib erinevaid võimalusi. Selleks sobivad nii sümbolid, kujutlused kui ka konkreetsete objektid. Näiteks paneb ta teokarbi nukumaja peale ja ütleb, et tegemist on satelliitdrikuga. Suureneb loovtegevuse osa, laps armastab palju fantaseerida ning oma tegemistes on tal tihti raske vahet teha tegelikkusel ja väljamõeldisel. Kui varem tugines ta oma

mängudes välisele stimulatsioonile, siis nüüd saab ta tänu mälu arengule toetuda ka oma kujutlustele. Üleminek reaalsusest kujutlusele võib olla väga kiire ja sujuv. Sageli näib meile, et laps valetab, sest on raske vahet teha, kus lõpeb väljamõeldis ning algab vale. Lapsed valetavad, kuna nad usuvad, et asjad just nii ongi. Näiteks kui laps lõhub mängu ajal kogemata hinnalise vaasi, siis küsimusele, kuidas see juhtus, vastab ta, et Puhvik tegi pahandust, sest tema valmistas sel ajal hoopis piraatidele süüa. See on ühtaegu nii selgitus kui ka eneseõigustus, ent samas ka soov jääda

karistusest, mitte kurvastada vanemaid, sest täiskasvanu on lapse jaoks autoriteet. Täiskasvanu võib lasta lapse fantaasial lennata, ent vajaduse korral tuleks laps reaalsusesse tuua, et teada anda, kust lähevad piirid. Viieaastane kasutab erinevaid mänguliike.

Kõne

Sel perioodil jätkub minakeskse kõne areng. Üksinda mängides jagab laps valju häälega korraldusi, juhtides tegevuse eri etappe; algul nimetab ta järgmisi toiminguid täiskasvanule, hiljem iseendale. Kui tegevus või lahenduskäik on saanud lapsele tuttavaks või omaseks, ei vaja ta enam valjuhäälselt juhendamist ning algab sisekõne kujunemine. Lapse käitumist mõjutavad suulised juhised, kuid nende pidurdav roll on veel nõrk. Näiteks teab ta väga hästi, et kapist ei tohi isa raamatuid võtta, ent kui ta on ükski, saab uudishimu võitu; pealegi pole kedagi, kes teda keelaks.

Lapse kõne ja mälu areng võimaldavad tal lahendada ülesandeid ja probleeme ning jõuda kokkuleppele. Ta on suuteline järgima mitmeastmelisi korraldusi uutes situatsioonides, eriti kui järgnev tegevus on eelneva loomulik jätk (nt „Võtame käärid, löikame selle nurga, seejärel kleebime ...“). Kujuneb sidus kõne, st laps suudab vestelda asjadest ja sündmustest, mis pole parasjagu käsil, vaid mis toimusid varem või hakkavad toimuma edaspidi (nt on telefonivestlused vanaemaga nüüd märksa sisukamad ja pikemad).

Viieaastane suudab edasi anda kujutluspilte, hakkab aru saama mõistete kuuluvusest, alluvusest ja üldistusastmest (seelik, püksid – riided), mõistab ning kasutab lihtsamaid ruumi- (ees, taga, kõrval, all, peal) ja ajamõisteid (eile, täna, homme). Ta hakkab mõistma nalju, mõistatusi, sarkasmi ja metafoore (nt „Oled aeglane nagu tigu“), kuid ei suuda veel enda üle naerda.

Mälu ja tähelepanu

Lapse taju ja tähelepanu vahelduvad kiiresti, isegi huvipakkuvale tegevusele suudab ta keskenduda pelgalt mõnikümme minutit. Ta oskab vaadelda, märgata detaile, olulisi tunnuseid ja seoseid, leiab ja märkab puuduolevaid elemente ning ebakõlasid tuttavaid olukordi ja esemeid kujutatvatel pildidel.

Suureneb võime koondada tähelepanu tehtavale tööle ning eirata kõrvalisi ärritajaid. Nii võib parajasti joonistav laps keelduda, kui teised teda mängima kutsuvad, öeldes, et enne lõpetab joonistuse, siis tuleb. Kasvab mälu osakaal teadmiste omandamisel ja kogetu meenutamisel, laps hakkab intuitiivselt kasutama lihtsamaid meeldejätmise strateegiaid.

Õpioskused

Viieaastane on uudishimulik ja innukas õppija ning tahab kogeda uusi asju, mida on kusagil näinud (nt „Siim käib kalal. Kas mina saan ka minna?“). Uusi teadmisi ja kogemusi omandab ta kõne kaudu, aktiivselt tegutsedes ning probleeme lahendades. Laps on paindlikum ja suudab kogemusele tuginedes leida probleemidele erinevaid lahendusi. Näiteks tahab Ville ehitada suurt maja, kuid see kukub kokku. Ta mõtleb pisut ja teeb majale klotsidest laiema aluse. Ta võib muuta oma tegevust pärast seda, kui näeb, kuidas on teised lapsed maja ehitanud.

Lapsel tekib arusaam rühmadest ja oskus neid võrrelda. Tähti, numbreid ja kujundeid õppides on ta entusiastlikum, näiteks hüüab laps täiskasvanuga raamatut vaadates ja *s*-tähte märgates: „See on ju minu nimes ka. Mis sõna siin on?“ Ta saab paremini aru abstraktsematest mõistetest, eriti siis, kui on nendega enne vahetus tegevuses kokku puutunud. Ta valab süstemaatiliselt liiva mõõtetopsidesse, vaatleb neid ja kommenteerib koguseid. Siiski pole tema otsused veel loogilised. Ta arvab, et liiva hulk topsis sõltub selle kujust; et temal on õde, õel aga mitte.

Arenevad leiutus- ja kujutlusoskus, mäng muutub keerukamaks ning pikemaks (nt kujutlusmäng küllasõidust vanaema juurde, kusjuures teel tehakse mitu peatust; vahendite leiutamine, kuidas kassi puu otsast päästa). Ta kasutab teadmisi igapäevastes situatsioonides, nii uudses kui ka sarnases olukorras.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Mälu ja õpioskuste arendamiseks korrake ning laske lapsel korrata nii tegevusi, sõnu kui ka mõisteid. Kordamine aitab tal lahenduskäiku, uut sõna või mõistet kinnistada, kuni ta on selle kindlalt omandanud.
2. Püsivuse ja tähelepanu arendamiseks nõudke, et laps oma tegevused, mängud jne järjekindlalt lõpule viiks. Kui lapse tegevus ei ole edukas, pakkuge oma abi ja lõpetage ülesanne koos.
3. Lapse vaatlusoskuse ja tähelepanu arendamiseks juhtige tema tähelepanu olulistele detailidele ja infole. Nii avardate tema teadmisi ning loote seoseid varem õpituga. Sobivad tegevused on piltidelt sarnasuste otsimine, puuduva osa märkamine ning valede seoste ja detailide leidmine/märkamine.
4. Uurimistegevuse soodustamiseks tehke lapsega koos praktilisi töid erinevate materjalide ja anumatega, nt mõõtke objektide pikkusi, kaaluge ja lahustage erinevaid aineid jne. Paluge lapsel avaldada arvamust oma tegevuse tulemuste kohta.
5. Planeerimis- ja mõtlemisoskust soodustab tegevusteks valmistumine: paluge lapsel katta laud kõigile sööjatele ja aidake tal kohale panna nii põhisöögi- kui ka magustoidunõud; küsige lapselt, mida ta vajab, kui ta hakkab joonistama, tahab basseini ujuma minna jne.
6. Põhjuslike seoste ja ajalise järgnevuse mõistmise arendamiseks sobivad järjestusmängud nii esemete kui ka piltidega. Näidake lapsele kolme pilti, kus ühel on kauss õunu täis, teisel tühi ja kolmandal pooleldi täis, ning paluge need järjestada. Seoste *enne* ja *pärast* mõistmiseks näidake pilte, kus ühel on lilled laual ja vaasis ning teisel on vaas põrandal ja katki. Küsige, mis juhtus enne ja mis pärast.
7. Tähelepanu ja mõtlemisoskuse arendamiseks pakkuge lapsele liigitus- ja sobitusmänge erinevate omaduste alusel. Paluge tal jaotada esemed ühe või mitme omaduse

(nt värvuse, kuju, temperatuuri, helide) järgi. Nimetage talle erinevaid objekte (nt kass, koer, hobune) ja laske öelda, mille poolest need sarnanevad. Siduge lapse silmad kinni, laske erinevaid hääli kuulata ja küsige, mis häälega tegemist on.

8. Mõtlemis- ja probleemilahendusoskuste arendamiseks võib arutleda võimalike argisituatsioonide üle ning mängida läbi erinevaid lahendusi. Hea on koos läbi arutada kõik lahendused ja põhjendada, miks on üks teisest parem. Tehke seda taktitundeliselt, et laps ei tunneks kriitikat oma pakutud lahenduste pihta. Paluge tal mõelda, mida võiks teha näiteks siis, kui uks on lukus ja ta ei saa kuidagi tuppa sisse või väikevennal on kõht tühi ja külmkapis pole midagi süüa jne. Koos võite arutada, mida peaks kaasa võtma, kui sõidate külla teises linnas elavale tädile.
9. Mälu arendamiseks lahendage mitmesuguseid ülesandeid ning õpetage strateegiaid:
  - 1) paluge lapsel korrata lühikesi salme või lauseid;
  - 2) lugege tuntud lastelaulust esimene rida ja jätkke ära viimane sõna. Seejärel paluge lapsel seda korrata ja rida lõpetada;
  - 3) näidake lapsele erinevaid kujundeid või pilte ning laske tal seda samas järjestuses korrata;
  - 4) õpetage talle, kuidas asjade järjestust analoogiate kaudu paremini meelde jätta.
10. Kuulmistähelepanu, kuulamisoskuse ja kõne arendamiseks lugege või jutustage lühikesi jutukehi ning esitage nende kohta küsimusi. See soodustab keelelist arengut ning teksti ja kõlbeliste probleemide mõistmist. Kuulates mõistab laps allteksti kergemini. Valige niisugused lood ja muinasjutud, mille üle saate hiljem arutleda.
11. Innustage last oma kogemustest, tegevustest ja soovidest rääkima ning vestlema, vajaduse korral täiendage tema kõnet uute sõnadega.
12. Kujutlusvõime ja loovuse ergutamiseks ning fantaasiamaailma sukeldumiseks sobivad nii reaalsed esemed ja asjad kui ka need, mis meenutavad üksnes kaudselt või ei meenuta üldse eset või asja, milleks teda peetakse. Pakkudes lapsele mänguasju ja vahendeid, mis võimaldavad tal midagi juurde mõelda, mis pole lõpuni valmis, virgutame tema kujutlusvõimet. Fantaasialendu innustavad ka muinasjutud. On hea, kui raamatut loeb või lugu jutustab täiskasvanu, nii jääb rohkem ruumi lapse fantaasiale: juttude sisu ärgitab teda edasi mõtlema, seda oma kogemustega siduma jne.
13. Mõisteid õpetades tooge palju näiteid lapse vahetust ümbrusest ning paluge tal endal neid leida. Laske näidata, mis on taga, ees, kõrval, peal, all jne; kasutage nii pilte kui ka tegelikke objekte.
14. Arvumõiste ja hulga õppimiseks harjutage loendamist ning vastavuste leidmist:
  - 1) paluge loendada erinevaid objekte ja nimetada hulk;
  - 2) laske lapsel võtta sama kogus asju, nagu on laual olevas hunnikus;
  - 3) paluge loendada, mitu inimest hakkab sööma;
  - 4) õpetades kasutage konkreetseid esemeid, nt pulki, nõöpe, sõrmi jm.

Viienda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised tunnetus- ja õpioskused:

- 1) tegutseb lühikest aega iseseisvalt, kuid tegutsemiskindluse saavutamiseks vajab veel täiskasvanu abi;
- 2) reguleerib oma käitumist ja emotsioone täiskasvanu abiga, hakkab oma tegevust planeerides ja korraldades kasutama sisekõnet;

- 3) tegutseb koos teistega; teda motiveerivad tegevused eakaaslastega;
- 4) tema keeleline areng võimaldab lahendada ülesandeid ja probleeme ning saavutada kokkuleppeid;
- 5) konstrueerib, katsetab ja uurib erinevaid võimalusi, kasutades nii sümboloid, kujutlusi kui ka reaalseid esemeid ja objekte;
- 6) osaleb erinevates mänguliikides ja loovtegevustes;
- 7) räägib esemetest, mis pole kohal, ja olukordadest, mis toimusid minevikus või leiavad aset tulevikus, ning fantaseerib;
- 8) keskendub huvipakkuvale tegevusele mõnikümmend minutit;
- 9) oskab vaadelda ning märgata detaile, olulisi tunnuseid ja seoseid;
- 10) eristab rühmi ja oskab neid võrrelda ning saab aru lihtsamate mõistete kuuluvusest, alluvusest ja üldistusastmest;
- 11) tal on ettekujutus numbritest, tähtedest ja sümbolitest;
- 12) omandab teadmisi kogemuste ja kõne kaudu, tegutseb aktiivselt ning lahendab probleeme;
- 13) kasutab teadmiste omandamisel ja kogetu meenutamisel intuiitselt lihtsamaid meeldejätmise viise (mälustrateegiaid).

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Eneseteadvus ja mina areng

Laps hakkab rohkem huvituma elust väljaspool perekonda, kuigi kodu ja vanemad on talle endiselt väga tähtsad. Ta on iseseisvam ning tal on oma suutlikkusest adekvaatsem ettekujutus (nt „Mari oskab rattaga sõita, aga mina pean veel õppima”). Balansseerides tegelikkuse ja kujutluse piiril, ei hinda ta oma suutlikkust mitte alati adekvaatselt. Näiteks kui küsida, kas laps oskab ömmelda, võib ta vabalt vastata, et oskab küll. Pärast mõningast katsetamist ta siiski kas loobub või nõustub sellega, et peab seda veel õppima. Ta võib ka kõik hoopis nurka visata ja trotsi täis minna. Samas naudib laps väga, kui ta oskab midagi teha või talle on usaldatud mingi ülesanne. Tal tekib mõningane vastutus oma tegevuse eest.

Viieaastane on väga tundlik teiste hinnangute suhtes ning see mõjutab oluliselt tema enesehinnangut. Selles vanuses aktseptib ta muutusi kergemalt, talub tuttavate täiskasvanute puudumist paremini ning tuleb toime ebaseeldiva olukorraga, väljendades ennast kõne või käelise tegevuse kaudu (nt „Joonistan selleks ajaks emale ja isale pildi, kui nad koju tulevad”). Viieaastaselt on välja kujunenud erinevad ootused poiste ja tüdrukute käitumise, riietumise ning mängimise suhtes.

Emotsioonide tajumine ja väljendamine

Laps hakkab mõistma teise inimese tundeid ja mõtteid. Ta saab aru, et teatud sündmused ja mõtted on omavahel seotud, et erinevatel tunnetel on ka erinevad väljendused. Näiteks kui keegi on haige, siis muretsetakse; kui aga kõik on hästi, ollakse rõõmus. Laps hakkab mõistma, et inimesed võivad samas situatsioonis reageerida erinevalt (nt kurvastab vend katkise auto pärast, õde aga mitte). Õpetamise korral suudab ta oma intensiivseid emotsioone kontrolli all hoida selgeks

rääkimise, joonistamise või mängu kaudu, väljendades oma emotsioone ja kõneldes neist (nt võib laps pärast traumapunkti käimist seda kogemust korduvalt läbi mängida oma nukukudega).

Koostöö- ja prosotsiaalsed oskused

Viieaastane suhtleb põhiliselt kõne vahendusel. Ta on vestlusesse lülitudes tundlikum ja adekvaatsem ning arvestab erinevaid partnereid (nt suhtleb ta sõbraga vabamalt kui võõra täiskasvanuga).

Laste omavahelises suhtluses on dialoog veel mitmeteemaline, vahel valitseb ka monoloog. Tihti võib märgata, et lapsed räägivad omavahel, kuid tegelikult nad üksteist ei kuula, sest igaühel on oma mõte, mida ta tahab kindlasti edasi anda.

Viieaastane naudib rühma kuulumist ja eakaaslaste seltsi ning näitab teiste rühmeliikmete vastu üles sümpaatiat ja hoolivust.

Ta algatab ja hoiab üleval rollimängu rühmas (nt „Mängime nii, et läheme lõunamaale. Mina olen piloot, aga teie olete reisijad”), lülitub teiste alustatud mängu kiiremini (nt „Kas mina võiksin ka tuletõrjuja olla?”), mängib kaaslastega ühismänge ning hakkab eelistama sootüübilisi mänge. Laps on eesmärgi saavutamisel sihipärasem ja teeb selle saavutamiseks koostööd, oskab jagada ja vahetada ning oodata oma järjekorda, saab aru jagamise, pöördumise ja reeglite olemusest ning jälgib reeglite täitmist eelkõige teiste poolt. Arusaamatusi suudab ta lahendada suulise kõne abil (nt pakub kompromissi: „Mati, me võime mõlemad olla isad”).

Laps on teiste vastu tundlikum ja hoolivam, saab aru teiste tunnetest ning läheb kaaslast lohutama (nt „Ära nuta, Paul. Mu isa võib sinu ratta ära parandada, ta oskab seda teha”).

Reeglite järgimine

Laps matkib nii täiskasvanu kui ka teiste laste tegevusi ja rolle, kasutades rollile omast keelekasutust ning sobilikku käitumisviisi. Ta arvestab reegleid ja kogemusi, tal on ettekujutus, kuidas käituda avalikus kohas, ning ta teab, mida tohib teha, mida mitte. Näiteks teab ta, et avalikus kohas pole viisakas valju häälega rääkida; kellegagi kohtudes peab tervitama ja lahkudes hüvasti jätma; enne sisenemist tuleb koputada; teiste asjade kasutamiseks tuleb luba küsida jne.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Julgustage last oma tundeid väljendama. Paluge kirjeldada, kuidas ta ennast tunneb, vajaduse korral aidake ja pakkuge erinevaid sõnu. Kirjeldage ka raamatutegelaste ja mängukaaslaste erinevaid tundeid.
2. Lapse enesehinnangu toetamiseks rõhutage tema tugevaid külgi. Ebaõnnestumiste korral lohutage teda ja selgitage, mida võiks teisiti teha. Osutage sellele, et teisedki teevad vigu, ning proovige ebaõnnestumistest saada üle naljaga. Nalja tehke enda, mitte lapse kulul!

3. Alustuseks sobivad väikesed kodutööd või kohustused, nt laua katmine ja pärast sööki nõude koristamine.
4. Innustage last suhtlemist algatama. Harjutage seda enne rollimängudes. Õpetage talle, kuidas ennast tutvustada.
5. Võimaldage lapsel suhelda omaealistega. Nii saab ta kogeda ja harjutada oma suhtlus- ja sotsiaalseid oskusi ning õppida teisi arvestama.
6. Julgustage last välja ütleva oma arvamust ja seda põhjendama.
7. Selgitage, et teisigi tuleb kuulata.
8. Õpetage talle probleemsete olukordade lahendamist sõnaliselt ning seletage, mis eelised sel viisil on. Harjutage seda.
9. Soodustage iseseisvust. Kui lapsel on raske mõnd ülesannet täita, tehke seda esialgu koos. Tasapisi vähendage oma osalust. Paluge tal oma riiete eest hoolitseda ja panna need nagisse, koristada ära oma töonurk või riul, pühkida ruumis tolmu jne.
10. Selgitage ja põhjendage kehtestatud reegleid. Seletage lapsele, et õhtul tuleb kindlal ajal magama minna, et hommikuks hästi välja puhata jne. Põhjendage, miks ei tohi võtta teiste asju, kuidas suhtuvad sellesse teised lapsed jne.
11. Juhtige lapse tähelepanu tema tegude tagajärgedele ning laske tal neid ka kogeda. Näiteks kui ta tuleb poriste jalanõudega ruumi ja määrib põrandale ära, siis andke talle lapp ja paluge jäljed ära pühkida.

Viienda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised sotsiaalsed ja enesekohased oskused:

- 1) hakkab mõistma teiste inimeste tundeid ja mõtteid;
- 2) väljendab oma emotsioone ja räägib nendest;
- 3) suhtleb ja tegutseb enamasti iseseisvalt ning orienteerub oma suutlikkuses;
- 4) suudab kuigivõrd vastutada oma tegevuse eest;
- 5) on tundlik teiste hinnangute suhtes, need mõjutavad tema enesehinnangut;
- 6) imiteerib täiskasvanu tegevusi ja rolle, kasutades tema sõnavara ja maneere;
- 7) eelistab sootüübilisi mängu;
- 8) naudib rühma kuulumist ja eakaaslaste seltsi ning ühistegevust; teeb eesmärgi saavutamiseks koostööd, jagab ja vahetab;
- 9) aktsepteerib reegleid, kogemusi ja muutusi; jälgib reeglite täitmist teiste poolt; kõne areng võimaldab arusaamatusi lahendada verbaalselt;
- 10) oskab avalikus kohas sobivalt käituda ning teab, mida tohib, mida mitte.

Kuues eluaasta (60–72 kuud)

Kuueaastane pendeldab ühest äärmusest teise, sageli võib lapse soov midagi teha olla tema võimetest suurem. Ta on enesekindel ja iseseisev, samal ajal haavatav ja tundlik selle suhtes, kuidas teised teda tajuvad ning hindavad. Ta vajab tunnustust, tähelepanu, kiitust ja toetust. Järjest olulisemaks muutub rühma kuulumine. Lapse kujutlusvõime ja loovus kerkivad kõrgustesse ning uued kogemused innustavad üha enam selle maailma kohta teavet hankima. Tal areneb nii üld- kui ka

peenmootorika, ta saavutab täiskasvanule iseloomulikud jooksuliigutused ning omandab viske-liigutuste põhistruktuuri, kuid puuduvad veel täiskasvanule omased kogemused, jõud ja ette-nägelikkus.

Tunnetus- ja õpioskused

Tegutsemine ja tegutsemiskindlus

Laps innustub kõigest uuest, kuid satub sageli segadusse ning vajab abi, et tegevust lõpetada. Ta tajub vastutust ja võtab oma kohustusi tõsiselt.

Tegevuse organiseerimine

Kuueaastane suudab juba plaanida, eesmäärke seada ning tegevusi lõpule viia.

Tegevuste liigid

Laps hakkab aru saama keerukamatest ideedest, toetub aga endiselt konkreetsetele ideedele. Tema kujutlusvõime ja loovus suurenevad. Ta naudib pillidel mängimist, kunstitegevusi ja õppimist ning teeb selget vahet tegelikkuse ja kujutluse vahel.

Kõne

Lapse ja täiskasvanu vahel areneb situatsiooniväline isikuline suhtlemine. Last huvitavad sotsiaalsed probleemid, ta räägib meeleldi iseendast ning hakkab arutlema kõrbelistel teemadel. Sellest tulenevalt laieneb sõnavara ja suureneb liitlausete osakaal suhtluses. Laste omavaheline suhtlus põhineb endiselt olukorrast tulenevatel tegevustel, mille eesmärgid on pigem tegevuslikud ja isikulised kui tunnetuslikud. Lapse kõne on informatiivsem ja aktiivsem. Mälu ja sisekõne areng loovad aluse sidusa kõne kujunemiseks. Lapsed on selles vanuses jutukad ja küsivad palju ning kasutavad keerulisemat keelt, et väljendada oma arusaamist tunnetest ja nende põhjustest (nt „Ma tahaksin sõita sellega, aga ma nagu kardan ka“). Paraneb lapse arusaam esemete suhetest ja omadustest ning ajalisest ja ruumilisest järjestusest.

Mälu ja tähelepanu

Lapse tähelepanu maht suureneb, kuid tema keskendumisvõime on veel lühiajaline. Uue omandamisel teadvustab kuueaastane kordamise vajadust, kuigi meeldejätmise strateegiaid (mälustrateegiaid) kasutab ta veel juhuslikult.

Õpioskused

Kuueaastane tegutseb paremini oma kogemuse najal, on loovam ja vilunum käelises tegevuses. Ta suudab sortida objekte erinevatel alustel (väiksemast suuremani, lühemast pikemani ja kergemast raskemani) ning saab aru, et asjade hulk ja mass säilivad ka erinevates vormides (nt plastiliinist palli vorstiks venitades pole selles plastiliini rohkem). Laps kasutab teadmisi igapäevastes situatsioonides, nii uudses kui ka sarnases olukorras. Talle on jõukohased lihtsamad liitmis- ja lahutamistehted kolme piires, ta kasutab mõisteid *eile*, *homme*, *esimene*, *keskmine*, *viimane* ning teab järgarve *esimene*, *teine*, *kolmas*.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Aidake lapsel seada realistlikke eesmärke ja suunake teda nende saavutamisel.
2. Lapse sihikindluse kasvatamiseks kiitke teda, kui ta on endale eesmärke seadnud ja alustatu lõpetanud.
3. Lapse iseseisvust ja enesekindlust arendades osake ise õigel ajal tagasi tõmbuda. Julgustage teda probleeme lahendama, kuulake teda, kuid ärge tehke midagi tema eest ära, vaid innustage ja toetage teda. Tegutsedes õpib laps kasutama oma teadmisi ning muutub enesekindlamaks.
4. Siduge igapäevased situatsioonid uute teadmistega (nt erinevate roogade söömine, toitumistavad, toiduallergiad).
5. Säilitage rahu ja toetage last igas olukorras.
6. Lapse mõtlemise ja tunnete korrastamiseks ning sotsiaalsete reeglite ja rollide tajumiseks ja omaksõtmiseks mängige rollimänge ning andke tema tegevusele tagasisidet.
7. Motivatsiooni ja koostööoskuste arendamiseks sobivad väikesed projektid. Ülesanded jagatakse laste vahel ja igaüks peab oma osa eest vastutama, et tagada soovitud lõpptulemus (nt soolakristallide kasvatamine, seemnest taime kasvatamine või osalemine näidendis).
8. Loovuse ja probleemilahendusoskuste arendamiseks sobivad:
  - 1) struktureerimata mängud ja vaba tegutsemine;
  - 2) sõnamängud, milles on naljakad riimid ja mõistatused;
  - 3) olmejäätmete sortimine (kastid, kotid).

Kuuenda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised tunnetus- ja õpioskused:

- 1) plaanib oma igapäevategevusi, seab eesmärke ning üritab alustatud tegevused lõpetada;
- 2) suudab keskenduda tegevusele vähemalt 20–30 minutiks;
- 3) kasutab kujutlusi luues ja tegevusi planeerides sisekõnet;
- 4) kasutab kõnet info saamiseks, tegelikkuse adumiseks ning uute teadmiste omandamiseks;
- 5) järgib ühistegevustes reegleid ja suudab neid selgitada;
- 6) kasutab sidusat kõnet, tema dialoog on suunatud rohkem iseendale;
- 7) osaleb aktiivselt käelistes ja loovtegevustes;
- 8) saab aru asjade suhetest ja omadustest ning ajalis-ruumilisest järjestusest;

- 9) kasutab teadmisi igapäevastes situatsioonides, nii uudses kui ka sarnases olukorras;
- 10) kasutab uute teadmiste omandamisel meeldejätmise strateegiaid juhuslikult, teadvustab kordamise vajadust.

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Eneseteadvus ja mina areng

Laps seab endale eesmärged ja üritab neid ellu viia, ent kompromisside tegemine valmistab veel raskusi. Kuigi ta vajab oma tegevuses juhendamist, võib ta otsestele nõudmistele reageerida tihtipeale aeglaselt või negatiivselt. Ta on endiselt tundlik kriitika suhtes, on haavatav ning vajab emotsionaalset toetust, tunnustust ja tähelepanu. Selles vanuses vajab laps sotsiaalset aktsepteerimist, talle läheb väga korda, mida teised temast arvavad, ning ta on enda pärast mures. Tema enesehinnang kasvab ning ta tahab demonstreerida oma uusi oskusi (nt „Ma tean, kuidas seda teha” või „Ma tean, kuidas seda lugeda”). Lapse turvalisuse tagamisel on oluline sotsiaalne rutiin (nt kindel magamamineku aeg, perega koos söömine jne).

Kuuendal eluaastal on lapsed varasema eaga võrreldes iseseisvamad, ohjavad oma käitumist ja neil on vähem jonnihooget.

Emotsioonide tajumine ja väljendamine

Kuuendaastane tajub ja mõistab paremini teiste inimeste emotsioone ja seisukohti ning suudab neid nii käitumises kui ka vestluses arvestada. Ta reageerib tugevate emotsioonidega. Selles vanuses armastab laps teisi kritiseerida. Ta sõlmib lihtsaid sõprussuhteid, kuid keskseks jääb siiski perekond. Ta tunneb empaatiat, kuid ei suuda veel vastutada oma nooremate vendade ja õdede eest. Ta saab aru, et kõrvuti saavad eksisteerida erinevused, mõistab väärtusi ning hakkab aduma, et peredel on erinevad väärtused. Ta kasutab füüsilisi, loomingulisi või kognitiivseid ehk tunnetuslikke oskusi enda lohutamiseks ja emotsioonide kontrollimiseks (nt läheb vabatahtlikult oma tuppa, kui on endast väljas), kuigi vajab veel jätkuvalt täiskasvanu abi ja juhtimist.

Koostöö- ja prosotsiaalsed oskused

Selles vanuses tekivad eelistused eakaaslaste seas ja sõprussuhted, kuid need on veel ebapüsivad. Laps eelistab omasoolisi mängukaaslasi ning suudab mõnda aega mängida väikeses rühmas. Rühma sobimine võib osutuda raskeks, sest ta tahab olla edukas, esimene ja teha koostööd omal viisil. Ta võib ühineda rühmaga ka selleks, et kedagi teist sealt välja tõrjuda. Ta naudib teiste laste ja täiskasvanutega suhtlemist ning tema sotsiaalsete oskuste hulk on suurenenud (nt jagab teistega komme, soovib midagi koos teha, ühineb juba käimasoleva tegevusega). Laps naudib võistlusmänge ja võitmist. Ta kasutab rohkem strateegiaid, sh kompromissi ja läbirääkimist, et lahendada konflikte enne täiskasvanult abi otsimist. Näiteks tülitsetes selle üle, mis rolli kumbki saab, võib laps pakkuda lahenduse: „Henri, mul on hea idee. Mina olen karu ja sina lõvi. Siis me võime vahetada.”

Reeglite järgimine

Lapsele meeldivad reeglid, kuna need toetavad teda ja aitavad mõista üha avarduvat maailma. Ta oskab reegleid teistele selgitada. Kuueaastane mõistab ausa mängu reegleid, kuid samas üritab ta reegleid muuta ning neid oma vajadustega sobitada. Ta hakkab paremini mõistma ja aktseptima reaalsust. Lapsel on raske vahet teha hea ja halva vahel.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Andke lapse heale käitumisele positiivset tagasisidet (nt „Oi, mulle meeldib väga, kuidas sa oled klotsid ära pannud!“). Püüdke leida kuus positiivset asja iga negatiivse kohta, see hoiab olukorra tasakaalus, suurendab lapse eneseusku ning parandab tuju.
2. Leidke lapse jaoks tähelepanu ja aega. Lapsed eelistavad pigem negatiivset tähelepanu kui tähelepanu puudumist. Ennetage tähelepanu võitmist säärasel viisil.
3. Emotsioonide mõistmiseks ja väljendamiseks õpetage ja julgustage teda oma tundeid sõnastama. Rääkige ka ise oma tunnetest, näiteks murest, vihast, rõõmust. Empaatia arendamiseks õpetage talle erinevaid viise, kuidas kaaslast lohutada ning abistada, näiteks pakkuda abi kadunud asja otsimisel, kutsuda mängu jne.
4. Probleemsetes olukordades ja konfliktsituatsioonides säilitage huumorimeel. Selle asemel et öelda „Korista tuba!“ võite oma soovi edastada ka naljakas vormis: „See siin on nagu kuumaastik, varsti saab siin ringi sõita kuukulguriga!“
5. Enesehinnangu toetamiseks suunake last mängima omaealistega. Suheldes endast vanemate lastega, peab ta kasutama oskusi, mida tal veel pole, ning ta võib tunda end saamatuna. Aidake tal mõista, et igaüks teeb vigu ja need vead aitavad meil õppida. Selgitage, et kui ta teeb vea ühes asjas, ei tähenda see, et ta eksiks kõigis asjades.
6. Toetage laste omavahelist suhtlust ja koostööd. Määrake mõni ülesandega paremini toime tulev laps teise abistajaks. Leidke lapse jaoks neid tegevusi, milles ta on teistest tublim ning milles ta vajab teiste abi. Nii võimaldate tal tunda ennast erinevates rollides.
7. Suurendage järjest lapse enese vastutust tema enda kogemuse kaudu. Kui ta keeldub teistega koos sööma tulemast ja mõne aja pärast kaebab, et tal on kõht tühi, siis osutage sellele, et ta ise loobus söögist ning saab süüa järgmise söögikorra ajal. Sobivad on kõik lihtsamad tööd, näiteks akvaariumikalade toidu eest vastutamine, tolmu pühkimine, taimede kastmine.
8. Pidage kinni lubadustest. Laps õpib austama nii teisi kui ka iseennast ning käituma teiega sarnasel viisil.

Kuuenda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised sotsiaalsed ja enesekohased oskused:

- 1) tajub ja mõistab teiste inimeste emotsioone ja seisukohti ning arvestab neid käitumises ja vestluses;
- 2) seab endale eesmärged ja üritab neid ellu viia;
- 3) on oma tegevustes orienteeritud tunnustusele, tähelepanule ja emotsionaalsele toetusele;
- 4) eelistab omasoolisi mängukaaslasi; kujunevad esimesed sõprussuhted;

- 5) suudab lühikest aega ilma täiskasvanu kontrollita rühmas mängida ning teha koostööd omal viisil;
- 6) järgib mängudes ja tegevustes reegleid, eriti nende täitmist teiste poolt; oskab reegleid teistele selgitada;
- 7) järgib sotsiaalset rutiini.

Seitsmes eluaasta (72–84 kuud)

Seitsmendal eluaastal on lapse areng eri valdkondades väga kiire. Muutused on märgatavad nii tema sotsiaalsetes ja kognitiivsetes oskustes kui ka emotsionaalsel tasandil, aidates tal valmistuda kooliks. Laps huvitub õppimisest, probleemide lahendamisest ja keerukatest ülesannetest, tema jaoks on tähtis kõike hästi teha ning kõigega hakkama saada. Tal tekib enesekriitika ja täiuse vajadus, samas on ta ettevaatlik ja kohati enesesse tõmbunud, vajab ümbritsevate tähelepanu ning tunnustust. Kooliks vajalike oskuste omandamise vältel võivad seitsmendal eluaastal selgelt esile tulla laste individuaalsed erinevused ja võimalikud arenguprobleemid.

Tunnetus- ja õpioskused

Tegutsemine ja tegutsemiskindlus

Seitsmeaastane suudab tegutsedes paremini ära kasutada keskkonna pakutavaid võimalusi ja ka ise tuttavat keskkonda korraldada. Tema tegevustes muutub oluliseks eakaaslaste roll, teiste tegevus innustab last tegutsema, tähtis on koos teistega õppida ning soov oma oskusi teiste omadega võrrelda. Ta vajab oma tegevusele nii välist kui ka sisemist tagasisidet. Laps peab olema oma tegevuse tulemusega ise rahul ja tahab, et tulemusega oleksid rahul ka teised. Suureneb tema tegevuse tahtelisus. Siiski on tal veel vähe enesekindlust eriti uudsetes olukordades, ta on tundlik ja häbeneb oma hirme ning stressis võib hakata käituma titalikult. Koolieelik tajub vastutust ja võtab seda tõsiselt. Samas on ta kannatamatu, tahab saada kiireid tulemusi ega talu pikki selgitusi.

Tegevuse organiseerimine

Laps seab eesmärged, üritab tegutseda sihipäraselt ja lõpetada alustatud tegevused. Tal on raske alustada, kuid tegutsedes võib ta olla väga püsiv. Ta suudab kuigivõrd organiseerida ja plaanida igapäevaseid tegevusi, korraldada oma emotsioone ja käitumist ning järgida mängureegleid. Uudsetes olukordades vajab ta eesmärged seades veel täiskasvanu abi ning tegutsemisstrateegiaid valides juhendub täiskasvanu sõnalistest korraldustest. Ta kuulab hoolega õpetaja esitatud ülesannet ja teeb jõupingutusi, et seda täita (nt mitu kujundite või tähemärkide rida on vihikus).

Tegevuste liigid

Laps hakkab aru saama keerukamate seostest, toetub aga endiselt konkreetsetele seostele ja kogemusele. Katsetades, konstrueerides ja uurides rakendab ta oma teadmisi ja varasemaid kogemusi uues vormis ning kombinatsioonis, kasutab oma tegevustes erinevaid mänguliike, täius-tuvad loov- ja rollimängud.

Kõne

Seitsmendal eluaastal on laps väga jutukas ja tal on palju küsimusi. Valdavad suhtlusvormid täiskasvanuga on isikuline ja verbaalne. Teda huvitavad sotsiaalsed suhted, ta räägib rohkem iseendast ning tunneb huvi teiste vastu. Ta hakkab arutlema laiemate teemade (nt sünni, elu, abielu) ja eetiliste probleemide üle, on suhtluses adekvaatsem ja arvestavam. Laps tunneb huvi oma päritolu ja kultuuri vastu. Tema aktiivne sõnaloomeperiood jõuab selles vanuses lõpule, jätkub veel grammatiliste vormide täpsustamine ning erandite omandamine. Eneseväljenduses kasutab laps sidustekstis üha enam liitlauseid. Seitsmendal eluaastal kasvab oluliselt tema võime kasutada kõnet oma käitumise reguleerimiseks. Lapse kõnel on nüüd nii tegevust aktiveeriv kui ka pidurdav roll, ta suudab teha lihtsamaid üldistusi, tal on kujunenud oskus tegutseda suuliste juhiste järgi, mis on oluline kooliküpsuse näitaja. Kõneoskuse osakaal muutub järjest tähtsamaks teadmiste omandamisel, seitsmeaastane naudib lugemist, tunneb enamikku tähti ja suudab kokku veerida lühikesi sõnu ning oskab kirjutada etteütlemise järgi lihtsaid 1–2silbilisi sõnu. Lapsele on jõukohased lihtsamad matemaatilised tehted konkreetsete objektidega.

Mälu ja tähelepanu

Laps on suuteline kestvamaks tahtepingutuseks, ta suudab tähelepanu kontsentreerida ning püüab ülesande juures kuni selle lõpetamiseni. Tähelepanu maht ja tajuprotsesside areng võimaldavad tal samaaegu teha mitut tegevust ning keskenduda mitmele eesmärgile. Seitsmeaastane ei teadvusta veel ega kasuta õppimise strateegiaid, kuigi võib õpetamise korral seda lühikest aega teha, näiteks jätta esitatud nimekirjast meelde sõnu üldnimetuse järgi (loomad, linnud, toit). Laps on muutunud teadlikumaks oma mälu võimalustest ja piirangutest, mistõttu hakkab teadlikult meeldejäetavat materjali üle kordama. Tal tekib ajaline perspektiiv iseendast ja oma käitumisest ning ta adub ajamõistet. Teda on kergem õpetada, sest tema motiveeritus, mälu ja tähelepanu loovad parima võimaluse uue omandamiseks.

Õpioskused

Seitsmendal eluaastal on laps huvitatud õppimisest, ta õpib nii otse kui ka vahendatult tegevuse kaudu. Täiustub tema vaatlusoskus ja sellest õppimine. Laps märkab detaile ja seoseid ning orienteerub paremini oma teadmistes. Siiski vajab ta veel olulise teadvustamisel täiskasvanu abi. Kuumalamise, nägemise, seletuste (kõne) ja näidiste eeskujul tegutsedes loob ta uusi seoseid, kusjuures oluliseks muutuvad emotsionaalne ja tahteline komponent. Ta suudab loogilisemalt mõelda ja nii probleemegi kergemini lahendada. Selles vanuses hakkavad arenema erihuvivid, nt joonistamine, muusika, kehaline tegevus, mis on aga sageli lühiajalised ja vahelduvad kiiresti. Laps on loov ja uudishimulik. Ta tunneb ning kasutab tähti, numbreid ja sümboliteid, kirjutab, teeb lihtsamaid matemaatilisi tehteid. Ta tajub esemeid ja sündmusi tervikuna, saab aru hulgast ning põhjuse ja tagajärje seostest ning suudab liigitada eri alustel (nt vorm ja värvus). Nii mängides kui ka õppides muutub lapse jaoks oluliseks võrdlus teistega. Uusi ülesandeid lahendades rakendab ta teadmisi nii uudes kui ka sarnases olukorras. Ta vajab juhendamist ja abi, et luua seoseid varasemaga. Seitsmeaastase kõne on sedavõrd arenenud, et võimaldab lapsel oma tegevust korraldada ning uusi teadmisi hankida ja kinnistada.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Püsivuse ja tähelepanu arendamiseks nõudke lapselt järjekindlust, et ta oma tegevused ja mängud lõpetaks. Kui tema tegevus ei ole edukas, pakkuge oma abi ning lõpetage ülesanne koos. Pikemate ja keerukamate ülesannete puhul toetage ja andke talle tagasisidet tegevuse eri etappides (nt vihikus iga mustri või täherea kohta).
2. Lapse vaatlusoskuse ja tähelepanu arendamiseks juhtige tema tähelepanu olulistele detailidele nii vahetust ümbrusest kui ka kujuteldavast. Paluge tal nimetada näiteks kõik pika sabaga loomad, ümmargused esemed jne. Laske lapsel võrrelda sarnaseid pilte, kus ühel puudub osa detaile.
3. Plaanimisoskuse ja mõtlemise arendamiseks sobib tegevusteks valmistumine:
  - 1) paluge lapsel kokku panna oma asjad, mida ta vajab rühmaga matkama või rühmatundi minnes. Laske tal oma plaanidest rääkida;
  - 2) õhutage teda joonistama mitme objektiga pilti, näiteks maja, mille kõrval on puu ja koerakuut või rohkelt detaile; kahekorruselist nelja aknaga maja või peoriites ema või koormaga veoautot. Nii õpib ta plaanima tervikut ja seostama detaile.
4. Põhjuslike seoste, probleemide lahendamise ja ajalise järgnevuse mõistmise arendamiseks sobivad arutlused lapse enda käitumise ja tegevuste üle. Paluge tal põhjendada igapäevaseid olukordi ning teiste käitumist (nt kui taevas on pilves ja pere plaanib välja minna; kuidas käituda, kui keegi kukub tänaval libedaga maha ega saa püsti jne). Sündmuste ajalise järgnevuse õpetamiseks kasutage seeriapilte:
  - 1) paluge järjestada neli–viis sündmust ning küsige, mis juhtus kõige hiljem (lõpuks), varem (enne);
  - 2) alustage erinevatest nädalapäevadest ja laske nimetada järjekorras kõik nädalapäevad.
5. Mälu arendamiseks tehke mitmesuguseid ülesandeid ja siduge õpitu tema varasemate teadmiste ja kogemustega ning õpetage strateegiaid:
  - 1) luuletuste õppimisel lugege salme koos kõlava häälega ja korrake seda lühikeste vaheaegadega. Laps õpib, et kordamine aitab paremini meelde jätta. Meeldejätmist soodustavad ka tegevused, näiteks sobivad liigutused laulude või luuletuste juurde;
  - 2) paluge lapsel meelde jätta ettelõetud sõnu, näiteks nimetada loomi, linde, linnade nimesid jne;
  - 3) paluge tal meelde jätta võimalikult palju lauale asetatud eri liiki esemeid (nt kirjutamiseks, söömiseks). Õpetage, et meeldejätmise on lihtsam, kui ta toetub esemete üldnimetusele.
6. Kuulmistähelepanu ja kuulamisoskuse arendamiseks lugege lapsele ette või jutustage lühikesi jutukehi ja laske tal sama jutt ümber jutustada. Esitage selle kohta küsimusi. Laske ühel lapsel teistele jutustada oma lemmikmuinasjutt ja paluge teistel seda hoolega kuulata. Seejärel laske igal lapsel järjekorras jutustada sellest loost väike osa. Kuulmistähelepanu on vaja häälikute eristamisel. Paluge lapsel nimetada sõnas esimene (viimane) häälik või laske häälidada kõik sõnas olevad häälikud.
7. Eneseväljendusoskuse ja sõnavara arendamiseks innustage last oma kogemustest, tegevustest ja soovidest rääkima:

- 1) paluge tal rääkida sellest, mida ta nädalavahetusel tegi, mis tööd teeb ema, arst, müüja jne. Vajaduse korral täiendage lapse kõnet uute sõnadega;
  - 2) laske lapsel selgitada sõnade tähendust ning kirjeldada esemete ja nähtuste olulisi tunnuseid. Paluge näiteks kirjeldada, milline on sügis, kevad, hommik, õhtu või millised osad on traktoril, pliidil;
  - 3) laske lapsel näidata sõnu mitteverbaalselt: öelge sõna ja paluge tal seda teistele näidata üksnes liigutuste abil (nt õun, lennuk).
8. Mõisteid õpetades tooge palju näiteid lapse vahetust ümbrusest ja piltidelt ning paluge tal endal neid leida. Kasutage ebatavalisi kombinatsioone ja seoseid:
- 1) nimetage kaks asja ja küsige, mis on kergem, mis raskem (nt tühi ja täis õunakorv, väga suur ja väga väike poiss), pikem või lühem (nt erineva pikkusega jooned, kaks lahendusteed labürindis), noorem või vanem (nt laps ja vanaema);
  - 2) paluge lapsel näidata, kes on pildil majast paremal, kes vasakul või mis jääb lauast vasakule, mis paremale jne.
9. Arvumõiste ja hulga õppimiseks harjutage lihtsamaid tehteid abivahenditega:
- 1) küsige lapselt, mitu nööpi ta saab, kui ta peab kolmele nöobile veel ühe nööpi juurde panema, või mitu kommi talle jääb, kui tal on viis kommi ja ta sööb ühe ära;
  - 2) laske tal joonistada erinev hulk palle (nt kuus ja seitse) ning näidata, kummas hulgas on palle rohkem.

Seitsmenda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised tunnetus- ja õpioskused:

- 1) organiseerib ja plaanib oma igapäevaseid tegevusi ja tuttavat keskkonda, seab eesmärged, üritab tegutseda sihipäraselt ning lõpetab alustatud tegevused;
- 2) suudab reguleerida oma emotsioone ja käitumist, kasutades selleks kõnet nii aktiveerivas kui ka pidurdavas rollis;
- 3) toetub tegutsedes oma tegevusele antavale tagasisidele, eakaaslaste hinnangutele ja võrdlusele teistega;
- 4) keskendub korraga mitmele tegevusele või stiimulile ning on suuteline kestvamaks tahtepingutuseks;
- 5) seab uudsetes olukordades täiskasvanu sõnalise juhendamise järgi eesmärged ning valib tegutsemisstrateegiad;
- 6) katsetab, konstrueerib ja uurib, kasutades oma teadmisi ja varasemaid kogemusi uues vormis ning kombinatsioonis;
- 7) osaleb erinevates mänguliikides, järgib reegleid;
- 8) liigitab ning tajub esemeid ja sündmusi tervikuna, saab aru nendevahelistest seostest ning suudab olulist teadvustada täiskasvanu abiga;
- 9) loob uusi seoseid eeskujude, seletuste, kuulamise ja nägemise kaudu;
- 10) kasutab nii kaemuslik-kujundlikku kui ka verbaalset mõtlemist;
- 11) kasutab eakaaslastega suheldes arutlevat dialoogi;
- 12) huvitub sotsiaalsetest suhetest, räägib enam iseendast ning tunneb huvi teiste vastu;
- 13) teab ja kasutab tähti, numbreid ja sümboleid, kirjutab etteütlemise järgi lihtsamaid 1–2silbilisi sõnu ning teeb lihtsamaid matemaatilisi tehteid;

- 14) orienteerub oma teadmistes, märkab detaile ja seoseid, kasutab teadmisi uusi ülesandeid lahendades nii uudses kui ka sarnases olukorras, kuid vajab juhendamist ja abi seoste loomisel eelnevaga;
- 15) oskab suunamise ja õpetamise korral kasutada lühikest aega õppimisstrateegiaid; tajub oma mälu mahtu ning kordab teadlikult üle meeldejäetavat materjali.

Sotsiaalsed ja enesekohased oskused

Eneseteadvus ja mina areng

Seitsmendal eluaastal iseloomustab last suurenenud vastutustunne ja sõltumatus. Tema jaoks on oluline kõigega hästi hakkama saada, ta võib olla enesekriitiline ning vahel taotleda täiuslikkust. Kuigi ta on uues olukorras ettevaatlik ja ebakindel ning võib tõmbuda endasse, on ta tegutsedes siiski iseseisev. Ta räägib oma kavatsustest, vastutab rohkem oma tegevuse eest ja tahab kõigega hakkama saada. Laps on tundlik oma ebaõnnestumiste ja teiste hinnangute suhtes, ta tahab olla hea. Oma tegude tagajärgede eest vastutamine on selles vanuses veel raske, võimaluse korral püüab ta sellest kõrvale hoida. Näiteks ei tunnista ta konflikti korral oma osalust või otsib probleemidele lahendust täiskasvanuilt (läheb kaebama). Ta algatab mängu ja tegevusi, sõltub oma vanematest vähem ning talub muutusi ja lühemaajalist vanematest või tuttavast keskkonnast eemalolekut. Laps vestleb võõraga ja teeb temaga koostööd, kui talle on enne seletatud, kellega ja miks ta seda teeb (nt arst, psühholoog, uus õpetaja).

Emotsioonide tajumine ja väljendamine

Laps on nooremate lastega võrreldes vähem enesekeskne ja domineeriv. Talle ei meeldi kriitika ning ta tahab teistele meeldida. Selles vanuses on ta ka tundlik teiste tunnete suhtes. Seitsmeaastane mõistab teiste inimeste tundeid ja nende mitteverbaalseid väljendusi (nt näoilmeid, kehakeelt). Talle meeldib kaaslast aidata ning neile rõõmu valmistada. Laps otsib vastastikust mõistmist ja kaasaelamist oma tunnete. Ta suudab oma emotsioone ja käitumist enam kontrollida ning teisi arvestada. Kui ta millegagi toime ei tule, saab ta enda peale vihaseks. Samas suudab ta oma emotsioone paremini kontrollida ning kuulab teisigi rohkem.

Koostöö- ja prosotsiaalsed oskused

Lapsele meeldib mängida nii rühmas kui ka üksi. Talle meeldib olla teistega koos ja teha midagi ühiselt. Mängudes ja tegevustes eelistab ta rohkem omasoolisi kaaslast, kaitseb väiksemaid, osutab abi ja küsib seda vajaduse korral ka ise. Seitsmeaastasel on kujunenud sõprusuhted. Ta naudib rühma kuulumist ning võib vahel üritada sõpru nn osta (nt pakub kaaslastele oma uut arvutimängu ja küsib: „Kas sa oled nüüd minu sõber?“). Selles vanuses kerkib rühmas liidriküsimus. Laps võtab rohkem omaks oma vanemate hoiakuid ja suhtumist teistesse, nende käitumismalle ja väärtusi. Laste omavahelises suhtluses on esiplaanil dialoog. Seitsmeaastastele meeldib midagi koguda ja vahetada, kusjuures sageli on asjade hulk väärtusest olulisem (nt eelistab ta pigem mitut 2kroonist kui üht 10kroonist). Lastele meeldib mängudes kaubelda ja tingida.

Reeglite järgimine

Laps järgib rühmas kehtivaid reegleid ning arvestab rühma vajadusi. Ta on teiste laste tegevuse suhtes sallivam, mis on oluline eeldus edasiste partnerlussuhete kujunemisel õpitegevuses. Laps hakkab arutlema eetiliste probleemide üle. Ta teeb vahet hea ja halva vahel nii enda kui ka teiste puhul. Ta tunnistab väärtegusi, kuid sageli oskab anda nendele otstarbekaid põhjendusi (nt „Võtsin temalt kleepsu ära, sest tal on neid juba mitu tükki“). Selles vanuses lapsel on tugevalt arenenud õiglustunne ja suur vastumeelsus valetajate vastu.

Kuidas neid oskusi arendada?

1. Harjutage last vahelduva kiitusega, et aidata tal õppida ka ise ennast tunnustama. Ta peab harjuma sellega, et kiitus võib tihti järgneda tükk aega hiljem. Julgustage last, et ta tunnustaks end ka ise ja ütleks endale: „Ma sain sellega tõesti hästi hakkama.“ Kiitke teda erinevate ajavahemike järel, näiteks tööd alustades, keskel või lõpetades.
2. Julgustage last oma tundeid nimetama ning seletage talle, mida ta tunneb. Nii aitate tal oma tunnetes selgusele jõuda ja märgata, mida tunnevad teised. Näidake talle pilte või lugege jutukesti, kus on kajastatud erinevaid emotsioone (keegi on õnnetu, kurb, rõõmus) ning selgita neid. Nimetage emotsioon (nt viha, mure, rõõm või kurbus) ja laske lapsel kirjeldada, millal ja kus ta seda tunneb. Vajaduse korral tooge ka ise näiteid.
3. Lapse enesekindluse ja enesekontrolli suurendamiseks laske tal ülesande kallal pusida, ärge kohe appi tõtate. Paluge lapsel valida ja selga panna õueminekuks sobivad riided. Andke talle ülesanne (nt pusle) ja pakkuge abi siis, kui ta seda küsib. Laske tal rühmas tekkinud arusaamatusi ise lahendada. Vajaduse korral selgitage talle sobivat käitumist ning mängige läbi situatsioone ja rollimänge.
4. Õppimise soodustamiseks õhutage last välja uurima, kuidas miski toimib. Nii valmistate talle avastamisrõõmu ja aitate tal end hiljem koolis (sõltumata saadud hindest) hästi tunda.
5. Suhtlemisoskuse arendamiseks õpetage lapsele toimetulekut eri situatsioonides, kasutades rollimänge: paluge tal vastata telefonile, poes ostu eest tasuda jne.
6. Arendage lapse vaatlusoskust: vaadeldge koos, kuidas loomad liiguvad, linnuparved lendavad, lilled kasvavad jne. Vaatlusoskus on lugemise ja kirjutamise õppimise eeldus, andes ühtlasi aimu näiteks sotsiaalsete rühmade toimimisest. Laps õpib vaatluse kaudu mõistma, et samas olukorras võivad inimesed käituda erinevalt.
7. Et arendada prosotsiaalseid oskusi (jagamine, info vahetamine, abistamine), tooge lapsele näiteid ja kogemusi igapäevaelust, filmidest, jutustustest või rollimängudest. Vaadeldge koos lapsega inimeste käitumist (nt õnnetusse sattunud kaaslase abistamist või nutva kaaslase lohutamist) ning laske tal nende käitumist kirjeldada. Arutage erinevusi ja leidke ühiselt situatsioonile sobiv käitumine. Põhjendage ja selgitage neid valikuid.
8. Õpetage lapsele ohutu käitumise nõudeid. Selgitage, kuidas liikluses ohutult hakkama saada, kuidas käsitseda lihtsamaid elektrilisi kodumasinaid jne.

Seitsmenda eluaasta lõpuks on laps omandanud järgmised sotsiaalsed ja enesekohased oskused:

- 1) mõistab teiste inimeste tundeid ja nende mitteverbaalseid väljendusi;
- 2) vastutab rohkem oma tegevuse eest ning räägib oma kavatsustest;
- 3) suudab oma emotsioone ja käitumist kontrollida, oskab ka teisi arvestada ning suhtub teiste laste tegevusesse sallivamalt;
- 4) suudab tegutseda iseseisvalt ning sõltub vähem oma vanematest;
- 5) algatab mängu ja tegevusi;
- 6) püüab kõigega hakkama saada, on tundlik oma ebaõnnestumiste ja teiste hinnangute suhtes; otsib vastastikust mõistmist ja kaasaelamist oma tunnete;
- 7) hoolib väiksematest, osutab abi ja küsib seda vajaduse korral ka ise;
- 8) loob sõprussuhteid;
- 9) järgib rühmas reegleid ning arvestab rühma vajadusi;
- 10) talub muutusi ja vanematest eemalolekut, siiski on uues situatsioonis ebakindel ja võib tõmbuda endasse;
- 11) arutleb lihtsamate eetiliste probleemide üle ning teeb vahet hea ja halva vahel nii enda kui ka teiste puhul.

Kasutatud kirjandus

- Butterworth, G., Harris, M. 2002. Arengupsühholoogia alused. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Herr, J. 1990. Working with Young Children. The Goodheart-Willcox Company.
- Hirsch, R. A. 2004. Early Childhood Curriculum: Incorporating Multiple Intelligence, Developmentally Appropriate Practice and Play. Pearson.
- Hujala, E. 2004. Uuenev alusharidus. Ilo
- Karlep, K. 1998. Psühholingvistika ja emakeeleõpetus. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krull, E. 2000. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Petersen, E. A. 2003. A Practical Guide to Early Childhood Curriculum. Linking Thematic, Emergent, and Skill-based Planning to Children's Outcomes. Second Edition. Allyn and Bacon.
- Tartu Ülikooli Õppekava Arenduskeskus. 2005. Üldoskused. Õpilase areng ja selle soodustamine koolis. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Van Hoorn, J., Nourot, P. M., Scales, B., Alward, K. R. 2004. Play of the Centre of the Curriculum. Merrill Prentice Hall.
- Värava, L., Pitsi, T., Oja, L. 2007. Tervis ja terviseteadlikkus läbi toitumis- ja liikumismängude. Tervise Arengu Instituut.
- Ward, S. 2001. Terane laps. Varrak.
- Wellmann, H. M. 2002. Understanding the Psychological World: Developing a Theory of Mind. Blackwell Handbook of Childhood Cognitive Development.

Soovitatav kirjandus

Einon, D. 2000. Meie tark laps. Maalehe Raamat.

Einon, D. 2004. Mängime ja õpime. Maalehe Raamat.

Ford, G. 2003. Rahulolevast beebist usalduslikuks lapseks. Ersen.

Kivisalu, K. 2003. 100 mängu lapsega. Pere ja Kodu.

Sarapuu, H., Kivi, L. 2007. Laps ja lasteaed. Atlex.

Vinton, E. C. 1999. Kuidas piire seada. Sinisukk.

Wolfson, R. C. 2001. Arukas imik. Sinisukk.

Wolfson, R. C. 2001. Arukas laps. Sinisukk.

Wolfson, R. C. 2001. Arukas maimik. Sinisukk.

Mängu tähtsus lapse arengus ning mängu juhendamine

Aino Ugaste
*Tallinna Ülikooli eelkooli-
pedagoogika osakonna dotsent*

Maire Tuul
MLA Viimsi Lasteaiad
Piilupesa Lasteaia tegevjuhi abi

Tea Välk
Tapa Lasteaia Pisipõnn juhataja

Mängu tähtsus lapse arengus

Mäng on koolieelses eas lapse põhitegevus, mille vältel areneb lapse isiksus tervikuna. Mäng on lapse arengu alus. Ta mängib seepärast, et see pakub huvi, pinget ja põnevust. Mängija jaoks ei ole tähtis midagi luua, vaid olulisim on osalemine, võimalus ette kujutada mitmesuguseid sündmusi ning läbi mängida erinevaid rolle ja olukordi.

Mängus omandavad esemed ja tegevus uue tähenduse, mis on vastavuses mängu sisu ja ideega. Oma mängudes kujutab laps ümbritsevat maailma loovalt. Loovus väljendub selles, et laps ei kopeeri ümbritsevat elu mehaaniliselt, vaid kombineerib oma teadmisi, mõtteid ja muljeid ning annab edasi oma suhtumise mängitavasse. Mäng omandab lapse jaoks isikusliku tähenduse. Loovuse arendamise seisukohalt on tähtsad erinevad esemed ja mänguasjad, nende tinglikkuse ja reaalsuse määr.

Mängides tunnetab laps sügavamalt ümbritsevat maailma, õpib lahendama mitmesuguseid probleeme ja väljendama oma mõtteid sõnadega. Ta tähistab mängutoiminguid sõnadega ning täiendab puuduvaid esemete nimetusi. Vanemas koolieelses eas mängib ta mitmeid mängu üksnes kõne abil. Mäng on lapse kõige loomulikum ja eakohasem õppimise viis. Koolieelses eas omandab ta koos täiskasvanuga mängides järk-järgult vajalikke õpioskusi. Mäng on pidevõppe alus ning iga mängukogemus on ühtlasi õpikogemus.

Mängudes astub laps omal algatusel mängukaaslastega mitmesugustesse suhetesse, seega on mäng sotsiaalse pädevuse kujunemise oluline tegur. Mängukaaslased peavad üksteist mõistma ning kooskõlastama oma tegevust ja käitumist mängu süžee põhjal. Laps õpib jätma oma huvid tagaplaanile, seades esikohale ühised eesmärgid ja huvid ning õppides mängukaaslaste aitama.

Mängus asub laps teise inimese positsioonile, nähes niimoodi maailma oma rolli kaudu, saastab end mängitava rolliga ning elab läbi siiraid ja sügavaid tundeid. Enamasti ongi mäng seotud uudishimu, pinge ja põnevusega.

Mängu tekkeks ja arenguks on vaja teatud tingimusi. Õpetaja ülesanne on luua mängudeks igakülgset võimalust. Eelkõige vajab mängija teadmisi, muljeid ja kogemusi ümbritsevast maailmast ja loodusest ning täiskasvanute elust ja tegevusest. Vaja on rikat ning mitmekesist mängukeskkonda mänguasjade ja -materjaliga. Tähtis on täiskasvanu oskuslik ja paindlik juhendamine enne mängu ning lapsega koos mängimine, nii et mängus säiliks lapse iseseisvus, algatusvõime ja valikuvabadus.

Mäng on lapse iseseisev, vaba ja spontaanne tegevus tegutsemisrõõmu enda pärast. Arendav mängukeskkond ning mängivate laste sõbralikud suhted on koolieelses eas lapsele kvaliteetne õpikeskkond.

Allpool kirjeldame mängude kujunemise üldiseid seaduspärasusi mänguliigiti ning vanuseastmeti. Igapäevases mängusituatsioonis ei saa rangelt üht mänguliiki teisest eristada, sest laps mängib sageli mitut mänguliiki korraga (ehitaja rollis ehitab ta maju, õpetaja rollis lavastab kuulnud kirjanduspalu jne). Tema mänguoskuse kujunemine sõltub stimuleeriva kasvukeskkonna olemasolust, mistõttu ühevanuste laste mänguoskused võivad olla väga erinevad. Kuna lapse mängukeskkonna kujundajad lasteaias on enamasti õpetajad, tuleb neil lapse arengut toetava kasvukeskkonna loomiseks tunda mängu kujunemise üldisi seaduspärasusi.

Mängude liigid

Laste mängu jaotatakse loovmängudeks ehk vabamängudeks ja reeglimängudeks ehk valmismängudeks.

Loovmängudes saab laps ise valida mängu teema, vahendid ja sisu. Loovmänge algatab ta ise. Mängides annab ta mängule oma isiksusliku tähenduse ehk mõtte. Loovmängud on rolli-, lavastus- ja ehitusmängud. Lapse arengu seisukohalt on need olulise tähendusega, eriti rollimäng.

Rollimängus võtab mängija kellegi (nt arsti) rolli ja käitub selle kohaselt (nt kuulab haiget, kirjutab retsepti). Iga roll sisaldab teatud isiku käitumise ja tegevuse reegleid. Iseseisvalt ja vabalt rollikäitumise reeglitele allumine ongi üks lapse mängu tähtsamaid tegureid. Rollimängus võib eristada rolli, mängu sisu ja teemat. Mängija jaoks on roll näidis (mudel) sellest, kuidas tuleb tegutseda. Mudeli järgi hakkab ta hindama nii teiste kui ka enda käitumist mängus. Mängu sisus toob ta esile täiskasvanute tegevuses ja suhetes keske ning iseloomuliku (nt arstimängus kuulab arst haiget ja vaatab tema kurku). Mängu teema on aga last ümbritseva maailma valdkond, mida mängus kujutatakse, näiteks perekond, lasteaed, kool, ehitus, laev jne. Väiksem laps kujutab oma mängus esialgu toiminguid teatud esemetega, hiljem hakkab teda huvitama teine mängija kui mängupartner ja partneri mänguroll. Mängudesse ilmub rollikõne ja -suhtlus. Rolliga seonduvaid esemeid hakatakse mängudes asendada teiste esemetega või hoopiski sõnadega.

Rollimängu eriliik on **režissöörimäng**, kus laps võib käituda kui lavastaja ja kui osatäitja. See mäng on omane 4–7aastastele, aga seda hakatakse mängima juba varem, kolmanda eluaasta lõpus ja neljanda alguses. Režissöörimäng võimaldab omandada sotsiaalset kogemust nukuga või

muu mänguasjaga mängimise kaudu. Erinevalt mängukaaslasest ei nõua mänguasi mängijalt nii suurt sotsiaalset kogemust (oskusi) ning režissöörimängus ei ole vaja ühtaegu arvestada mängu-partnerit ja tema mängitavat rolli. Rolli täitjad on mänguasjad (nt väikesed Lego-mänguasjad, loomad, nukud vms). Tüüpiline on neis mängudes see, et mängija ei võta endale üht püsivat rolli, vaid muudab rolle ja mängusituatsioone pidevalt. Kui laps on omandanud teatud mängu-oskused režissöörimängus, on ta võimeline looma keerulisi mänguolukordi erinevate mänguasjade-ga. Mäng võib kulgeda nii, et laps võtab endale järgemööda rolle ja mängib need läbi. Ta võib kirjeldada mänguasjade abil mängu ning luua mängu nagu lavastaja (nt on ta liiklusemängus kord autojuht, siis politseinik, jalakäija jne).

Ehitusmängu sisu on ümbritseva elu kajastamine erinevates ehitistes ja nendega seotud te-gevustes. Ehitusmäng on mõnes mõttes sarnane rollimänguga, sest neil on üks allikas: ümbritsev elu. Lapsed ehitavad mängus sildu, staadione, raudteid, teatreid, tsirkuseid ja palju muud. Laps mitte ainult ei kujuta ümbritsevaid esemeid, ehitisi, ei kopeeri neid, vaid toob esile oma loomin-gulise mõtte ning lisab oma lahenduse. Rolli- ja ehitusmängude sarnasus seisneb veel selles, et need ühendavad lapsi ühiste huvide alusel koostööks ning on kollektiivsed.

Õpetaja peab arvestama rolli- ja ehitusmängu vastastikust seost. Ehitus tekib tihti rollimängu vältel või on sellest esile kutsutud, andes ehitusmängule eesmärgi: näiteks mõtlesid lapsed ha-kata mängima meremehi, neil tekkis vajadus ehitada laev; poemäng eeldab poe ehitamist jne. Ehitusmäng võib tekkida ka iseseisvalt ning sellest võib areneda rollimäng.

Lavastusmängude sisu, rollide ja tegevuse aluseks on ühe või teise kirjandusteose (muinas-jutu vms) süžee ja sisu. Need mängud sarnanevad samuti rollimängudega, nii ühe kui teise alu-seks on tinglik nähtuste, sündmuste, tegevuste ja inimsuhete loov kujutamine. Lavastusmängude omapära on, et muinasjutu või jutu süžee järgi esitavad lapsed kindlaid rolle ning taastavad sünd-musi kindlas järjekorras.

Lavastusmängus, isegi kui mängitakse loomamuinasjuttu, reprodutseeritakse inimsuhteid. Laps puutub kokku kunstile omase kahestumisega, sest lavastusmäng pole enam elu kopeeri-mine ega selle lihtne üldistamine. Lapsele pole niivõrd tähtis mängust saadav emotsionaalne elamus, kuivõrd see, kuidas mängitav roll välja tuleb. Niisiis on lavastusmäng lapse teadlik vaba looming, mida reguleerib ja suunab tema ettekujutus sündmustest ning tegelastest.

Lavastusmängude aluseks on enamasti muinasjutud, sest neis on tegelasi eriti erksalt kirjel-datud. Muinasjutud veetlevad last dūnaamika ja motiveeritud tegevustega: üks tegevus vahel-dub teisega ning lapsed kujutavad neid meelsasti. Hästi sobivad lavastusmängudeks luuletused, kus on dialooge, mis võimaldab sisu esitada rollidena.

Reeglimängud on kindlate reeglite ja struktuuriga, mis aitavad muuta õppimise lapse jaoks köit-vaks, ühendades mängu emotsionaalset ja tunnetuskülge. Loov- ja reeglimängud erinevad sel-le poolest, et reeglimängus on reeglid tavaliselt varem olemas ning kõik mängijad peavad neid täitma. Loovmängudes on reeglid varjatunud, kujunedes sõltuvalt mängust ja rollidest. Reegli-mängus tuleb jõuda teatud saavutuse või tulemuseni.

Reeglimängud on põhiliselt õppe-, laulu-, laua-, liikumis- ja võistlusmängud. Alushariduse sei-sukohalt on olulisemad **õppemängud**. Need kujutavad endast õpetuse erilist mängulist vormi, milles on ühendatud nii õpetuslik kui ka mänguline külge. Õppemängude vältel harjub laps järk-järgult õppimiseks vajalike alusoskustega ning kinnistab ja süvendab oma teadmisi kõige mee-le-pärasemas tegevuses. Õppemängud on seotud eelkõige lapse teadmiste ja oskuste täpsustamise ning kinnistamisega, näiteks võrreldakse esemeid omavahel suuruse või värvuse põhjal või kir-jeldatakse eset, millega soovitakse mängida. Õppemängudes on mängijail võimalik kujundada

koosmänguuskusi ning oskust täita mängureegleid täpselt ja ausalt. Lapsed saavad võrrelda oma tegevust ja oskusi mängukaaslaste omadega. Õppemängudes on mänguülesanne ja -tegevus mõeldud õppeülesande täitmiseks. Seepärast peab õppemängudes olema üllatust, haaravust ja emotsionaalsust, ainult nii võimaldab see lapsel õppida ning kogeda. Põhiline on, et ta keskenduks vaimsele tegevusele, oskaks leida mängudes erinevaid lahendusi ning põhjendada oma valikuid. Õppemängud muutuvad vabamängudeks üksnes juhul, kui need on lapsele huvitavad ja arusaadavad ning mängureeglid on mõistetavad.

Õppemängude liigitus

Mängud erinevate esemete ja mänguasjadega

Nende mängude eesmärgid on äratada huvi mängimise vastu, arendada lapse sensoorseid võimeid ning võimaldada omandada erinevate vahenditega mängimise kogemusi. Mängides erinevate esemetega, tutvub laps nende omadustega (nagu värvus, suurus, vorm ja otstarve). Esemete omadusi õpib ta tundma eri meelte (nt kompimise, maitsmise, haistmise) kaudu. Ta õpib esemeid võrdlema, liigutama, üldistama ja kirjeldama. Väiksematele sobivad esemed, mis erinevad üksteisest tuntuvalt kas suuruse, vormi või muu tunnuse poolest. Vanemate laste puhul on esemete erinevused juba väiksemad. Mängudes kasutatakse mitmesuguseid esemeid (toidunõusid, rõivaid), mänguasju (nukke, loomi) ja looduslikku materjali. Mängud erinevate esemetega on olulised 2–4aastaste rühmas. Soovitatav on seostada neid mängu liikumise, laulu ja muusikaga.

Lauamängud

Lauamängud aitavad lapsel täpsustada ja suurendada teadmisi ümbritsevast maailmast ning arendada loogilist mõtlemist (nt pannakse üksikpildi osadest kokku tervikpilt jms). Tüüpilisemad lauamängud on seotud eelkõige mitmesuguste esemete kujutiste ja piltidega (nt lotod, doomino, pusled, paarispidid). Lauamänge mängides süvenevad lapse teadmised. Esiolgu pakutakse talle mängu, kus tuleb leida sarnasusi (nt leida piltide seast kaks ühesugust). Edaspidi tuleb lahendada ülesandeid, tuginedes esemete tähendusele (nt leida kaks autot paljude liiklusvahendite hulgast). Väiksemad lapsed mängivad piltidega, mis koosnevad 2–4 osast, hiljem suureneb osade arv 8–10ni. Vanemas koolieelses eas kasutatakse mängudes juba süžeepilte lapsele tuttavatest muinasjuttudest, juttudest ja filmidest.

Sõnalised õppemängud

Sõnalised õppemängud on väga olulised eelkõige lapse kõne arengu seisukohalt, sest neis on tema kõnel tähtsaim roll. Sõnalistes õppemängudes süveneb oskus väljendada kõnes oma mõtteid, kasutada õigeid käände- ja pöördevorme, hääldada õigesti häälikuid, sõnu jne. Kuigi sellised

mängud on olulised igas eas lapse kõne arendamiseks, on neil eriline tähendus vanemas koolieelses eas. Selles vanuses saavad lapsed sõnalistes mängudes rääkida sellest, kuidas nad sündmusi mõistavad ning mida nad neist arvavad.

Sõnalised õppemängud on mängud-ettepanekud, mille vältel antakse lapsele võimalus rääkida sellest, kuidas ta teatud juhtudel toimiks (nt „Mis oleks, kui ...“, „Kes ma tahaksin olla?“). Mängija arutab ja põhjendab mängus oma seisukohti ning arvamusi. Ka mängud-reisid on hea võimalus lapse kõnet arendada. Need võivad olla seotud reaalse koha või võlumaailmaga – lapse fantaasiaga. Need mängud arendavad peale lapse kõne ka mõtlemist ja kujutlusvõimet.

Rollimäng ja selle juhendamine

Lapse esimesed mängud on seotud ema ja lapse suhtlemise ning ümbritseva maailma esemete ja mänguasjadega tutvumisega. Esimesel eluaastal on väikelapse **tutvumismängu** sisu käte ja jalgadena vehklemine ning siputamine. Ta õpib esemeid käes hoidma, neid pigistama, viskama, avama, üksteise sisse laduma jne. Nii õpib ta tundma esemete omadusi. Olulised on mitmesugused täiskasvanu ja lapse koosmängud, näiteks hüpitused põlvedel või sõrmemängud, mida võiksid saata täiskasvanu laulukesed ja riimid. Esimesel eluaastal võib lapse mängu pidada valmistumiseks tõeliseks mängimiseks.

Rollimäng teisel ja kolmandal eluaastal (1-2aastaste laste rollimäng)

Esimese eluaasta lõpus hakkab tähtsate muudatuste tõttu lapse arengus (kõnelemine, kõndima hakkamine, suhtlemise muutumine) kujunema **matkimismäng**, mille sisu on ümbritsevate inimeste tegevuse ja käitumise matkimine (nt nuku söötmine taldrikust, nuku sõidutamine autoga jne). Mängudele on omane tegevuste korduvus ja ühelaadsus (nukk pannakse korduvalt vanni, võetakse sealt ja pannakse tagasi). Esialgu matkib laps neid tegevusi, mida ta on vahetult näinud või kogunud.

Teisel eluaastal hakkab ta järk-järgult tooma mängudesse uusi tegevusi, näiteks paneb lauale nukunõud ja hakkab nukku söötma, seejärel söödab karu; kammib ennast ja nukku. Hiljem hakkab ta iseseisvalt matkima nähtut ja kogetut, näiteks mängib mitmesuguseid episoode pereelust (ajalehe lugemist, teleri vaatamist, põrandapühkimist). Esialgu on tegevused suunatud mängijale endale: laps ise joob tühjast tassist või sööb lusikaga. Põhiline on lapse ja täiskasvanu koosmäng. Täiskasvanu ergutab last mängima ning sooritama mängudes erinevaid tegevusi. Näiteks toob ta mängudesse mitmesuguseid uusi mänguasju ja loob olukordi, kus laps tahab matkida täiskasvanu näidatud mänguepisoodi nii, nagu ta ise soovib ja oskab.

Kolmandal eluaastal suureneb lapse mängutegevuste hulk järjest enam, oluliseks saab mitmesuguste igapäevaolukordade matkimine. Tal tekib soov tegutseda iseseisvalt, nii nagu täiskasvanu. Laps hakkab nägema ja mõistma tegevuse taga teatud isikut, kes neid tegevusi sooritab (nt matkib poiss oma isa, tüdruk omakorda jäljendab hääle ja liigutustega oma vanemat õde jne).

Üksikuid argiolukordi seostab laps väljamõeldud olukordadega (muinasjutud, jutud, nähtud filmid). Enamasti põhineb tema mäng isiklikul kogemusel, ta hakkab igapäevaelus nähtut mängu üle kandma. Mängu aluseks saavad teadmised inimestest, esemetest, tegevustest esemetega ja

nende tähendusest. Kolmanda eluaasta lõpus hakkab ta oma toiminguid mängus võrdlema täiskasvanute omadega tegelikkuses. Mänguideed tekivad vahetult tajutud ja nähtud mänguasjade kaudu. Kõne ja mõtlemise seisukohalt on oluline, et laps jätkab mängimist erineva mängumaterjaliga (looduslik materjal, kartong, erinevad paberid, riidetükid, kuubikud jms), mängides nii realistlike lelude kui ka asendusmänguasjadega.

Võrreldes vanema lapse mängudega on noorema mängud ühekülsemad, mis on tingitud tema väiksemast elukogemusest ning kujutluste, mõtlemise ja kõne arengust. Ta ei suuda veel mängu alustades selle kulgu ega lõppu ette näha. Laps kordab mängudes ühelaadseid tegevusi, näiteks matkib täiskasvanu ettenäidatud tegevust mänguasjadega. Ta jäljendab mängus ümbritsevate inimeste tegevusi (nt riietumine, söötmine, magama panemine). Mängijal on esikohal tegevused mänguasjadega, mitte mängu eesmärgid. Näiteks huvitavad arstimängus teda rohkem tööriistad (kraadiklaas, kuuldetoru, telefon) kui palaviku mõõtmine, haige kuulamine või telefoniga rääkimine.

Rollimäng neljandal ja viiendal eluaastal (3–4aastaste laste rollimäng)

Lapse mäng muutub järjest sisukamaks, sest ta teadmised ja kogemused ümbritsevast suurenevad. Ta kombineerib eri allikatest (nt õppekäikudelt, vaatlustest, kirjandusest, telerist) saadud teadmisi ja muljeid. Neljandal eluaastal kujuneb rollimäng, laps võtab endale täiskasvanu teatud rolli ja hakkab tegutsema rollile vastavalt, näiteks mängib ta ema, autojuhi või müüja tüüpilisi tegevusi. Mängus hoolitseb ema oma lapse eest (söödab teda, viib jalutama); arst kuulab haiget, vaatab kurku ja kirjutab retsepti.

Esialgu ei nimeta mängija ennast veel rollinimetusega, vaid tegutseb nii, nagu vastav isik tegelikkuses toimib. See on varjatud roll või roll toimingutes. Pärast teatud isiku (rolli) tegevuste korduvat sooritamist hakkab mängija vähehaaval nimetama ennast rolli järgi (nt „Ma olen õpetaja, politseinik, meremees“). Kui ta on võtnud endale kindla rolli, siis annab roll mängule ka suuna. Näiteks valib ema kodumängus söögitegemisnõud või ehitab madrus paadi meremehemänguks. Esialgu eelistab laps mängida neid rolle, kus on ahvatlevad ja põnevad mänguvahendid. Tasapisi hakkab mängudes olulist osa etendama süžee kui ümbritseva maailma valdkond, mida kujutatakse. Lapsel kujuneb huvi teatud mänguteemade vastu (nt lasteaed, kool, kauplus jne). Ta hakkab järjest rohkem mõistma mängu sümbolset tähendust, täpsemalt tajuma rollikäitumist ning täitma ise keerulisemaid ja mitmekesisemaid ülesandeid. Mängija jaoks on roll mängu lähtealus. Ta on iseseisvam ka mängusüžeed luues, s.o mitmesuguseid sündmusi, isikuid ja olukordi välja mõeldes ning mängides. Režissöörimängus määravad mängu sisu mängitavad isikud (tavaliselt 2–3) ja mänguasjad. Üksi- ja koosmäng on omavahel tihedalt seotud. Laps räägib eri rolle mängides erineva hääletooni ja ilmekusega (nt jänes peenema häälega, karu madalama häälega).

Et laps saaks oma ideid ellu viia, peab mängumaterjal olema mitmekesine. Mängumaailma rikastamisel on tähtsad ka lapse sotsiaalne maailm, loodus ning inimeste tegevus. Olulisel kohal on kirjandus: muinasjutud, luuletused, jutud. Laps õpib mängima koos kaaslastega kestvamalt ja sõbralikumalt. Lapsed arutavad enne mängu eelkõige mängu teemat ja vahendeid (nt „Mida me hakkame mängima? Mida meil mängus vaja läheb?“). Rolle jaotatakse omavahel enne mängimist harva. Nii õpib laps mängima kõrvuti, segamata teisi, ning ühendama koosmängus oma mänguhuve teiste huvidega.

Rollimäng kuuendal ja seitsmendal eluaastal (5–6aastaste laste rollimäng)

5–6aastased oskavad ühendada eri allikatest saadud kogemusi, teadmisi ja muljeid. Lapse mängule on omane suur iseseisvus, ta omandab mängides rollidele iseloomuliku käitumise (tegevused, kõne, intonatsioon, emotsionaalsus). Mängusüžeed muutuvad keerulisemaks ning loovamaks; rollid määravad nii tegevuse kui ka mängumaterjali valiku.

Lapse vanusega koos kasvab nõudlikkus rolli täitmise (mängimise) suhtes. Järk-järgult hakkab ta enne mängimist arutlema mängusüžee üle (nt „Kõigepealt söödame lapsi, siis läheme nendega jalutama”). Enne mängu lepivad lapsed kokku ka rollides (nt „Mina olen ehitaja, ole sina autojuht”), loovad mängukeskkonna, valivad vajalikud vahendid, vajaduse korral meisterdavad puuduva mänguvahendi ning ehitavad vajalikud ehitised. Selline plaanimine võimaldab ette näha mängu kulgu ning rollisuhteid.

Lapse mängudes ilmub rollisuhtlus. Näiteks ei kuula arst mitte üksnes haiget ega kirjuta retsepti, vaid lohutab patsienti ning annab nõu, kuidas kiiremini paraneda; kauplusemängus soovib ja tutvustab müüja ostjale kaupa (kaup on ilusas pakendis, maitsev jne). Areneb nii laste koosmänguoskus kui ka üksinda mängimise oskus (režissöörimängud). Režissöörimängus loob laps üha keerulisemaid ja mitmekesisemaid mängusituatsioone, kus rolle täidavad mänguasjad. Laps võib mängudes käituda kui lavastaja ja kui osatäitja, ühendatud on kujutlused ning reaalsus (nt on muinasjutud ühendatud tegelikkuses toimiva aja, isikute ja tegevusega). Ta mängib kõigi rollide eest ning hindab toimuvat iga rolli kaudu, leiab mänguteema, loob süžee ja jagab kaastega mängurollid. Üha olulisemaks muutub tema mängus kõne, mis tähistab mitmeid rollitegevusi ja -suhteid, ning ta kasutab mitmesuguseid sõnalisi asendusi. Lapsel kujuneb konfliktide lahendamise oskus, ta hakkab mängima teistega koos, valides mängukaaslasid nii sümpaatia alusel kui ka ühisest huvist mänguteema vastu.

Rollimängude juhendamine

Mäng ei teki spontaanselt, vaid seda peab juhendama täiskasvanu või kogenenum mängija. Põhiliselt õpetab täiskasvanu last mängima ühisel mängus. Koosmängudes loob õpetaja mängu kujuteldava olukorra lastega suheldes.

Mängu võib juhendada kaude või otse. Kaudse juhendamise all mõistetakse lapse teadmiste rikastamist ümbritsevast elust, mängumaterjali hankimist jne, st täiskasvanu ei osale mängus otseselt. Kaudne juhendamine võimaldab säilitada mängus lapse iseseisvust. Otsene juhendamine on aga õpetaja vahetu osavõtt mängust, rolli täitmine, abi, selgitus, nõuanne jne. Otsese juhendamise kaudu mõjutab õpetaja mängu süžeed, laste käitumist ning omavahelisi suhteid. Põhilised nõuded mängu juhendamisel on säilitada ja arendada lapse iseseisvust.

Rollimängude juhendamine oleneb laste vanusest ja nende mängutegevuse tasemest. Kui nooremas rühmas õigustab end näidissüžee rakendamine, siis vanemas ja kooliks valmistuvas rühmas võib valmis mängusüžee anda tunnistust laste madalast mängutasemest.

Nooremas rühmas tuleb mängu rohkem otse juhendada, vanemas kaude. Nooremas rühmas on õpetaja organisaatori ja algataja rollis, juhendades laste individuaalset mängu ning püüdes haarata neid koos mängima. Innustatud soovist tegutseda koos täiskasvanuga, ühinevad lapsed meeleldi mängurühmadeks. Lühiajaline ühine rollimäng kutsub nooremates esile positiivseid emotsioone, kuigi seejuures piiratakse natuke nende aktiivsust.

Et lapsel tekiks mänguhuvi, peab tal olema palju teadmisi, kogemusi ja muljeid mängitava teema, kujuteldava olukorra, isikute ning nende tegevuste kohta. Teadmised täiskasvanute tööst, töövahendite kasutamisest, omavahelisest suhtlusest ja koostööst on aluseks rolli tekkele ning arengule. Mida rikkalikumad, emotsionaalsemad ja eredamad on vaatlustest saadud muljed ning kogemused, seda soovitud on lapse jaoks mäng, milles ta rahuldab oma tarvet tegutseda kui täiskasvanu. Niisuguse tarbe rahuldamine sõltubki sellest, kui palju ja mida teab laps täiskasvanute tööst, ümbritseva looduse nähtustest ning inimeste vastastikustest suhetest.

Et laps kannab ümbritsevast maailmast mängu üle ainult selle, mis tõmbab ta tähelepanu, kutsub esile huvi ja soovi mängida, langeb põhiraskus uute kogemuste saamisel vahetule tutvustamisele, s.o õppekäikudele ja vaatlustele, mis tuleb õpetajal hoolikalt läbi mõelda ja ette valmistada. Enne õppekäiku tutvub õpetaja ise vaadeldava objektiga ning leiab inimese(d), kes suudavad sellest lastele ea- ja jõukohaselt rääkida. Pedagoog plaanib, mida lastele näidatakse ja millest kõneldakse, kuid samaaegu on tähtis, et lapsed ise saaksid vaatlustel olla aktiivsed: jutustada lühidalt oma elamustest, esitada küsimusi vaadeldava kohta jms. Tutvustades lastele täiskasvanute tööd, näidatakse neile töövahendeid ja -võtteid ning töötajate omavahelisi töösuhteid (nt arsti ja patsiendi, müüja ja ostja, kapteni ja madruste suhteid). Sääraste suhete alusel kujunevad lapsel esimesed emotsionaalsed ja kõlbelised hinnangud tööle ning töötajatele.

Vahetu vaatluse ajal on soovitatav lasta lapsel endal teha lihtsaid töid (nt aias rohida, loomi ja linde toita, kaupluses midagi osta, postkontoris kirja postitada jne). Niisugune võimalus tagab lapse taju sügavuse. Saadud teadmisi ja muljeid on vaja edaspidi mõistagi kinnistada ja süvendada, nt lapsega vestelda, kasutades rohkesti mitmesugust näidismaterjali: slide, pilte, mänguasju, video- ja helisalvestisi. Vestluses tuleb laps õpetaja abil meelde pühilisi vaatlusmomente (kes töötavad, mis on töö sisu, töövahendid, töötajate koostöö ja omavaheline suhtlus). Kinnistatakse ja korratakse veel kord uusi mõisteid ning sõnade tähendusi. Õpetaja ja lapse dialoogis on eriti olulised nn probleemküsimused *miks?, kuidas? ja milleks?*.

Ei tohiks unustada, et lapse mänguhuvi kujunemises ja mänguteemade valikus on otsustav osa kodusel kasvukeskkonnal (perereisid, üritused, külaskäigud jne). Seepärast võiks õpetaja lastel väljaspool lasteaeda saadud kogemusi jagada teistega. Sageli kujunevad just niisugused lapse perekondlikul kogemusel baseeruvad mängud teiste jaoks õpetlikuks ning põnevaks.

Mida rohkem laps täiskasvanute töödest ja ümbritsevast teab, seda suurem on tema mängutegevuste diapason ning rikkalikum mängu sisu. Õpetaja ja laste koosmängude eesmärk on viia laste reaalne kogemus üle mängulisse tinglikku plaani. Lahendades koos lastega mänguülesannet, tutvustab õpetaja mänguviise ja -vahendeid. Nooremas koolieelses eas lapsele näitab ja nimetab täiskasvanu tegevusi, mis aitavad mänguülesannet lahendada (nt soovib lapsel anda nukule juua, panna ta magama, minna temaga jalutama). Järk-järgult tuleb mänguülesannet keerukamaks muuta (nt valmistada nukule lõunasöök, seejärel teda toita ning lõpuks magama panna). Samas on soovitatav suurendada mänguasjade liike asendus- ja kujuteldavate mänguasjadega.

4–5aastaste laste koosmängu ülesanne on täiustada rollitoiminguid, -kõnet ja -suhtlust. Võrreldes nooremate rühmadega ei ole õpetaja osatähtsus enam nii suur. 4–5aastaste koosmängu võiks korraldada nii, et õpetaja mängib väikese rühmaga (kuni viis last), võttes endale juhtrolli, lapsed täidavad aga ülejäänud rolle. Vahetult enne mängu arutatakse läbi ühe või teise rolli sisu ning seejärel asutakse lahendama mänguülesannet. Õpetaja peab olema lastele siiras mängupartners ega tohi konkreetseid toiminguid demonstreerida ega näidiseid esitada. Koosmängus ergutab õpetaja igati laste kõnelist rollisuhtlust. Näiteks on Peetril juhtunud õnnetus. Et arst teda mõistaks, peab haige arstile rääkima, mis temaga juhtus. Et poest perele kaupa osta, peab ostja

müüjale arusaadavalt selgitama, mida ja kui suures koguses ta osta soovib. 4–5aastaste puhul tuleb arvestada sedagi, et mängukogemusi omandatakse ka teiste laste mängu jälgides. 5–6aastased suudavad ise mängu algatada ja koos kaaslastega kehtvalt mängida. Õpetaja toetab laste soovi iseseisvalt mängu organiseerida ning õhutab neid uusi rolle täitma.

Mängu juhendamise korral on oluline täiskasvanu vahetu suhtlemine lapsega. Tähtis on, et suhtlus oleks keskendunud lapsele ning arvestaks tema huve. Peamised juhendamisevõtted peaksid olema mudeli pakkumine, küsimused, ettepanekud, nõuanded ja meeldetuletused.

Iseseisva mängutegevuse kujundamisel on tähtis esemeline mängukeskkond. Mängus on vaja avardada nii mänguasjade temaatikat kui ka mängumaterjali valikut (looduslik ja jääkmaterjal, karbid, kastid jms). Uus mängumaterjal tuleb kasutusele võtta sõltuvalt lapse kogemuse rikastumisest ja ümbritsevaga tutvumisest. Laste mängumaailmas oleks vaja nii valmis mänguasju, mis kopeerivad täpselt ja detailselt tegelikku eset, kui ka tinglikke lelusid, mis kujutavad reaalses üldisemalt. Eri tüüpi mänguvahendite puhul tuleb silmas pidada, et nendega saaks tegutseda nagu reaalses esemetega ning et need oleksid lapsele käepärased. On hea, kui ta saab mängu ajal ise vajalikke vahendeid meisterdada, kuid säärane tegevus ei tohiks häirida mängu kulgu ega lõhkuda mängu atmosfääri.

Mängutingimusi luues tuleb silmas pidada mänguasjade paigutust. Need tuleb paigutada nii, et oleks tagatud:

- 1) mänguasjade kättesaadavus ja nende iseseisev tagasiasetamise võimalus;
- 2) üldine kord rühmatoas, mänguasjade paigutamise esteetilisus;
- 3) mänguasjade heaperemehelik käitlemine ning lastepoolne korra säilitamine.

Et laps õpiks mänguasju õigesse kohta tagasi panema, tuleb algul asju võtta ning neid omale kohale tagasi asetada õpetaja otsesel kaasabil. Arvestada tuleb seda, et mida väiksem on laps, seda raskem on tal iseseisvalt mänguasjade koristamisele keskenduda, seega kaudne juhendamine või käskimine tulemust ei anna.

Lavastusmäng ja selle juhendamine

Lavastusmäng teisel ja kolmandal eluaastal (1–2aastaste laste lavastusmäng)

Lavastusmänguni jõudmiseks on vaja teha eeltööd juba esimesel eluaastal. Lapsega tuleb sageli vestelda, talle laulda, lugeda lühikesi luuletusi ja rütmisalme ning mängida hüpitus- ja näpumänge. Aastane laps saab märkimisväärse hulga teadmisi ja oskusi mänguvormis toimuvatest tegevustest. Ta on emotsionaalselt vastuvõtlik muusikale ja kunstilisele sõnale. Tantsulisele ja meloodilisele muusikale reageerib ta elavalt ning hakkab täiskasvanule kaasa laulma. Lapsel areneb võime kooskõlastada erinevaid liigutusi muusikaga, ilmneb elementaarne rütmiline tunne ning ta tabab luuletuse intonatsiooni ja rütmi. Kui talle loetakse lühikesi luuletusi, nalju, rütmi- ja liisusalme, tekitab see temas rõõmu, elevust ning soovi matkida täiskasvanut. Matkimismängude kaudu omandab laps erinevaid liigutus- ja kõnemudeleid, mida läheb vaja hilisemas lavastusmängus.

Lavastusmäng neljandal ja viiendal eluaastal (3–4aastaste laste lavastusmäng)

3–4aastased kuulavad meeleldi täiskasvanu emotsionaalselt esitatud lühikesi lugusid. Huvitavad tekstid, milles peaks olema palju kordusi, jäävad lapsele hästi meelde. Ta imiteerib kuulnud loo tegelaste häälsusi ja käitumist ning ütleb üksikuid kergemaid lauseid. Lavastusmängu juhtmängija või lavastusmängu juhendaja roll jääb selles eas lapsega mängides siiski täiskasvanu kanda.

Lavastusmäng kuuendal ja seitsmendal eluaastal (5–6aastaste laste lavastusmäng)

Kuigi 5–6aastastele tutvustab uut kirjanduspala enamasti lasteaiaõpetaja, võib olla ka neid lapsi, kes oskavad lugeda. Seega võib lasteaiaõpetaja lasta kirjanduspala ette lugeda vahel ka lastel. Enam ei pea täiskasvanu kõigi tegelaste liikumist ja häälsusi ette näitama, sest lapsed matkivad kuulnud tegelaskujude käitumist juba ise. Selles vanuses laps tahab mängida juhtrolle, milleks tuleb mõistagi võimalus anda. Lavastusmängu juhi rollis võivad olla aktiivsemad ja julgemad lapsed, kellele kuulnud tekstid hästi meelde jäävad ning kes oskavad ennast ladusalt ja selge sõnaga väljendada. Lapsed suudavad tuttavaid lavastusmänge mängida ka iseseisvalt, kusjuures kasvab nõudlikkus rolli täitmise suhtes. Üha enam hakkavad nad huvi tundma lavastusmängu eri liikide (näpu-, laua-, varjuteatri) vastu.

Lavastusmängude juhendamine

Lavastusmängu korraldamiseks on vaja enne välja valida lavastatav lugu, see lastele ette lugeda ning erinevate tegelaste käitumine (liikumine, hääletoon jms) ühiselt läbi arutada. Koos võiks meisterdada ka mänguvahendid (maskid või peakatted), kombineerida vajaduse korral riietust ning valmistada dekoratsioonid. Seejuures tuleb arvestada, et lavastusmängu ettevalmistus ei tohiks võtta liiga palju aega – laste esialgne tegutsemisind võib pika aja jooksul raugeda. Lavastusmängu saab väga edukalt mängida vähete vahenditega (peavõru, kõrvad, saba või lihtsalt tegelast kujutav pilt pluusile kinnitatud), sestap ei nõua lavastusmäng ka õpetajalt erilist ettevalmistusaega. Õpetaja ülesandeks jääb lapsi mängima ergutada, tagasihoidlikumaid innustada ning tegevust ohjata juhul, kui mõni laps liiga agaralt teiste rollitäitmist määrama hakkab. Nukulavastuse korral õpetab pedagoog lastele, mis võtetega näidata nukkude liigutusi, ning jälgib ühtlasi, et liigutused ja tegelaste kõne kokku sobiksid. Enamasti saavad lapsed õpetajalt ainult mõningaid näpunäiteid, mida nad ise edasi arendavad.

Muinasjuttu ei tuleks spetsiaalselt selgeks õppida. Kaunis keel, huvitav süžee, kordused tekstis, tegevuste järgnevus (dünaamiline tegevuste arenemine) – kõik need soodustavad muinasjutu kiiret omandamist. Kui esitada (jutustada) muinasjuttu teist korda, jääb see lastele hästi meelde ning nad lülituvad mängu, täites mõne tegelase rolli.

Mängides väljendab laps oma tundeid sõnade, žestide, miimika ja intonatsiooniga. Lavastusmängudes ei ole vaja lastele ette näidata neid või teisi mõtteid – mäng peab lapse jaoks olema lihtsalt mäng. Tähtis on pedagoogi näitlejameisterlikkus, kui väljendusrikkalt ta loeb või jutustab, õige rütm, erinevad intonatsioonid ja pausid. Mõningad žestid ilmestavad tegelaskujusid, teevad nad lastele lähedaseks ning äratavad soovi mängida. Kord-korralt mängu korrates vajavad lapsed aina vähem õpetaja abi ja hakkavad iseseisvalt tegutsema.

Mängus (sh lavastusmängus) peab iga laps saama ennast välja elada, kartmata väljanaermist. Niisugune olukord saavutatakse üksnes siis, kui kõik rühma lapsed on lavastusmängu haaratud, sest sel juhul teenivad kaasmängijate märkused korrigeerivat, abistavat eesmärki ega haava seetõttu kedagi. Publiku silme all kätteõpitud lavastust etendades painab arglikumat last pidev hirm milleski eksida. Kõiki rühma lapsi ühendav lavastusmäng on neist ohtudest vaba, lastes igal lapsel tunda end võrdväärse asjaosalisena ning tegutseda lusti ja innuga.

Kui lavastusmängudes saavad korraga osaleda ainult mõned lapsed, siis tuleb õpetajal tagada, et kõik saaksid järjekorras mängida. Vanemad lapsed arvestavad osi jagades mängukaaslaste huve ja soove, kuid mõnikord määravad rolle ka liisusalme lugedes. Siingi on õpetajal mõningane suunav roll: tuleb tagada eakaaslaste sõbralik suhtumine arglikesse lastesse ning ette öelda, mis rolle neile pakkuda. Et teised lapsed ootamisest ei väsiks, võib organiseerida mitu ühel ajal mängivat rühma ning jagada rollid publiku ja osatäitjate vahel. Et paremini mängu sisu omandada ja rolli tabada, võib õpetaja näidata kirjandusteoste illustratsioone, täpsustada mõningate tegelaste iseloomulikke jooni, soovitada lavastusmängu tarvis laule ja tantse ning juhtida tähelepanu hääldusvigadele ja intonatsioonile; muus jäetagu lastele vabadus ise otsustada.

Lavastusmäng ei ole üksnes kirjanduspala sõnasõnaline järgimine ja lavastamine, vaid eelkõige laste looming, kusjuures nende fantaasiat ja loovust ei tohi piirata ega kirjanduspala piiridesse suruda. Mida rohkem laps loova eneseväljenduse võimalusi saab, seda suurem on kirjandusteoste emotsionaalne ja kasvatuslik mõju.

Ehitusmäng ja selle juhendamine

Ehitusmäng teisel ja kolmandal eluaastal (1–2aastaste laste ehitusmäng)

Teise eluaasta alguses ei tegutse laps veel sihikindlalt, ta lihtsalt tõstab, viskab, võtab välja, paneb sisse, avab, suleb, keerutab ja kopsib, st tutvub mänguasjade omadustega (suur ja väike, kõva ja pehme, tekitab / ei tekita heli jne). Ta liigub ühe asja juurest teise juurde ja tegeleb sellega, mis parajasti vaatevälja juhtub (näeb palli, mängib sellega; näeb kassi, viskab palli ära ja jookseb kassile järele). Sestap peaksid mänguasjad olema lihtsad, parajalt suured, eredavärvilised ja erinevast, kuid vastupidavast materjalist. Mõned kuubikud või kastid võiksid olla niisugused, et laps saaks neid tõsta, lükata ja vedada. Kui selliseid mänguasju ei ole, veab laps toole, kohvreid jms, sest tal on suur liikumisvajadus. Hea, kui lapsel on mõni eeslükatav või järeleveetav kastiga auto, millega saab ehitusmaterjali ühest kohast teise vedada. Alguses on ehitaja enamasti täiskasvanu ning laps lõbustab end juba ehitatu ümberlökkamisega. Tasapisi hakkab ta oma käteosavust proovima ning lihtsamaid torne ehitama, auguga rõngaid vardale lükkima ja erineva suurusega asju üksteise sisse toppima.

Täiskasvanu ülesanded on arendada lapses püsivust ning äratada huvi ühe mänguasjaga pikemalt tegelemise vastu (näidata, kuidas ühe või teise asjaga mängida). Kui last õpetada, hakkab

ta teise eluaasta teisel poolel rõngaid juba suuruse järjekorras pulgale lükkima ning ehitab kuubikutest lihtsa hoone. Tegevus muutub sihikindlaks ning käteliigutused alluvad silmade kontrollile. Ühtaegu kasvavad osavus, tahtejõud ja kujutlusvõime ning mäng muutub püsivamaks.

Kolmandal eluaastal on laps võimeline ehitama klotsidest erinevaid esemeid ja hooneid (nukule ja karule voodi, laua ja tooli; autole garaaži jms). Ta õpib ühendama eri suuruse ja kujuga klotse, ehitama liivakastis lihtsamaid onnikesi ning kasutama konstruktoreid.

Ehitusmäng neljandal ja viiendal eluaastal (3–4aastaste laste ehitusmäng)

Kolmeaastase elus on mäng omandanud kindla koha. Kui väiksemad lapsed tegelevad rohkem mängumaterjaliga, siis 3–4aastaste puhul on oluline juba mõtestatud süzeeline tegevus. Näiteks võtab autojuht laadungiks tellised ning viib need ehitusplatsile, kus kallur need maha puistab. Seejärel asub tööle ehitusmees, kes teeb autole garaaži ja selle ümber aia. Kõik see kujutab endast loogiliselt üksteisele järgnevaid tegevusi, mis eeldavad lapse teadmisi, mõttetööd ja fantaasiat. Õpetaja juhendamisel on 3–4aastased võimelised ehitusmängudes peegeldama muljeid tegelikkusest. Neil on juba mõningad kogemused, oskus mängida väikeste rühmadena, jagada omavahel ehitusmaterjali, kooskõlastada mängutegevusi ja saavutada ühist tulemust. Neile antakse mitmekesine ehitusmaterjal, mis lubab ehitada keerulisi ehitisi.

Kuuldud muinasjutud, nähtud nukulavastused, õppekäigul saadud uued teadmised – kõik need avalduvad ehitusmängu kvaliteedis. Viiendal eluaastal ei vaja laps enam töövõtete ette näitamist, täiskasvanu osaks jääb lapse mõtet ja fantaasiat ergutada. Üha sagedamini plaanib ta juba enne tööle asumist, mida ja kuidas ehitada. Ta leiab endiselt rahuldust töö tegemisest, kuid järjest rohkem hakkab teda huvitama töö tulemus. Just rõõm valminud ehitisest on tavaliselt see, mis sunnib teda pöörduma täiskasvanute poole. Laps ootab hinnangut ja tunnust.

4.–5. eluaastal on lapsele jõukohane mitmesuguste esemete (maja, lennuki, auto, kosmose-raketi jne) meisterdamine, ta kasutab selleks nii metallist, puidust kui ka plastist detaile. Töö koostemängukomplektiga arendab tema kätt (eriti peenmotoorikat), tähelepanu, mõtlemist, fantaasiat ja taht. Püsivus lapses kasvatab ehitusmäng järjekindlust ning püsivust. Täiskasvanu huvi, ergutused, kiitused ja tähelepanelikkus tekitavad lapses tahte saavutada vajalik tulemus.

Ehitusmäng kuuendal ja seitsmendal eluaastal (5–6aastaste laste ehitusmäng)

5–6aastaste laste rühmas omandab suure tähtsuse sõna. Ehitusmängu idee ja sisu võivad tugineda täiskasvanu jutustusele ning mängu iseloomustab ideede mitmekesisus. Lapsed jäljendavad mängus täpsemalt täiskasvanute ehitustegevust, kusjuures nad ei kajasta mitte üksikuid, vaid kompleksseid nähtusi, näiteks jagavad ehitades omavahel ära kohustused: ühed veavad materjali, teised püstitavad seinu, kolmandad juhivad kogu tööd jne. Mõnikord määratakse osa lastest ehitama põhihoonega seotud abiehitisi:

spordisaali, garaaži, kohvikut jne. 5–6aastaste laste ehitismängule on omane, et nad viivad oma mõtte ellu, ülesanded on täpsemalt jaotatud ning tekib vastastikune kohustus. Kui mängu jaoks on vaja mõni mänguasi valmistada, väljuvad lapsed ajutiselt mängust, aga see ei katke, sest pärast vajaliku asja meisterdamist tulevad nad mängu tagasi. Nad tahavad, et ehitised oleks sarnane tõelisega.

Ehitismängude juhendamine

Ehitismängude kasvatuslik ja arendav mõju saavutatakse üksnes siis, kui õpetaja on sihikindel ning tema õpetav juhendamine on õigesti ühendatud laste isetegevuse ja aktiivsusega. Õpetaja täidab seejuures järgmisi ülesandeid:

- 1) avardab laste silmaringi ning juhib nende tähelepanu ehitajate tööle ja töövahenditele;
- 2) õpetab ehitusvõtteid, kasvatab iseseisvust ning arendab mõtlemist ja loomevõimeid;
- 3) arendab laste omavahelisi suhteid ja ühendab lapsed sõbralikuks mängurühmaks.

Ehitismängu juhendamine seisneb mängukeskkonna loomises ja ehitusmaterjali valikus. Ehitusmaterjali mõõtmed peavad olema sellised, et laps saaks neid kätega haarata. Eelistada tuleks puitmaterjali. Plastmaterjal on väga kerge, sellest valmistatud klotsid libisevad käest ning neist laotud ehitised kipuvad kiiresti lagunema, mis omakorda kurvastab lapsi.

Materjali peab olema piisavalt, et mängida saaksid kõik soovijad. 2–3aastaste laste mängus ei ole veel süžeed, vaid neid köidab materjal ise. Nad kuhjavad kuubikuid, viivad neid ühest kohast teise ning lammutavad tekkinud ehitisi sihilikult. Lapsed nagu õpiksid materjali tundma. Õpetaja õhutab mängijaid ehitusmaterjali otstarbekalt kasutama (materjal on ehitamiseks, mitte loomiseks ega kolistamiseks). Ehitusmaterjaliga mängimine peab olema sisukas. Keskkonda aduvad 2–3aastased veel raskesti, sest pakub õpetaja neile sobivaid mänguasju. Väikelaste ehitismängude sisu ongi mänguasjade ümberpaigutamine. Neil puudub veel ehituskogemus, nad ei oska ise ehitada, seepärast aitab õpetaja neil mängu lülituda. Näiteks ergutatakse last ehitama nukule lauda, tooli või voodit. Õpetaja näitab lapsele nukku ja räägib, et nukku on väsinud. Seejärel küsib ta, mida on vaja klotsidest ehitada, et nukku saaks puhata (tooli, voodit). Lapsed vaatlevad ehitusmaterjali ja mänguasju ning vajaduse korral näitab õpetaja ette, kuidas nukule puhkekohta teha. Õpetaja näitab ette töö käigu ja võtted ning õpetab lapsi klotse kiirustamata ja korralikult asetama. Loomulikult tuleb laste püüdlusi kiita ning rõõmustada koos nendega edusammude üle.

Pedagoog pöörab laste tähelepanu ümbritsevatele esemetele ja ehitistele (pingid aias, aiad, mängumajad, redelid, basseinid jms) ning ergutab nähtut rakendama ehitismängudes.

1–2aastased mängivad kõige sagedamini kõrvuti. Õpetaja jälgib, et nad üksteist ei segaks, õpetab heasoovlikkust ja õhutab mängima 2–3 lapsest koosneva rühmana, kooskõlastama oma tegevusi ning rõõmustama ühiste saavutuste üle.

3–4aastastel lastel ärgitatakse edasist huvi ehitismängude vastu, õpetatakse ehitama rollimängudes, arendatakse oskust ehitada mitte ainult etteantud näidise, vaid ka laste pakutud teema järgi, õppides keerulisemaid võtteid.

Viimandal eluaastal on lapse mängud rohkem seotud ümbritsevaga. Neil on juba teatud kogemused, oskus mängida väikeste rühmadena, jagada omavahel ehitusmaterjali, kooskõlastada mängutegevusi ning saavutada ühist tulemust. Neile antakse mitmekesine ehitusmaterjal, mis võimaldab ehitada järjest keerulisemaid asju.

Õppekäikudel juhib õpetaja laste tähelepanu hoonetele, sildadele, sõidukeile, tänavaile, aedadele jne, õpetab nägema ehitiste ilu ning märkama üldise kõrval ka üksikut. Ühed hooned on kõrged, mitmekorruselised, paljude akende ja ustega, teised on madalad, 1–2korruselised; ühed sillad on laiad, käsipuudega piiratud, mööda neid sõidavad autod ja käivad jalakäijad, sildade alt sõidavad läbi laevad, rongid või autod; teised sillad on kitsad, mööda neid käivad ainult jalakäijad. Jälgides lastega sõidukeid, pöörab pedagoog nende tähelepanu üldisele vaatele ja selle üksikutele osadele ning selgitab nende tähendust.

Neljaaastased ei oska veel iseseisvalt kujutada ehitismängus seda, mida nad nägid. Õpetaja selgitab, et kõigil ehitistel on vundament, millele ehitatakse seinad. Koos lastega valitakse sobiv materjal ning õpetaja juhendamisel laotakse seinad, tehakse aknad jne. Täiskasvanuga koos ehitades ei omanda lapsed mitte ainult maja ehitamise esmaseid oskusi, vaid ka sildade, masinate, laevade jms ehitamise oskusi. Ehitusoskuse omandamisega õpivad lapsed valima teemat ning määrama ehitamise järjekorda (millest alustada, kuidas jätkata, millega lõpetada). Lapsi innustatakse tehtut hindama ja mõtlema, millistes rollimängudes seda kasutada, ning pakutakse vajalikke täiendusi. Seega peab ehitismängude juhendaja vanema rühma laste silmaringi ümbritsevast elust pidevalt avardama ja rikastama, et lapsed saaksid seda oma mängus rakendada. Otstarbekas on ehitusvõtteid õpetada koos ehitades ja näidist kasutades, mängides veel kord juba tuttavat ehitismängu. Õpetaja peaks taktitundeliselt aitama lastel iseseisvalt ehitismängu süžeed valida.

5–6aastaste laste mängude juhendamine on suurel määral suunatud praktilise ja intellektuaalse tegevuse ühildamisele. Õpetaja õpetab lapsi eelseisvaid mängutegevusi läbi mõtlema, üht teisega võrdlema ja mõistatusi lahendama; ta arendab taiplikkust ning ergutab ellu viima tehtud otsust. Vanema rühma lastele soovitatakse erinevat ehitusmaterjali (puitu, paberit, kangast) ja näidatakse, kuidas neid kasutada ning erinevaid osi ühendada, et teha tugevaid ja ilusaid ehitisi. Mängu sisu väljendub selles, kui rikkalikud on laste teadmised ümbritsevast elust. Näidates lastele keerulisi ehitisi (suuri elumaju, jaamu, teatreid, sadamaid jms), juhib õpetaja laste tähelepanu hoone üldisele plaanile, sümmeetriale, kontrastidele ja arhitektuurile.

Kui noorematele lastele õpetatakse kujutiste n-ö lugemist (fotod, joonistused, kaardid, plaanid), eraldama üldist, olulist ja üksikut, siis koolieelikuid tuleb innustada oma ehitusplaane paberile visandama. Nendega on võimalik ehitismängu kulgu arutada ning osavõtjate töö kvaliteeti määrata, sest nad püüavad ülesandeid hästi täita, saavad teenitud kiitusest rahulolu ja on võimelised arvestama kriitilisi märkusi. Ehitismängud on mitmekülgsed, sest lapsed tutvuvad ümbritseva elu ja ehitustehnikaga spetsiaalsetel õppekäikudel ning filme ja raamatuid vaadates.

Ehitismängud loodusliku materjaliga ja mängude juhendamine

Ehitismängudes ei kasutata mitte ainult ehitusklotse, konstruktoreid, kangaid vms, vaid ka looduslikku materjali: lund, vett, liiva, kivikesi, oksi, käbisid, sammalt jne. Siingi on vaja täiskasvanu sihipärast juhendamist.

Lumest ehitamine algab lume vaatlemisest ning lume omadustega tutvumisest. Lastele näidatakse võtteid, kuidas lund kühveldada, lükata, siluda, trampida jms. Alustuseks võiks ehitada lihtsaid maju: õpetaja näitab lastele, kuidas lund kokku kuhjata ning labidaga sellesse uksi ja aknaid teha. Kui maja on valmis, saab selles mängida. Sulailmaga võivad lapsed ehitada lumememmesid ja -kindlusi. Pärast esmaste lumest ehitamise oskuste omandamist võiks lastele õpetada, kuidas ehitada lumeskulptuure. Õpetaja näitab, kuidas lumi paremini koos püsib. Et ehitada näiteks

laevu või autosid, korjatakse lumi anumatesse, sulatatakse natuke ja viiakse siis õue külmuma. Saadud jääplokke saab olenevalt soovist lõigata ja nendest ehitada, inimesi või loomi voolides kasutatakse vett. Valmis ehitisi võib nende tugevuse suurendamiseks samuti veega üle valada ning neid joonistamisega kaunistada.

Ehitades näiteks autosid või laevu, võib istmed ja lennukitiivad teha laudadest. Nii saab ehitada püsivamaid esemeid. Õpetaja võib lastele näidata, kuidas ehitada üht ja sama asja erinevate võtetega: maja võib ehitada näiteks nii, et trambitakse hunnikus lumi kõvaks ja tehakse labidaga sinna käigud ja aknad, või veeretatakse hoopis pallid ning laotakse need üksteise peale.

Sooja ilmaga armastavad lapsed veemänge, toimuagu need ükskõik mis suurusega veekogu lähedal. Nad võivad näiteks ehitada veekogu ääres maju, paadisildu, sadamaid jms. Sealjuures peavad nad aru pidama, kus ja miks voolab vesi kiiremini, kuidas tõsta veetaset, kuidas pääseb laev paremini kanalist läbi, et ei oleks õnnetuse ohtu jne.

Suvel on väga hea ehitusmaterjal liiv, millest võib teha lihtsaid maju, suuri losse või terveid linnu. Keerukamate ehitiste tegemiseks ja varisemisohu ärahoidmiseks ning põnevate detailide (vett pidava basseini, tugeva tõstetava silla või keldrikatuse) lisamiseks on vaja plaate, kaari, anumaid jm tugi- või lisamaterjali. Needki peaksid lastele kättesaadavad olema.

Et vee- ja liivamängud pakuvad lastele palju tegutsemisrõõmu, tuleks niisugused mängukeskused luua võimaluse korral ka lasteaia siseruumidesse. Veekeskuses tuleks pörand katta vett pidava materjaliga ning

käterätikud või -kuivatuspaberid peaksid olema lastele kergesti kättesaadavad. Liivakeskuse võiks rajada kergelt puhastatavale pinnale ning soovitatavalt kraanikausside lähedale (ehitamisel on vaja vett ning liiva laialitassimise vältimiseks peaks käte ja mänguasjade pesemiseks vajalikud vahendid lähedal olema). Võimaluse korral tuleks vee- ja liivakeskus rajada kas eraldi ruumi või teistest tegevusnurkadest mõne piirdega eraldada (et liiv ja vesi püsiks keskses).

Õppemäng ja selle juhendamine

Õppemäng teisel ja kolmandal eluaastal (1–2aastaste laste õppemäng)

Õppemängud aitavad 1–2aastastel paremini mõista ümbritsevat maailma ja selle esemelist keskkonda. Mängides hakkab laps täpsemini eristama, nimetama ja kirjeldama esemeid erinevate tunnuste (suuruse, värvuse, vormi) järgi. Õppemänge mängides paranevad lapse koordinatsioon ja peenmotoorika ning keskkonnas orienteerumine.

Lapse tähelepanu on selles eas veel lühiajaline, sestap nõuavad mängude õppeülesanded suurt keskendumisostkust ja püsivust. Mängudes on oluline seostada õppeülesandeid aktiivse liikumise ja tegutsemisega (nt loomade liikumine ja häälte matkimine; esemete äratundmine heli

järgi). Laps õpib esemetega tegutsedes tundma nende suurust, vormi ja värvust, neid üksteise sisse panema, mosaiiki laduma või paarispilte kokku seadma. Ta õpib esemeid tundma, tajudes neid mitme meelega, mis on olulised lapse sensoorse arengu seisukohalt (vaatlemine, kuulmine, kompimine). Esialgu on vaadeldavad ja võrreldavad esemed erinevad (nt suurus, värvus), hiljem võib esemetega tutvumist muuta keerukamaks, seostades asju ühesuguse tunnuse järgi, näiteks leida ümbritsevast kerakujulised esemed ja öelda, mis need on, ning tegutseda nende esemetega (selleks sobivad hästi „Leia samasugune” tüüpi mängud). Lapsele võib öelda, et erinevad esemed võivad olla üht ja sama värvi, ning paluda tal rühmaruumis leida ühevärvilisi esemeid.

Sõnalistes õppemängudes õhutatakse lapsi kõnelema esemetest ja mänguasjadest ning nende omadustest ja tunnustest. Esialgu on laste mängudes piltidel kujutatud 1–2 eset (mänguasjad, loomad, lilled), mille valikute arv järjest suureneb (nt 2–3 värvusega eset ja 2–4 pildiosa). Pedagoog näitab vajaduse korral, kuidas mängu mängida. Mänge tuleb pidevalt korrata, sest laste mänguoskusi on vaja kinnistada ja süvendada. Samaaegu tuleb täiendada mängu uute tegevuste ja õppeülesannetega.

Õppemäng neljandal ja viiendal eluaastal (3–4aastaste laste õppemäng)

Õppemängudes kujunevad lapse tunnetusprotsessid (mõtlemine, kõne), areneb vaatlusoskus ja oskus täita täpselt mängureeglit. Lapse tähelepanu on muutunud püsivamaks ning taju ja tähelepanu on jaotunud mitme tegevuse vahel. Tal on kogunenud konkreetseid teadmisi ümbritsevast maailmast, ta mängukogemused on suuremad ning on kujunenud oskus teha lihtsamaid üldistusi. Lapse kõne on arenenud ning mängus ta mitte ainult ei nimeta ega kirjelda lühidalt esemeid, vaid kõneleb põhjalikumalt ja pikemalt esemetest ning nende omadustest. Ta õpib kirjeldama ja rääkima esemetest, mida ta ei taju vahetult, vaid meenutab mälu järgi.

Mängijad tutvuvad uute õppemängudega ja õpivad mängudes täitma juhtrolle. Mängude reeglid võivad olla keerulisemad. Laps püüab ennast mängus ise jälgida ja võrrelda oma käitumist teiste omaga. Jätkatakse lastele erinevate esemete tutvustamist, võrreldakse nende tunnuseid, kirjeldatakse, loendatakse ja järjestatakse esemeid. Mängudes rakendatakse erinevaid meeli: haistmist, kuulmist ja nägemist.

Sobivad on mitmesugused nukumängud, mille juurde kuuluvad näiteks nõud, rõivad ja mööbel, ning muusikalised mängud, et eristada madalat ja kõrget heli, erinevaid hääliitsusi jne. Kõne arendamise seisukohalt on head kauplusemängu mitmesugused variandid. Lapsed peavad kaupluses ostes nimetama ja kirjeldama kaupa või loendama asju. Sobivad ka sõnalised mängud, kus tuleb ära arvata ning otsida ja peita esemeid ja mänguasju.

Õppemäng kuuendal ja seitsmendal eluaastal (5–6aastaste laste õppemäng)

Selles eas huvitab last loodus ja keskkond. Neid tutvustades on vaja täpsustada ning kinnistada saadud teadmisi praktilises tegevuses – õppemängus. Lapsed õpivad ise mängu organiseerima, 2–4-liikmelistesse rühmadesse ühinema ning kestvalt üheskoos mängima. Õppemänge mängides seavad nad ise eesmärgid ja lõpetavad mängu, esikohal on mängu täpsus ning mängureeglite aus täitmine. Laps märkab juba esemete väiksemaid erinevusi ja hakkab esemeid võrdlema mälu järgi. Ta hakkab nägema esemete vastastikuseid seoseid ja asendeid, tunnetab ümbritseva maailma esemete mitmekesisust ning oskab teha üldistusi ja leida esemetel ühist.

Sõnalistes õppemängudes õpivad lapsed koostama lühikesi jutustusi mänguasjadest ning välja mõtlema mängu ja mõistatusi.

Õppemängude juhendamine

Võrreldes loovmängude juhendamisega on õppemängude korraldamises õpetaja roll suurem. Ta tutvustab lastele mängu, selgitab nende kulgu ja reegleid ning osaleb vajaduse korral mängudes võrdväärse mängupartnerina. Enne õppemängu peab õpetaja mõtlema, mis on mängu eesmärgid, tegevus ja õppeülesanne, ning analüüsima, mida lapsed konkreetset mängu mängides õpivad ja mis vahendeid nad kasutavad. Õppemängudes tuleb kasutada erinevat näitlikku materjali; vahendid peaksid lastele huvi pakkuma ja mängima innustama. Varem peab õpetaja läbi mõtlema, kuidas ta lastele õppemängu selgitab. Mängu selgitus peab olema hästi mõistetav. Mängu ajal jälgib õpetaja, et kõigil lastel oleks tegevust ning et keegi ei peaks asjatult pikalt ootama. Seepärast võiksid laste toimingud olla erinevad, näiteks ühed peidavad esemeid, teised otsivad; ühed matkivad tegevusi, teised mõistatavad, mida esimesed on kujutanud.

Nooremas rühmas on õpetaja osa õppemängu ettevalmistamises ja korraldamises suurem. Kõigepealt püüab ta köita laste tähelepanu ning äratada huvi ja soovi mängida. Ta tutvustab mänguvahendeid, näitab ja nimetab neid ning demonstreerib mängu kulgu. Lapsed peaksid saada mänguvahendeid keskendunult vaadelda ja katsuda ning nendega mängida.

Seejärel selgitab õpetaja mängu kulgu, õppeülesannet ja reeglit. Mängureegli puhul tuleb jälgida, kas lapsed said reeglist aru ja kas selle täitmine on neile jõukohane. Nooremad ei suuda sageli reeglit meeles pidada ning neil on raske kooskõlastada oma tegevust mängunõuetega. Hiljem, keskmises koolieelses eas, võib õpetaja enne mängu ainult lühidalt selgitada reeglit või koos lastega seda meelde tuletada.

Edaspidi peab õpetaja pöörama mängu juhendades tähelepanu sellele, et laste tegevus muutub keerukamaks. Nad täidavad mängudes eri rolle ning mängudesse ilmub võistluselemente. Laps hakkab enam huvitama mängu tulemus ja tunnetuskülg (leida otsitav ese, kiiresti reageerida). Nad hakkavad iseseisvalt mängima lihtsamaid õppemänge ning võivad neid tutvustada teistelegi.

Vanemas rühmas on mängud keerulisema süžee ja võistluselementidega. Võistlust võiks korraldada mitte üksikute laste, vaid rühmade vahel, sel juhul on mäng rohkem koostegevus ja ühise eesmärgiga. Kui mängus on mitu reeglit, võib neid enne mängu korrata. Lapsed on reegleid täites ja mängus iseseisvamad. Vanemas rühmas sobivad hästi kombineeritud õppemängud (viktoriinid, sõnalised ja lauamängud jne). Loovuse arendamise mõttes on hea, kui õpetaja arutab koos lastega, kuidas muuta mängu mitmekesisemaks ning mis mänguvahendeid veel lisada.

Õppemängude ajal peab mänguõhkkond säilima kogu mängu kestel. Üks põhjusi, miks lapsed õppemängude vastu vähe huvi ilmutavad, võib olla asjaolu, et mängud on igavad ja lapsed ei saa neist täpselt aru. Neile muutub õppemäng igavaks näiteks siis, kui õpetaja üritab mängu lülitada liiga palju õppeülesandeid. Säärasel juhul kipub mäng muutuma lihtsalt ülesannete tegemiseks ning kaob mängulisus ja emotsionaalsus. Sestap peab õpetaja iga õppemängu puhul hoolikalt läbi mõtlema, kui palju ülesandeid on võimalik mängu lülitada, lõhkumata mängu atmosfääri. Tähtis on, et õpetaja algatustest saaksid lapse iseseisvad mängud, mida ta mängib meelsasti koos teiste lastega.

Erinevate õppe- ja kasvatusvaldkondade lõimimine mängu kaudu

Mäng on lapse aktiivne tegevus, milles ilmneb selgelt tema suhtlemistarve, püüd ühiselt ellu viia oma mõtteid ning elada ja tegutseda koos. Mängus omandab laps eakaaslastega käitumise ja suhtlemise kogemusi, õpib järgima moraalinõudeid ning omandab ja kinnistab teadmisi enda ja ümbritseva kohta. Et mäng võimaldab ilmutada aktiivsust ja iseseisvust, sobib see hästi õppe-tegevuste ja eri ainevaldkondade integreerimiseks.

Mäng kannab ühtaegu mitme õppevaldkonna ülesandeid ning selleks, et mängida ja sellest rõõmu tunda, tuleb tahes-tahtmata koos täiskasvanu või endast kogenenuma mängijaga eelkõige selgeks saada konkreetseks mänguks vajaminevad oskused. Näiteks aitab täringumängus nn oskaja täringult silmi loendada ja õige arvu jagu samme astuda nii kaua, kuni selle oskuse on omandanud kõik mängijad. Niisugust abi on algajale vaja eelkõige seepärast, et reeglimängus peavad kõik reeglitest kinni pidama, muidu ei toimi mäng ootuspäraselt ning konflikt on kerge tulema. Haaratuna mängu kõitvusest, võivad lapsed täita raugematu huviga ühtesid ja samu ülesandeid palju kordi väsimust peaaegu tundmata, sestap tuleks mängu kasutada lasteaias põhilise õppemeetodina.

Lauamängude mängimine on tihedalt seotud matemaatika õppimisega, sest laps õpib esemeid loendama (mitu täppi on täringul, mitu sammu tuleb astuda, mitu kaarti on vaja jagada, mitu litrit/aaret ta sai jne) ning numbreid tundma (numbritega täring, numbriloto, doomino, kaardimäng, bingoloto, laevade pommitamine). Peale selle kinnistub värvuste eristamise ja nimetamise oskus („Coco Crazy”, „Colorama”, Uno-kaardid, „Loo ja lammuta” jne) ning kujuneb vaatlemis-, võrdlemis- ja arvutamisoskus (kellel on vähem/rohkem kaarte, litreid, punkte kokku, samme käia jms).

Lauamängud toetavad keele- ja kõneoskuste kujunemist. Laps õpib sõnatähendusi tundma ning esemeid ja nähtusi kirjeldama („Alias”, lotod jms), detaile märkama ning erinevusi ja sarnasusi leidma („Arva, kes”, „Memori” jms), loomi, linde, taimi, tööriistu tundma (pildilotod, tüki-mängud, „Zoo”, „Asjad minu kodus”) jms.

Erinevaid lauamänge mängides treenib laps märkamata oma mälu („Memori”, „Röstsaiad”, „Coco Crazy”, „Zoo” jne) ja osavust („Loo ja lammuta”, „Jenga”, „Pingviinide jäämägi” jms), õpib ootama oma järjekorda ning plaanima tegevust (kabe, male). Mängudes tuleb kuulata mängukaaslasi, ise järgida ja teistele selgitada mängureegleid, teha mängu jätkumise huvides kompromisse, alustatu lõpetada jms.

Ehitismängud seostuvad samuti mitme õppe- ja kasvatusgevuse valdkonnaga. Näiteks õpib laps mängides jälgima, eristama, võrdlema ning kokku panema üht osa teisega, meelde jätma

ja kasutama erinevaid töövõtteid ning keskendama tähelepanu töö järjepidevusele. Õpetaja juhendamisel omandab ta täpse sõnavara, geomeetriliste kujundite nimetused, matemaatilised mõisted, sõnapaaride *kõrge* ja *madal*, *paremale* ja *vasakule*, *üles* ja *alla*, *pikk* ja *lühike*, *lai* ja *kitsas* jms tähendused, õpib joonistama ehitusplaane, lugema ja kirjutama eri ehitisi tähistavaid silte ning viitasid. Ta saab voollida ning meisterdada sildu, autosid, inimesi, loomi, basseine, mägesid, mööblit jms. See arendab tema käte peenmootorikat, liigutuste koordineerimist, silmamõõtu ja vastupidavust (suure ehitusmaterjaliga tegutsemine). Seega on ehitusmäng seotud meid ümbritsevaga (nt hangitakse õppekäikudelt vajalikke teadmisi ehituste kohta), keele ja kõne, matemaatika, kunsti ning liikumisega, mistõttu paljusid nende valdkondade teemasid võikski õpetada ehitusmängu kaudu.

Lavastusmängudes saavad lapsed ise valmistada mänguvahendeid (peakatteid, dekoratsioone, näpunukke jms), mille meisterdamise vältel täpsustub tegelaste kujutamise oskus, süveneb teadmine eri materjalide omadustest ning areneb silmade ja käte koostöö. Mänguvahendeid meisterdades areneb lapse kunstilise väljenduse oskus, samaaegu õpib ta käsitsema tööriistu (kääre, pliatsit, nõela, naasklit, saagi, haamrit, klammerdit, augurauda jms). Lavastusmängus saavad lapsed palju liikuda ning arendada käe peenmootorikat mitmesuguste käpik- ja sõrmenukkudega mängides.

Kõrvuti kunstilise ja füüsilise tegevusega pakub lavastusmäng ohtralt lapse keeleoskuse ning muusikalise arendamise võimalusi. Sisaldab ju iga lavastusmäng dialoogi või monoloogi, kusjuures mängitav muinasjutt või kirjanduspala rikastab lapse sõnavara ning annab õige grammatika ja lauseehitusega kõnemudeleid. Lavastusmängudesse on lihtne põimida laule, tantse, rütmi- ja pillimänge või kasutada mängu ilmestamiseks heliefekte. Lapsed saavad kirjutada reklaamkuulutusi ja kujundada pileteid, lavatöölistel tuleb paika seada dekoratsioonid ning valmis panna vaatajate istekohtad. Neis tegevustes ei saa läbi matemaatikata, sest tuleb teada, mitu piletit või istekohta on vaja ning kumba on parajasti rohkem, kas istekohti või pealtvaatajaid. Peale eespool kirjeldatud mänguliikide sisaldavad teisedki mänguliigid eri ainevaldkondadega piisavalt kokku puutepunkte.

Selles, et mäng oleks lapsele tõepoolest huvitav, jõukohane ja arendav, mängib suurt rolli õpetaja isiksus ning tema töömeisterlikkus. Eelkõige peab õpetaja ise olema huvitatud laste määngust, määngutingimuste loomisest, määngu juhendamisest ja hiljem määngutulemuste analüüsimisest. Kui õpetaja töötab loovalt, suudavad ka lapsed loovalt määngida. Õpetades last määngima, anname talle võimaluse märkamatult omandada kogu koolieelse lasteasutuse õppekava sisu; samas ei pruugi lapse õpetamisega eri ainevaldkondades kaasneda määnguuskust.

